

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

TOM. XLV.

SECTIO LINGUISTICA HUNGARICA

REDIGIT ÁGNES DOMONKOSI

EGER, 2019

Az „Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae” a IV. sorozata és folytatása az „Acta Academiae Paedagogicae Agriensis” (I. sorozat 1955-1962), az „Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series” (II. sorozat 1963-2008), illetve az „Acta Academiae Agriensis. Nova series” (III. sorozat 2009-2017) tudományos közleményeinek.

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

XLV. KÖTET

TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

SZERKESZTI
DOMONKOSI ÁGNES

EGER, 2019

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

NOVA SERIES TOM. XLV.

SECTIO LINGUISTICA HUNGARICA

REDIGIT
ÁGNES DOMONKOSI

EGER, 2019

Szerkesztőbizottság:

Eőry Vilma
Imrényi András
Jánk István
Ludányi Zsófia
Pethő József
Takács Judit

ISSN 2631-0198

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Nyomdai előkészítés, borító: Líceum Kiadó

Megjelent: 2019-ben

Készült: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

A könyv megjelenését támogatta az
EFOP-3.6.1-16-2016-00001 "Kutatási
kapacitások és szolgáltatások komp-
lex fejlesztése az Eszterházy Károly
Egyetemen" című pályázata.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
MAGYAR NYELVŰ TANULMÁNYOK	7
Imrényi András	
Az állítmánytól a magmondatig	9
Murányiné Zagvai Márta	
A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel II. A nem reduktív ritkább szóalkotási módok.....	23
Lőrincz Gábor	
Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros nyelvi tájképében	39
Ludányi Zsófia	
Nyelvi tanácsadás nálunk és más nemzeteknél	53
Domonkosi Ágnes	
A nézőpont szerepe az attitűddeixis műveletében.....	75
Szikszainé Nagy Irma	
A parafrázisban tükröződő hagyomány. (<i>Szabó Lőrinc: Lóci óriás lesz – Vörös István: Misi óriás pizzát vesz</i>).....	93
Kovács Helga	
A középkori Magyarország várneveiről.....	105
ANGOL NYELVŰ TANULMÁNYOK	115
Domonkosi, Ágnes – Ludányi, Zsófia	
Linguistic features of email correspondence between university students and their teachers	117
Nagy, Natália	
Attitudes towards Hungarian language varieties abroad	133
H. Tómesz, Tímea	
Sport communication as ritual.....	149
Rási, Szilvia	
Hybridization of discourse concerning the titles of academic papers.....	161
ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK	171
Imrényi András	
Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban. Domonkosi Ágnes – Simon Gábor szerk.....	173
Domonkosi Ágnes	
Jánk István: Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben.....	183

Ludányi Zsófia

Kuna Ágnes: Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai
a 16–17. századi orvosi receptben. 189

Zimányi Árpád

Ludányi Zsófia: Szabályok, normák, nyelvszokás. Tanulmányok a köznyelvi
és szaknyelvi helyesírás és nyelvalkítás köréből. 195

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének periodikája évről évre számot ad a munkatársak tevékenységéről, friss kutatási eredményeiről. A több mint négy évtizede rendszeresen megjelenő kiadvány jelzi szakmai kapcsolataink alakulását is, hiszen számos, nem a tanszéken dolgozó, de közös pályázatokban, kutatásokban részt vevő nyelvész munkáinak is helyet ad.

Az idei, a tanszék működésének 70. évfordulóján megjelenő szám alkalmat teremt arra is, hogy az elmúlt évtizedek történetét röviden, összegzően áttekintsük. Az intézményben a kezdetektől, 1949-től működik a Magyar Nyelvészeti Tanszék. Megalapítója Papp István, a debreceni egyetem későbbi professzora volt. 1955-től Bakos József követte őt, majd 1979 és 1995 között Fekete Péter, 1995 és 2003 között Vargáné Raisz Rózsa, utána pedig egészen 2017-ig Zimányi Árpád vezette a tanszéket. 1997 és 2016 között szervesen a tanszékünk munkájához kapcsolódva Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék is működött az intézményben, Budai László, majd Lőrincz Julianna, Eöry Vilma és Domonkosi Ágnes vezetésével.

A nyelvészeti tanszékek oktató-kutató munkája fokozatosan országos elismertséget ért el. 1990 és 2000 között – a Magyar Nyelvtudományi Társasággal és az Anyanyelvápolók Szövetségével közösen – kétévenként megrendeztük az országos anyanyelvoktatási napok rendezvénysorozatát. 1987 óta minden évben Egerben tartjuk a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos, később Kárpát-medencei helyesírási versenyét, amelynek munkájához konferencia és szerkesztett kötet is kapcsolódik.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet keretén belül az irodalmárokkal közösen végzett folyamatos fejlesztőmunkánknek köszönhetően 2004-ben – az akkreditációs eljárás eredményes lezárása után – megindulhatott az egyetemi szintű magyar szakos képzés, lexikológia, lexikográfia szakiránnyal. Az újabb átalakulás éve 2006, ekkortól a bolognai rendszerű oktatásra áttérve a hároméves magyar alapszakot indíthattuk meg. Folytatásaként 2008 szeptemberében a magyartanári mesterképzés levelező, 2009 szeptemberétől nappali formáját kezdhettük el, majd az osztatlan tanárképzés bevezetésével 2013-tól általános és középiskolai magyartanárokat is képzünk.

A tanszék munkája a magyartanárok képzésén kívül az intézmény számos más szakjára kiterjed. Nyelvi-kommunikációs órákat tartunk a Sporttudományi Intézet hallgatóinak, a kezdetektől részt veszünk a csecsemőgondozók képzésében, illetve az óvó- és tanítóképzésben és a gyógypedagógus-képzésben is. Emellett tanszékünk biztosítja az osztatlan tanárképzésben részt vevők számára az anyanyelvi kritériumokként kötelezően teljesítendő tanegységeket is.

Oktatóink közül többen folyamatosan részt vesznek országos bizottságok, kutatócsoportok munkájában. Munkatársaink közül többen tagjai a Miskolci

Akadémiai Bizottság nyelvtudományi szakbizottságának, valamint mi működ-tetjük a Magyar Nyelvtudományi Társaság Heves megyei csoportját.

A tanszék munkájában a kezdetektől kiemelt szerepe volt az oktatásra vonat-kozó nyelvészeti kérdéseknek, a korábbi anyanyelvoktatási hagyományokhoz is kapcsolódva 2009-ben megalakult a kutatócsoportunk, amely működésének első éveiben elsősorban tankönyvkutatással, tankönyvelemzésekkel foglalko-zott. 2017-ben egy megújulási folyamatnak részeként a csoport felvette a PeLI Oktatásnyelvészeti kutatócsoport nevet, az elnevezés mozaikszavába építve a *pedagógia* és a *lingvisztika* szavak kezdő szótagjait. 2018 novemberében pedig megrendeztük első országos jelentőségű oktatásnyelvészeti konferenciánkat is PeLiKon néven, több mint 80 előadó részvételével.

A periodika idei számában szereplő írások tematikája metszetet ad egyrészt a tanszék dolgozóinak, másrészt doktori és kutatási ösztöndíjasainknak a tevé-kenységéből, illetve a tanszékkal együttműködő más nyelvészek munkáiból is. A kötetben – korábban is érvényesülő hagyományt követve – munkatársaink angol nyelvű írásai is szerepelnek, illetve a tevékenységünkhöz kapcsolódó fris-sen megjelent könyvek ismertetései, bírálatai is.

Domonkosi Ágnes

MAGYAR NYELVŰ TANULMÁNYOK

IMRÉNYI ANDRÁS

AZ ÁLLÍTMÁNYTÓL A MAGMONDATIG¹

1. Bevezetés

A Magyar grammatika című egyetemi tankönyv (Keszler szerk. 2000) legnagyobb mondattani újítása, hogy az alany és az állítmány kapcsolatát nem hozzárendelő, hanem alárendelő viszonynak elemzi. Ez a lépés messzemenően indokolt, és erősíti a mondatelemzésnek a függőségi nyelvtanhoz való kapcsolódását. A függőségi nyelvtannak ugyanis éppen az ígeközpontúság – az alany bővítményként való elemzése – az egyik meghatározó tézise (Tesnière 2015 [1966]: 97–100). Ugyanakkor a közoktatásban mindmáig tovább él a hozzárendelő viszony fogalmán alapuló korábbi elemzés is (l. Rácz 1968, vö. Laczkó 2001). Ennek egyrészt az oktatás normativitása és bizonyos fokú konzervativizmusa lehet az oka, másrészt talán az is, hogy az újítás a gyakorlat felől nézve pusztán ábrázolástechnikai manővernek tűnhet, amely a mondatelemzés lényegén nem változtat.

A jelen tanulmány célja, hogy egy még radikálisabb újítás mellett érveljen, amely egyenesen az állítmány fogalmával való szakítást jelenti. Az elméleti javaslatot az Osiris Nyelvtannak (Tolcsvai Nagy szerk. 2017) az elemi mondatról szóló fejezete ismerteti, amely mellőzi az állítmány terminusát, és helyette a magmondat fogalmával él (Imrényi 2017a). Noha bizonyos mondatok esetében a kétféle elemzés egybevág – ami Keszler szerk. (2000)-ben állítmány, az az új javaslat szerint magmondat –, máskor a megközelítések eltérő eredményre vezetnek. Az említett fejezetnek nem lehetett célja a javaslat olyan megindoklása, amely érveket nyújt nemcsak az újítás elfogadása, hanem egy régóta fennálló pedagógiai gyakorlattal való szakítás mellett is. Erre a jelen írásban vállalkozom.

A tanulmány 2. része rámutat, hogy az alany és az állítmány fogalma a logikából származik. Ha a logikai értelmezést megtartjuk, annak a mondattani alkalmazása igen problematikus. Ha pedig nem tartjuk meg, de nem is állítunk teljes értékű alternatívát a helyére (például elmarad a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozása), akkor hatása a háttérben mégis megmaradhat, ezért célszerű lehet az elemzést teljesen felülvizsgálni. A 3. rész fő üzenete, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában nem az egy-

¹ A tanulmány a szerző posztdoktori kutatása (PD 120934) keretében készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból valósul meg. A kutatást az NKFIH K 129040 számú projektuma is támogatta. E helyütt köszönöm meg továbbá Kugler Nórának a kéziratához fűzött igen hasznos megjegyzéseit, javaslatait.

ségek, hanem a viszonyok kategorizációja áll; ez is megkérdőjelezi az állítmány fogalmának szükségességét. A 4. rész már olyan szempontot emel ki, amely a magmondat megalapozásához kulcsfontosságú: a szórendi-prozódiai mintázatok figyelembe vételét. A 5. rész röviden ismerteti és szemlélteti az új javaslatot, a 6. pedig összefoglalja az eredményeket.

Előre hangsúlyozni kell, hogy az új elemzésnek további tudományos vitákra kell csiszolódnia, az oktatásban való alkalmazása pedig csak lassan, fokozatosan kezdődhet meg. A jelen írás célja így az erről való közös gondolkodás kezdeményezése is.

2. A logikai szemlélet problémái

Az alany és az állítmány egymásra vonatkoztatott fogalmak, jellegzetesen egymáshoz képest kapnak értelmezést. Hátterükben az a logikai eredetű elgondolás áll, hogy egy kijelentésnek két egyformán szükségszerű (és ezért egyenrangú) összetevője van: az, amiről állítunk valamit, és az, amit állítunk róla. Az alany az előbbit, az állítmány pedig az utóbbit fejezi ki. Ebben a részben ismertetem a fogalmak meghatározását Rácz (1968)-ban, illetve a Magyar grammatikában, majd rámutatok a logikai szemlélet problematikus mivoltára.

A logikai megközelítés Rácz (1968)-ban – a Magyar grammatika előzményét jelentő egyetemi tankönyvben – még meglehetősen tisztán érvényesült.

„Az alany és az állítmány között predikatív viszony van: az alanyként szereplő dologfogalomról megállapítunk egy cselekvés- (történés-, létezés-), minőség- vagy mennyiségfogalmat, illetőleg megállapításszerűen besoroljuk őt egy másik – tágabb kiterjedésű – dologfogalom körébe, vagy megállapításszerűen azonosítunk vele egy másik – azonos körű – dologfogalmat. Ez a cselekvés- stb., minőség-, mennyiség-, illetőleg dologfogalom, amelyet megállapításszerűen az alanyra vonatkoztatunk, a mondat állítmánya” (Rácz 1968: 227).

A Magyar grammatika nemcsak a hozzárendelő viszonnal szakít, hanem óvatosabban érvényesíti a logikai szemléletet is. Az állítmány fogalmának, funkciójának meghatározásából a logikai megközelítés teljesen hiányzik, az alanyéban pedig csak korlátozottan érvényesül:

„Az állítmány a tagolt mondat központi, fő mondatrésze. Az egyetlen olyan mondatrész, mely önállóan, más mondatrészek részvétele nélkül képes teljes (nem hiányos) szerkezetű mondatot alkotni, például *Jössz?; Fürödjünk!; Esteledik; Fáradt vagyok*. Az állítmányt ezért a mondat minimumának vagy minimális mondatnak is szokták nevezni” (Lengyel 2000a: 394).

„Az alany egyrészt a tagolt mondat állítmányának kötött bővítője, azaz vonzata. Formális szempontból az a mondatrész, amely alanyesetben áll. Másrészt logikai szempontból általában az az elem, individuum (személy, dolog, halmaz, fajta), amelyről a mondat állítást közöl, vagyis amire az állítás, ítélet (a predikátum) vonatkozik” (Kugler 2000: 405).

Felmerül azonban a kérdés, hogy a definíciók megváltoztatása elegendő-e ahhoz, hogy egy korábban uralkodó, a mondatelemzést átható szemléletet felszámoljunk, annak minden – gyakran nem is tudatosuló – implikációjával együtt. Valószínűleg nem elegendő, már csak azért sem, mert a szakkifejezések maguk is irányítják az értelmezést. Az *állítmány* szó az *állít* ige származéka, így hiába nem alkalmas a „Mit állítunk?” kérdés az állítmány azonosítására,² a tanárok és a diákok egy része önkéntelenül is visszatér hozzá.

Az alábbiakban három olyan tézist sorolok fel, amelyeknek a klasszikus, logikai ihletésű elemzés szerint érvényeseknek kellene lenniük, ugyanakkor mind tévesek. Arról is szólok, hogy a Magyar grammatika hogyan reflektál, illetve reagál mindekre.

- Az alany és az állítmány minden tagolt mondatban megvan, vagy ha nincs, akkor pótolható.
- Az alany az, amiről állítunk valamit; az állítmány az, amit állítunk róla.
- Az alany és az állítmány élesen elkülönül.

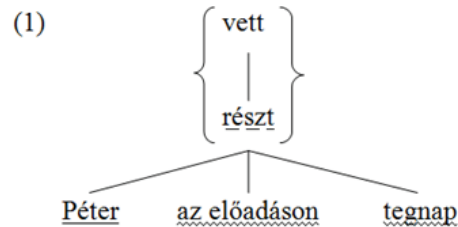
Ami az elsőt illeti, jól ismert, hogy az időjárási jelenségekkel kapcsolatos egyes igéknél (pl. *villámlik*) tilos az alanyi bővítmény használata. A Magyar grammatika többek között éppen azért minősíti alárendelőnek alany és állítmány viszonyát, mert az alany típusa szerkezeteket különböztet meg (l. Kugler 2000: 409). Ahogyan az intranszítív és a tranzitív igék abban különböznek, hogy van-e tárgyi vonzatuk, úgy a *villámlik* típusú időjárási igéket az alanyi bővítmény hiánya különbözteti meg az ige szófajának más elemeitől. Az alany és az állítmány tehát nem egyformán szükségszerű, és ezért nem is egyenrangú elemei a tagolt mondatnak.

Az, hogy a magyar mondatban a második tézis nem teljesül, szintén széles körben ismert. A *Jánosnak tetszik Mari* Jánosról, a *Zénót elűtötte a vonat* Zénóról tesz állítást, megmutatva, hogy nem mindig az alany vonatkozik arra a referensre, amelyről vagy akiről állítunk valamit. A Magyar grammatika, mint láttuk, erre a problémára azzal válaszol, hogy a fogalmak meghatározásában kerüli vagy csak nagyon óvatosan alkalmazza a logikai szempontot. Megjegyzendő viszont, hogy teljes értékű alternatívát nem állít a helyére: az állítmány meghatározása főként szerkezeti jellemzőkre összpontosít, míg az alanyról szóló fejezet kijelenti, hogy „az alanyt nem tudjuk jelentése alapján meghatározni” (Kugler 2000: 405). A logikai szempont kiiktatásával a két fogalom kissé légtüres térbe kerül, a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozásuk hiányzik vagy legalábbis további kidolgozást kíván.

---

2 Ha csak állítást (pozitív kijelentést) kifejező mondatokat vizsgálunk, a módszer akkor is problematikus. A *János ébren van*-ban nem azt állítjuk, hogy *van*, mégis ez az állítmány a hagyományos grammatika szerint; a *MARI utazott el*-ben nem az elutazás tényét állítjuk, hanem Marit azonosítjuk mint azt a személyt, aki elutazott, mégis az *utazott el*, amit állítmánynak elemzünk. Vö. e témában Alberti (2011: 22) példáit is.

Végül a harmadik tézis, hogy az alany és az állítmány két jól elkülönülő része a mondatnak. A logikai nézőpontot alkalmazva nem várnánk, hogy a kettő össze-forrjon, szoros jelentésegységet képezzen. Márpedig ez a helyzet a *szükség van*, *vége van*, *elege van*, *nyoma veszett*, *mennydörög* stb. kifejezésekkel.³ Ahogyan a *részt vesz*-ben a tárggyal alkot szoros jelentésegységet a ragozott ige, úgy a *szükség van*, *nyoma veszett* kifejezésekben az alannyal. Mindez azért is érdekes, mert a *Péter tegnap részt vett az előadáson* mondat javasolt elemzése a Magyar grammatikában a következő (Keszler 2000: 353).

Ha – állandósult szókapcsolatként – a *nyoma veszett* is ezzel analóg elemzést kapna, akkor az a furcsaság állna elő, hogy a tagolt mondat abszolút fölérendelt tagjának (tulajdonképpen állítmányának) része lenne az alany. Ez ismét csak ellentmond a logikai eredetű megközelítés szellemének.

Hangsúlyozni kell, hogy ebben a részben nem a Magyar grammatika elemzését bíráltam, hanem inkább annak logikai ihletésű előzményét, amely Rácz (1968)-ban még erőteljesen meghatározta a hagyományos mondatelemzést. A Magyar grammatikával kapcsolatban mindössze arra mutattam rá, hogy a hozzárendelő viszonytal és a korábbi definíciókkal való szakítás még nem jelenti automatikusan a logikai háttérű elemzés teljes felülvizsgálatát. Ha továbbra is ugyanazokat a terminusokat alkalmazzuk, a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani meghatározása kidolgozatlan marad, és – egy összekötő vonal geometrikus helyzetét leszámítva – ugyanazt az ágrajzot rendeljük a mondatokhoz, akkor fennáll annak a veszélye, hogy látenszen a logikai megközelítés megőrzi befolyását.

3. Az egységek helyett a viszonyok kategorizációja

A második út, amelyen eljuthatunk az állítmány fogalmának a megkérdőjelezéséig, annak felismerése, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában nem az egységek, hanem a viszonyok kategorizációja áll. Ez a felismerés a hagyományos grammatikában egyáltalán nem új, de időről időre mégis mintha

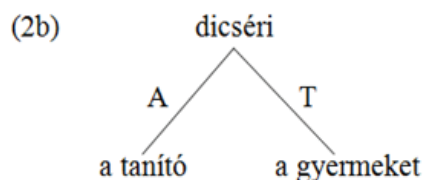
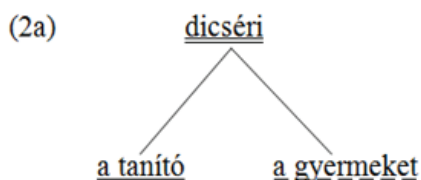
3 Az olyan mondatok, mint *Vége a vizsgaidőszaknak*, jól mutatják az összeforrás lehetséges kimenetét: ami történeti szempontból alanyi bővítmény, az idővel állítmányszerűvé válhat (vö. Kugler–Pomázi megj.e.).

feledésbe merülne. Amit Tompa József A mai magyar nyelv rendszere című munkában kimond, továbbra is aktuális.

„A mondat jelentős szavait [...] a hagyományos mondatban sokáig inkább csakis mint egyes külön mondatrészeket nézte, nem mint meghatározott szó-szerkezetek tagjait. [...] Inkább csak az elszigetelt alárendelt tagok külön szabályosságain volt a hangsúly, bár végeredményben az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó és a jelző is mindig mondatnani viszonyokra utaló műszó volt” (Tompa 1962: 101).

Azt, hogy az alany, tárgy stb. terminusok viszonyokra utalnak, legkönnyebben a *kutyám* szóalak segítségével láthatjuk be. E szóalaknak a szófaját kontextus nélkül is meg tudjuk mondani (noha a főnév kategóriájával kapcsolatos tudásunk is különféle használati kontextusokból elvont ismeretekre alapul). Azt azonban, hogy milyen mondatrész, természetesen csak egy konkrét mondatban, valamilyen alaptaghoz való viszonyban állapíthatjuk meg: az *A kutyám szeret futkározni* mondatban alany (a *szeret* ige alanya), az *A kutyám mindennap leviszem a parkba* mondatban tárgy (a *leviszem* ige tárgya), az *A kutyám szőre hosszú* mondatban birtokos jelző stb. Egy kifejezés alany mivolta tehát nem az ő „magánügye”, a kategória nem az adott kifejezést mint elkülönülő nyelvi egységet jellemzi, hanem egy bővítménynek az alaptagjához való viszonyát.

A hagyományos mondatban a mondatrészeket aláhúzással különbözteti meg egymástól. Ha azonban komolyan vesszük, hogy voltaképpen viszonyok, nem pedig egységek osztályozásáról van szó, akkor a (2a) típusú ágrajzot a (2b) típusú válthatja fel, amelyen az A (alany), T (tárgy) kategóriák a gráf éleihez vannak rendelve.⁴ Aligha tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy az aláhúzásos módszer elterjedését gyakorlati, tipográfiai szempontok is elősegíthették: egyszerűbb egy szóalakot aláhúzni, mint egy vonalhoz (a viszony grafikai jeléhez) rendelni kategóriacímekét.⁵

A (2b) típusú ágrajz alkalmazása viszont azzal a következménnyel jár, hogy megkérdőjeleződik az állítmány terminus használatának a szükségessége. Megtehetjük ugyan, hogy az abszolút fölérendelt taggal kivételt teszünk, és „állítmány” címkével vagy megkülönböztető aláhúzással látjuk el, de ez nemigen ad hozzá semmit az elemzéshez. A logikai szemlélet háttérbe szorulásá-

4 A függőségi nyelvtani szakirodalomban ez megszokott eljárás, vö. pl. Hudson (2007: 118), Nivre (2005).

5 A példamondat Brassai Sámuelről származik (Brassai 2011 [1864]: 257).

val tulajdonképpen a hagyományos grammatika is arra a *de facto* álláspontra helyezkedett, hogy az állítmány fogalmát jelentős mértékben a szerkezeti pozíció határozza meg: „az állítmány a tagolt mondat központi szerepű, fő mondatrésze” (Lengyel 2000a: 394). Ezt a fő mondatrészt időnként meg kell nevezni, de ilyenkor hívhatjuk „főtagnak” is (vö. Berrár 1977), az ágrajzon való külön megjelölése pedig fölösleges.

Összefoglalásul, az a felismerés, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában a viszonyok kategorizációja áll, egyúttal szükségtelenné vagy legalábbis kérdésessé teszi az állítmány fogalmának alkalmazását. A következőkben a gondolatmenetet egy olyan szemponttal folytatom, amely már nemcsak a hagyományos elemzés felülvizsgálatát indokolja, hanem egy új fogalom, a magmondat bevezetését is.

4. A szórendi-prozódiai mintázatok fontossága

A 2. részben említettem a *szükség van, nyoma veszett* és társai kapcsán azt a problémát, hogy ezekben a kifejezésekben az alany és az állítmány funkcionálisan nem különül el egymástól: szorosan összetapadnak, és így kapcsolódik hozzájuk jelentés. A probléma általánosabban úgy is felvethető, hogy – a hagyományos grammatika közelmúltbeli gyakorlatával ellentétben – célszerű komolyan venni a szórendet és a prozódia, illetve az ezek által jelölt funkcionális egységeket. Ha bizonyos kifejezések szórendi és prozódiai szempontból hasonlóan viselkednek, akkor ezt lehetőleg a grammatikai elemzésnek tükröznie kell. Ebben a részben olyan mondatpárokat mutatok be, amelyek szórendi és prozódiai szempontból hasonló kifejezéseket tartalmaznak, a hagyományos mondatban mégis nagyon különböző elemzést rendel hozzájuk. E probléma felismerése egyúttal megalapozza a magmondat fogalmának szükségességét.

A *János éber volt* és a *János ébren volt* mondatok elemzése a Magyar grammatika megközelítése szerint a következő.

- (3) a. János éber volt.
b. János ébren volt.

Az elemzésnek megvan a maga indokoltsága (l. Lengyel 2000a: 396): a *volt* akkor minősül kopulának, és így egy összetett állítmány részének, ha kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyben „eltűnik” (vö. *János éber*, de *János ébren van*). Ugyanakkor az is nehezen vitatható, hogy az *éber volt* és *ébren volt* között rengeteg a formai és funkcionális hasonlóság, és ezt a mondatnapi elemzésnek valahogyan tükröznie kellene. Képzeljük el például, hogy külföldieket tanítunk magyarra. Vajon nem volna-e érdemes számukra összekapcsolni és egy közös kategóriába foglalni – különbségeik elismerése mellett is – az *éber volt* és *ébren volt* mintázatokat?

A két mintázat között formai hasonlóságot teremtettem, hogy

- a létige (semleges állító mondat esetén) mindkettőben hangsúlytalan, és közvetlenül a hangsúlyos *éber*, illetve *ébren* után áll
- a két elem viszonyában érvényesül az egyenes és a fordított szórend kontrasztja (*János éber volt / János nem volt éber; János ébren volt / János nem volt ébren*)
- az *éber*, illetve az *ébren* egyaránt szerepelhet a mondat elején kontrasztív topikként, és ilyenkor távolabb eshet a létigétől (*Éber ugyan nem volt János, de...; Ébren ugyan nem volt János, de...*)

A funkció oldalán pedig azt látjuk, hogy a (3a) az éberség (éber állapot), a (3b) pedig az ébrenlét folyamattípusának a beszédidőhöz képest elhelyezett példányát ábrázolja. Azaz a (3b) beszélője nem János létezését, hanem ébrenlétét helyezi a figyelem előterébe, és a két szó (*ébren + volt*) éppúgy együtt felelős az ábrázolt folyamat előhívásáért, ahogyan ezt a (3a)-ban, az *éber* és a *volt* viszonyában látjuk. Az *éber volt* és az *ébren volt* tehát nemcsak a formai viselkedés, hanem a funkció oldalán is szorosan megfelel egymásnak – erről azonban a (3a,b) elemzések nem adnak számot.

Hasonló a helyzet az alábbi példamondatok kapcsán is.

- (4) a. Mari el fog utazni.
b. Mari el akar utazni.

A *fog* a Magyar grammatika szerint ún. szóalakteremtő segédige, mivel segít létrehozni egy adott ige analitikusan szerkesztett, azaz több szóból álló jövő idejű „szóalakját” (l. Lengyel 2000b: 255). A (4a) értelmében ez az analitikus szóalak a mondat állítmánya. Az *akar* azonban nem tartozik a segédigék közé (csak „segédigeszerű”, vö. Lengyel 2000b: 257), ezért nem alkot egyetlen közös mondatrészt a főnévi igenévvel. A (4a,b) szerinti elemzést támogatja, hogy míg a *fog* felől nem tudunk egyszerű kérdő névmással kérdezni az igenévre, addig az *akar* és az *elutazni* kapcsán még beszélhetünk egyfajta tárgyi viszonyról (*Mit akar? Elutazni*).

Az azonban, hogy az elemzés koherens és a maga módján megalapozott, nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a (4a) és (4b) közötti párhuzamok elismerésére is. A szórendi és prozódiai hasonlóságok nyilvánvalóak, így itt tárgyalásuktól eltekintek (a beférkőzés és a csüggés fogalmához vö. Kálmán C. et al. 1989). Ami a funkciót illeti: míg a *fog* időben távolítja el az ábrázolt eseményt (az elutazást) a jelentől, addig az *akar* egy olyan eltávolítást fejez ki, amellyel a beszélő az ábrázolt eseményt a tényleges történések világa helyett a Mari által akart cselekvések között helyezi el.⁶ A kétféle eltávolítás között szoros összefüggés van, mint ahogyan azt az igei szóalakon belül az idő- és módjelek

6 Az elemzés kognitív nyelvészeti kidolgozása a mentális terek elméletében (l. Fauconnier 1985) lehetséges, vö. továbbá Langacker (2008: 300–302).

rendszerbeli kapcsolata, kiegészítő megoszlása is megmutatja. A *fog* és az *akar* viszonyához hasonlóan a múlt idő jele az idő mentén, a feltételes és a felszólító mód jele pedig annak a dimenzióknak a mentén fejez ki eltávolítást, hogy a folyamat a tényleges történések világának része-e vagy csak lehetséges, vágyott, feltételhez kötött, a beszédpartner cselekvésével megvalósítandó stb. esemény.

Összefoglalásul, ebben a részben olyan mondatpárokat mutattam be, amelyek szórendi és prozódiai szempontból, valamint funkcionálisan is hasonlóak, a Magyar grammatikában viszont más-más elemzést kapnak. Nem arról van szó, hogy az említett elemzések ne volnának indokoltak és koherensek, valamint pedagógiai felhasználásra is alkalmasak – bár személyes tapasztalataim szerint a diákoknak igencsak meg kell küzdeniük az alany-állítmány elemzéssel, ami annak a jele is lehet, hogy nyelvi intuícijukkal nem feltétlenül áll tökéletes összhangban. A probléma mégis inkább az, hogy ez az elemzés elfed valamit, ami pedig a magyar mondattal kapcsolatos beszélői tudás szempontjából (és így a külföldiek magyartanulása szempontjából is) alighanem fontos. Az Osiris Nyelvtan mondattan fejezete erre a problémára válaszol a magmondat fogalmának bevezetésével.

5. A magmondat

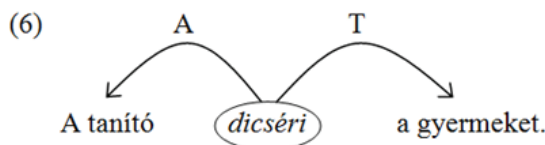
A magmondat fogalmát ebben a részben a korábbiakban említett példákon keresztül mutatom be. Mivel az elemzés más helyütt kifejtettebb formában olvasható (Imrényi 2017a,b mellett vö. Imrényi 2015), ezúttal csak fő vonalakban vázolom a javaslatot.

A magmondat az a minimális egység, amely a mondatban ábrázolt lehorgonyzott folyamat kifejezéséért felelős, azaz tartalmazza a folyamattípus előhívásához, illetve a típus egy példányának a lehorgonyzásához (a beszédeseményhez képest való elhelyezéséhez) szükséges elemeket. Egyúttal alapbeállítás szerint jelöli a mondat közlési funkcióját – beszédcselekvéértékét és polaritását – is. A pozitív kijelentő magmondat, amely az ábrázolt folyamat megtörténetének, létezésének állítására szolgál, a protoállítás nevet kapja.

A legegyszerűbb esetben a folyamattípus előhívását egy igei tő, a lehorgonyzást pedig az igei inflexiók morfémák jelölik. Például *A tanító dicséri a gyermeket* példában a *dicséri* a magmondat, amely a tőmorféma révén előhívja a dicséret folyamattípusát, az adott szóalak kifejezi továbbá a jelen időt, a kijelentő módot, valamint az egyes szám harmadik személyt is – ezek a folyamattípus adott példányának a beszédeseményhez (annak idejéhez, résztvevőihöz stb.) képest való meghatározásához járulnak hozzá. A *dicséri* pozitív kijelentő magmondat, azaz protoállítás: a dicséret megtörténetének tényét állítja, és e minőségében képes önmaga is – megfelelő kontextusban – funkcionálisan teljes értékű mondatot alkotni:

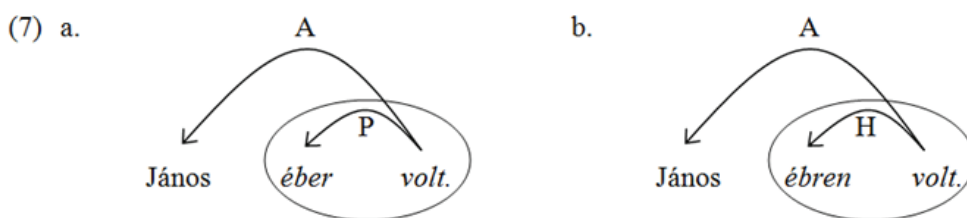
- (5) A: Dicséri a tanító a gyermeket?
B: Igen, dicséri.

A magmondatot az ágrajzban bekarikázás és/vagy dőlt betűs szedés jelöli, az A (alany), T (tárgy) címkék pedig a 3. részben elmondottaknak megfelelően a viszonyokhoz vannak rendelve. A szavak a maguk lineáris rendjében vannak lejegyezve, a nyilak az alaptagtól a bővítmény felé mutatnak.

Az iménti példában a magmondat egybevágott azzal, amit a hagyományos grammatika állítmánynak elemez. Az *éber volt* és *ébren volt* példáknál viszont az új elemzés kifejezi a két mintázat párhuzamosságát. Mivel az *éber* éppúgy eltávolodhat a létigétől, mint az *ébren*, az Osiris Nyelvtan mondatban fejezete szerint predikatív bővítmény (P),⁷ míg az *ébren* a Magyar grammatika elemzéséhez hasonlóan állapothatározó. Ugyanakkor a két elem együtt alkotja mindkét esetben a magmondatot, mivel egyik mondat sem a létezés egy példányát ábrázolja, hanem az éberség, illetve az ébrenlét folyamat típusának egy-egy példányát. Az (5)-ben látott kérdéspróbával a mondatok az *Igen, éber volt* és az *Igen, ébren volt* megnyilatkozásokra (protoállításokra) redukálhatók, az *#Igen, volt-ra* nem.⁸

Két elem együttesének magmondatként való elemzése nem jelenti tehát azt, hogy ne lehetne a közöttük fennálló viszonyt is ábrázolni. A példamondatok javasolt ágrajza a következő.

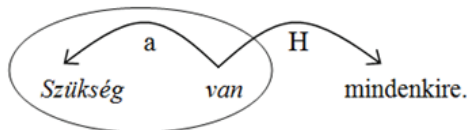

7 Brassai és nyomában Elekfi szintén az ige bővítményének tekintette, és tulajdonítmánynak nevezte az ilyesfajta elemeket (vö. Brassai 2011 [1864]: 236–240, Elekfi 2008). A „predikatív bővítmény” terminushoz vö. Huddleston–Pullum (2005: 73); a szakkifejezést kissé más értelemben használja Komlósy (1992: 452). A *predikatív* jelzőt ‘tulajdonság-hozzárendelő, jellemző’ értelemben alkalmazom; az alany ebben a szerkezetben a jellemzett szereplőt fejezi ki (azt, akihez vagy amelyhez tulajdonságot rendelünk és ezáltal jellemzünk).

8 A # az adott kontextusban elfogadhatatlan, pragmatikai szempontból inkongruens megnyilatkozás jele.

Amikor – a szórendi viselkedésből ítélve – két szintaktikai szó kapcsolata alkotja a magmondatot,⁹ előfordulhat, hogy a kettő közötti alanyi, tárgyi stb. viszony már részlegesen elhomályosult, például nem lehet a *Mi?* kérdéssel rákérdezni arra a bővítményre, amely az alaptaggal történeti szempontból alanyi viszonyban áll (A: *Mi van?* B: #*Szükség*). Ilyenkor a viszonyt kisbetűs címke jelölheti – ennek alkalmazásában Imrényi (2017a) sem teljesen következetes –, jelezve a magas absztrahálódási fokot, a két elem kapcsolatának szorosságát.

(8)

Az ábra láttán az az ellenvetés merülhet fel, hogy a *mindenkire* nem a *van*, hanem a *szükség van* jelentését módosítja; nem volna-e érdemes a magmondat egészéhez kapcsolni bővítményként? Az Osiris Nyelvtan a fenti ágrajzot azzal az általános elvvel támogatja meg, hogy egy bővítmény szemantikai elvárásait az alaptagjával szemben akár az alptag önmagában, akár az alptag és a hozzá kapcsolódó további elemek kombinációja, ún. lánc (l. lentebb) kielégítheti (Imrényi 2017a: 702). A mondat főtagjához (itt: *van*) való kapcsolódással egy bővítmény a magmondat egészével is szemantikai kapcsolatot létesít.

Végül az is előfordulhat, hogy célszerűbb eltekinteni az elemek viszonyának megcímkezésétől, ez a helyzet például a *fog* és az *(el)utazni* viszonyával (4a)-ban. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy itt is több szintaktikai szó kapcsolatával állunk szemben (ezt mutatja a szórendi variabilitás), amelyek ugyanakkor együtt töltik be a magmondat szerepét. A (4a,b) példamondatok pontos ábrázolását a jelen tanulmányban mellőzöm, mivel részletes kifejtést igényelne, amely más helyütt olvasható (Imrényi 2013). Ami számunka most lényeges, az csak az, hogy az *el fog utazni* és az *el akar utazni* a javaslat szerint egyaránt magmondat (és egyben pozitív kijelentő funkciója révén protoállítás). Az előbbivel a beszélő a jövő időben, az utóbbival pedig egy szereplő akart cselekvéseinek világában helyezi el – és egyben állítja – az elutazás egy példányának létezését.

Szórendi szempontból fontos kiemelni, hogy a két- vagy többelemű magmondatokon belül érvényesül az egyenes és a fordított szórend kontrasztja. Ami pedig belső hierarchikus szerveződésüket illeti, megfigyelhető, hogy a magmondat mindig összefüggő hálózatrészt, ún. láncot képvisel (*catena*, vö. Osborne–Gross 2012, Imrényi 2017b). Állhat egyetlen szóból is (ez az összefüggő hálózatrész triviális megvalósulása), ha pedig két vagy több elemből áll, akkor ezek között mindig van – gráfelméleti értelemben – „út”, azaz a magmon-

⁹ Ladányi Mária idézi a szintaktikai szó azon formális meghatározását, miszerint az „olyan megbonthatatlan egység, amelynek elemei közé más egységek nem ékelődhetnek be” (Ladányi 2017: 507). Ha két elem eltávolodhat egymástól, illetve ha sorrendjük megfordítható, az arra utal, hogy nem alkotnak megbonthatatlan egységet.

dat tetszőleges elemétől elindulva függőségi viszonyokon keresztül bejárhatjuk a teljes magmondatot. Álljon itt befejezésül néhány példa a magmondatot alkotó láncok változatos típusainak szemléltetésére.

a magmondat belső szerkezete	példák
	A tanító <i>dicséri</i> a gyermeket. Tegnap <i>láttam</i> egy jó filmet.
	János <i>levelet írt</i> Marinak. A professzor <i>előadást tartott</i> az akadémián.
	Anna <i>jól érezte magát</i> a fesztiválon. Mátyás nagy nehezen <i>erőt vett</i> magán.
	A magyar csapat <i>két vállra fektette</i> ellenfelét. Az elnök <i>zöld utat adott</i> a kezdeményezésnek.
	A vállalkozó <i>nagy fába vágta a fejszéjét</i> . A kisgyerek <i>megint rossz fát tett a tűzre</i> .

1. táblázat: A magmondat belső szerkezetének típusai

6. Összefoglalás, kitekintés

A tanulmány célja az volt, hogy az állítmány fogalmának problematizálásán keresztül vezesse be a magmondat fogalmán alapuló elemzést – inkább szemléltető céllal, mintsem a teljesség igényével. A főbb megállapítások a következők voltak.

1. Az alany-állítmány elemzés a logikából származik. A logikai értelmezés megtartása nyelvészeti szempontból igen problematikus. De ha el is vetjük (a definíciók szintjén) a logikai megközelítést, az látenszen továbbra is befolyásolhatja a mondatról való gondolkodást, különösen ha a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozása kidolgozatlan marad. A logikai szemlélet elutasítása esetén célszerű lehet az elemzést teljesen felülvizsgálni.
2. A mondatrészek szerinti elemzés lényege nem az egységek, hanem a viszonyok osztályozása. Ha az alany, tárgy stb. címkéket a gráf éleihez rendeljük, szükségtelenné válik az állítmány terminus használata, amely egyszerűen a tagolt mondat egy (az ágrajzról leolvasható) szerkezeti pozícióját nevezné meg.

3. A szórendi-prozódiai mintázatok fontos részét képezik a mondattal kapcsolatos beszélői tudásnak; ezek elsajátítása a magyar mint idegen nyelv területén is kiemelten fontos. Ezért még ha a maga módján indokolt is az *éber volt / ébren volt, el fog utazni / el akar utazni* és más hasonló példák gyökeresen eltérő elemzése a Magyar grammatikában, szükség van egy olyan megközelítésre, amely a közöttük fennálló formai és funkcionális hasonlóságokról számot ad.
4. A magmondat az a minimális egység, amely a mondatban ábrázolt lehorgonyzott folyamat kifejezéséért felelős, azaz tartalmazza a folyamattípus előhívásához, illetve a típus egy példányának a lehorgonyzásához szükséges elemeket. Az állandósult igei szókapcsolatok, funkciógés és segédigés szerkezetek magmondatok. A hierarchikus viszonyok szempontjából a magmondat mindig összefüggő hálózatrész, ún. lánc. Egy többszavas egység magmondatként való azonosítása nem jelenti azt, hogy az elemek közötti viszony, a magmondat belső szerkezete ne volna elemezhető.

Természetesen ahhoz, hogy az új elemzés a közoktatásban elterjedjen, jelentős előkészítő munkára van szükség. Egyelőre az egyetemi képzésben is inkább a hagyományos grammatika utáni kiegészítő modulként vehető számításba, főként MA szinttől. Az Osiris Nyelvtan műfaja kézikönyv, szükséges tehát egy egyetemi tankönyvként használható szöveg elkészítése, illetve a közoktatás és a magyar mint idegen nyelvi képzés számára történő tananyagfejlesztés.¹⁰ Mindemellett feltétlenül szükség van az elemzés részleteinek további kidolgozására, tudományos vitákra való megbeszélésére.

Irodalom

- Alberti Gábor 2011. „Mit állítunk?” *Hungarológiai Évkönyv* 12/1: 19–32.
- Berrár Jolán 1977. Alany és állítmány. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 79–93.
- Brassai Sámuel 2011 [1864]. A magyar mondatról. III. Értekezés. In: *A magyar mondat*. Válogatta Elekfi László és Kiefer Ferenc. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 189–351.

¹⁰ A bemutatott elemzéshez kapcsolódó gyakorlatokat is tartalmazó (az annak hátterében álló funkcionális kognitív nyelvelméletet pedig részletesen feldolgozó) feladatgyűjtemény és tanári kézikönyv Kugler Nóra főszerkesztésében jelent meg (Kugler főszerk. 2018a,b).

- Elekfi László 2008. A hatodik mondatrész. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 45–79.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces. Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Huddleston, Rodney – Pullum, Geoffrey K. 2005. *A student's introduction to English grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, Richard 2007. *Language networks. The new Word Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Imrényi András 2013. A beférkőző segédigés szerkezetek függőségi nyelvtani elemzéséhez. *Magyar Nyelv* 109: 291–308.
- Imrényi András 2015. Önhasonlóság a magyar elemi mondatban. *Magyar Nyelvőr* 139: 309–321.
- Imrényi András 2017a. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy (szerk.): 664–760.
- Imrényi András 2017b. Egymásbaágyazottság a magyar mondat hálózatos szerkezetében. A láncoktól a buborékokig. *Magyar Nyelvőr* 141: 239–249.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII. Tanulmányok a magyar mondattan köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49–103.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála 2000. A szintagmák. In: Keszler (szerk.): 349–366.
- Komlósy András 1992. Régecske és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Kugler Nóra 2000. Az alany. In: Keszler (szerk.): 405–413.
- Kugler Nóra (főszerk.) 2018a. *Magyar nyelvtan – A nyelvi jel. Funkcionális szemléletű gyakorlatok a 9–12. évfolyam számára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/42791>. (2019. 07. 29.)
- Kugler Nóra (főszerk.) 2018b. *Magyar nyelvtan – A nyelvi jel. Funkcionális szemléletű gyakorlatok a 9–12. évfolyam számára*. Tanári kézikönyv. Budapest: Tinta Könyvkiadó. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/42794>. (2019. 07. 29.)
- Kugler Nóra – Pomázi Bence megj. e. Szüksége van-e a hálózatos nyelvreírásnak a zéróra? Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 7. A nyelv *hálózatos leírása*. ELTE BTK, Budapest, 2018. november 23.
- Laczkó Krisztina 2001. Alany és az állítmány viszonya: hozzárendelés vagy alárendelés? *Magyar Nyelvőr* 125: 407–418.

- Ladányi Mária 2017. Alaktan. In: Tolcsvai Nagy (szerk.): 501–660.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lengyel Klára 2000a. Az állítmány. In: Keszler (szerk.): 394–404.
- Lengyel Klára 2000b. A segédigék és származékaik. In: Keszler (szerk.): 252–258.
- Nivre, Joakim 2005. *Dependency grammar and dependency parsing*. Technical report, Vaxjo University.
- Osborne, Timothy – Gross, Thomas 2012. Constructions are catenae: construction grammar meets dependency grammar. *Cognitive Linguistics* 23: 165–216.
- Rácz Endre 1968. Mondattan. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 205–458.
- Tesnière, Lucien 2015 [1966]. *Elements of structural syntax*. Translated by Timothy Osborne and Sylvain Kahane. Amsterdam: John Benjamins.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára 4.) Budapest: Osiris.
- Tompá József 1962. Általános kérdések. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere, II. kötet. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 95–104.

MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA

A RITKÁBB SZÓALKOTÁSI MÓDOK GERMANISTA SZEMMEL II. A NEM REDUKTÍV RITKÁBB SZÓALKOTÁSI MÓDOK¹

1. Bevezetés

Jelen tanulmány egy 2017-ben megjelent írás (Murányiné 2017) második része. A megelőző tanulmány a Magyar grammatikában (2000) ritkább szóalkotási módoknak nevezett eljárások közül azokat vizsgálta, amelyek esetében redukciót figyelhetünk meg. Ebbe a kategóriába tartoznak szórövidülés, a mozaik-szó-alkotás és az elvonás egyes esetei. Redukció alatt nem pusztán rövidülést értek, hanem azt a szóalkotási módot, melynek segítségével egy lexémából vagy egy több lexémából álló szerkezetből (bázisból) tetszőleges eleme(ke)t emelünk ki azzal a céllal, hogy belőlük olyan új szót (lexémát) hozzunk létre, melyhez új jelentés(árnyalat) tartozik. Fontos jellemzője, hogy a rövid és hosszú (vagy teljes) alak ugyanazon denotátum megjelölésére egymással párhuzamosan él (vagy élt) a nyelvben, a rövid alak pedig írásban és szóban egyaránt használatos. Jelen tanulmányban a ritkább szóalkotási módok közül azokat elemezzük, amelyek vagy egyáltalán nem járnak rövidüléssel, vagy ha esetükben van ugyan valamilyen fokú rövidülés, de a fenti meghatározás értelmében nem beszélhetünk redukcióról.

A tanulmány célja, hogy a magyar szóalkotási rendszert a némettel egybevetve megmutassa, hogyan képzelhető el a magyarban ritkább szóalkotási módoknak nevezett egyes eljárások új, eddigiektől eltérő besorolása. Új besorolást azért látok szükségesnek, mert a magyar szóalkotásban ritkább szóalkotási módokon egy meglehetősen heterogén eljáráscsoportot értünk, amely semmilyen közös nyelvészeti kategória segítségével sem választható el a két fő szóalkotási módtól, a szóösszetételtől és a szóképzéstől.

---

¹ A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú, Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen elnevezésű projekt támogatta.

2. Terminológiai kérdések

A megelőző tanulmányban részletesen foglalkoztunk a szavak hosszcsökkenését érintő fogalmakkal, úgymint a rövidítés, a rövidített és rövid alakok, a szőrövidülés, a redukció, a reduktum, valamint a rövidszó és fajtái fogalmával, így ezek meghatározására ezúttal nem térünk ki. Megjegyzendő azonban, hogy a szóalkotástani fogalmak szakirodalmi használata messze nem egységes, mind tanulmányokban, mind szótárakban gyakran tapasztalható a magyar nyelvészetben már tisztázott fogalmak esetében is nagyfokú keveredés (pl. *szőösszerántás* vs. *szóalakvegyülés*, *szócsonkítás* vs. *szőrövidülés*, sőt *szóalkotás* vs. *szóképzés*). Különösen akkor nehéz az eligazodás, ha idegen nyelvű (esetenként „magyarított”) terminusok keverednek a már meglévő magyarokkal. Talán időszerű volna a szóalkotás területén is olyan nemzetközi terminológiai együttműködés, melynek eredményeképpen az azonos fogalmak azonos, azaz egymásnak egyértelműen megfeleltethető elnevezést kapnának az egyes nemzeti nyelvekben.

Az egyértelműség kedvéért – a fentebb idézett tanulmányra támaszkodva – rögzítsük, hogy a redukcióhoz, a szóösszetétel és a szóképzés mellett a harmadik fő szóalkotási módhoz tartozónak tekintjük a továbbiakban szőrövidülést (*tulajdonos* > *tulaj*), a mozaikszók közül a betűszókat (*termelőszövetkezet* > *tsz*, *Heti Világgazdaság* > *HVG*), és a szóösszszegvonást (*magánszektor* > *maszek*), ill. az elvonás típusai közül azt a fajta előtag-megelevenedést (*zűrzsavar* > *zűr*, *automobil* > *autó*), amelyik nem azonosítható a lentebb (3.2.1.) tárgyalt morfémaleválással, ill. visszaképzéssel.

A következőkben azokat a ritkább szóalkotási módokat elemzem, amelyek nem tartoznak a fenti értelemben vett redukcióhoz. Ezek sorra az ikerítés, az elvonás és a mozaikszók egyes fajtái, a szóhasadás, a tulajdonnevek köznevesülése, az elemszilárdulás, a szándékos szóferdítés és a népetimológia. Az elemzés során kísérletet teszek arra, hogy a magyar fogalmaknak – ahol lehet – megtaláljam a német szakirodalomban használt megfelelőjüket.

3. A nem reduktív ritkább szóalkotási módok

3.1. Az ikerítés

Ikerítésnek azt a szóalkotási módot nevezzük, amely során „egy szót a saját – hangalak tekintetében meghatározott szabályok szerint módosított – változatával” kapcsolunk össze új szóvá (Lengyel 2000: 337, Laczkó–Mártonfi 2006: 102).

A Magyar grammatikában Lengyel Klára az ikerszókat a ritkább szóalkotási módok között tartja számon, de leszögezi, hogy az ikerszók a szóösszetételekkel (az ismétléses mellérendelésekkel) is rokoníthatók (Lengyel 2000: 339). Az ikerszók besorolása kutatásuk során többször is változott. Főként a mellérendelő összetételek közé sorolták őket, de épp fordítva is megesett, azaz az ikerszók közé sorolták a mellérendelő összetételeket (Szikszainé 1993: 12). Domonkosi

Ágnes szerint nagyban köszönhető Szikszainé Nagy Irma összefoglaló munkájának, hogy a Magyar grammatika az ikerítést önálló szóalkotási-szóteremtési típusnak tekinti (Domonkosi 2015: 110), ezért lentebb részletesebben foglalkozunk vele.

A reduplikációnak – melyet iterációnak is neveznek – (*Wirrwarr* = zűrzavar; *Tingeltangel* = tingli-tangli, színvonaltalan; *Schickimicki* = divatmajom) a germanisztikában is speciális, vitatott hely jut. A nyelvészek egy része elválasztja a mellérendelő szóösszetételtől, de úgy tekinti, mint a szóösszetétel egy különleges módját (Donalies 2005: 88). Mások a fő szóalkotási módokon kívülre teszik (Barz 2009: 670).

Az ikerszók azért különlegeseek és nehezen besorolhatók, mert az egyik típusban (az indukciós ikerítésben) ikerszó egyik fele (az ikerítmény), míg a párhuzamos ikerítésben az ikerszó mindkét fele szóteremtési (és nem szóalkotási) folyamat eredménye, ill. azért, mert az így keletkezett szóelemek nem szabad morfémák, csak az ikerszón belül használhatók (*lim-* ← *limlom*, *-warr* ← *Wirrwarr* = *zűrzavar*). Az ikerszók születése tehát olyan kétfázisú folyamat, melynek fázisai szinte egyszerre (pontosabban szorosan egymás után) mennek végbe: Születik egy kötött morféma, amely azonnal összekapcsolódik egy másik (szabad vagy kötött) morfémával. Ha tehát megengedjük, hogy a szóösszetételekben kötött morfémák is lehessenek összetételi tagok, akkor az ikerszók a szóösszetételek altípusának tekinthetők. Az, hogy egy összetételi tag kötött morféma is lehet, nem példa nélküli. A német szakirodalomban az ilyen lexikai elemeket konfixumoknak nevezik (Donalies 2005: 21), pl. *stief- a Stiefkind* = mostohagyerek szóban. Erősíti az ikerszók esetében a fenti megengedő álláspontot az a jelenség, amikor az eredetileg kötött morféma kiválik az ikerszóból, önállósodik, és ezáltal új lexéma keletkezik belőle, pl. *tipeg-topog* → *tipeg*, *topog* (Szikszainé 1993: 122).

Szikszainé Nagy Irma az 1993-ban megjelent kandidátusi értekezésében részletesen egybeveti az ikerszókat a mellérendelő szóösszetételekkel, az álikerszókkal, a szóismétléssel és a figura etimologicá-val azzal a céllal, hogy különbözőségüket megmutassa. Erre alapvetően azért van szükség, mert a fent nevezett nyelvi jelenségek legfontosabb közös tulajdonsága, hogy valamilyen mértékű, expresszivitást fokozó iterációt tartalmaznak.

A szóismétlés és a figura etimologica – pragmatikai, szemantikai és stilisztikai szempontból – csak részben különbözik az ikerszóktól, álikerszóktól és a szinonim alaptagokból álló mellérendelő szóösszetételektől, ám sem a szóismétlés (*gyerünk*, *gyerünk*; *háztól házig*), sem pedig a figura etimologica (*halálnak halálával*; *szebbnél szebb*) nem szóalkotás eredménye, hanem kilép a szószerkezetek, az állandósult szószerkezetek, sőt a retorikai alakzatok világába. Így ezek születése nem tekinthető szóalkotási folyamatnak, tehát jelen tanulmány keretein belül a tovább elemzésüktől eltekinthetünk. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ezzel a kérdést nem oldottuk meg teljes egészében, hiszen a szóösszetételek és a szószerkezetek (különösen az állandósult szószerkezetek) elkülönítése szintén nem minden esetben egyértelmű, hanem átfedésekkel terhelt.

A továbbiakban térjünk vissza az ikerszók, az álikerszók és a szinonim alaptagokból álló mellérendelő szóösszetételek szétválasztásához. Szikszainé Nagy Irma az összevetésében – melynek során kár, hogy az érvelés alátámasztására nem olvashatunk példákat – a fenti csoportok között több azonosság is kirajzolódik (pl. hangsúlyozásban, helyesírásban², toldalékolásban, mondatrészi szerepben, stílusban és legfőképpen stilisztikai-pragmatikai tulajdonságokban³), a különbségek pedig – melyek elsősorban az ikerszó kötött morféma-tagjának szemantika tulajdonságaira vezethetők vissza – arra a következtetésre juttatják az olvasót, hogy a fent nevezett mellérendelés-típus, az ikerszó és az álikerszó esetében ugyanannak a jelenségnek (jelesül a szóösszetételnek) az altípusairól van szó. Azt, hogy a valódi mellérendelő szóösszetételek és az ikerszók között vannak kimutatható egyezések, maga a szerző sem vitatja, sőt megjegyzi, hogy az ikerszók az alárendelő szóösszetételekkel is mutatnak bizonyos fokú hasonlóságot (Szikszainé 1993: 16).

Az álikerszók (*lik-luk, izeg-mozog, csillog-villog*) összetételek, a „valódi mellérendelések és az ismétléses összetételek határán” állnak (Lengyel 2000: 334). Az elnevezése arra utal, hogy olyanok, mint az ikerszók (*dirib-darab, gizgaz, csipeg-csöpög*), de mégsem azok. Mint minden mellérendelésben, az álikerszókban is „két, eredetileg független szó tapad össze” (Szikszainé 1993: 14), miközben bizonyos fokú játékos alakisméltés is történik, mint ahogy az ikerítésekben is. A történeti alapú szétválasztás, tehát annak eldöntése, hogy eredetileg két önálló szó összetapadásáról van-e szó vagy sem, gyakran nem lehetséges, sőt nagy kérdés, hogy érdemes-e egy ilyen, a mai nyelvérzéssel nem meghatározható tulajdonságot erre a célra választani. Hogy mennyire megnehezíti a feladatot, jól mutatja, hogy az *izeg-mozog* Szikszainé Nagy Irma szerint álikerszó, tehát szóösszetétel (Szikszainé 1993: 174), míg a Magyar grammatikában épp ez a valódi ikerszókra hozott példa első tagja (Lengyel 2000: 334).

Tovább erősíti az ikerszók és az álikerszók egy kategóriába történő besorolásának gondolatát az, hogy az álikerszók és az ikerszók ugyanazt a beszédszándékot valósítják meg: „Az álikerszó nyomósít, a szemléletességet fokozza. Az ikerszó játékoságot, tréfálkozást, kedveskedést, gúnyt éreztet, nyomatékosít” (Szikszainé 1993: 14). Véleményem szerint a fenti idézetben említett tulajdonságok nem ellentétesek, inkább egymást kiegészítők. Az ikerszó és az álikerszó is ugyanazért született: A beszélő az egytagú lexémához képest nem alapvetően mást szeretne kifejezni, csak az egytagú lexéma jelentését szeretné ismétléssel fokozni, expresszívvá tenni, érzelmi töltetet hozzátenni, mégpedig úgy, hogy közben teret enged nyelvi kreativitásának. Az ikerszók között azonban olyanok is vannak, melyek határozott fogalmi jelentéssel bírnak (*tutyimutyi* = pipogya, *incifinci* = nagyon kicsi), tehát szemantikai szempontból a szóösszetételekkel párhuzamosíthatók. Mindebből az következik, hogy az ikerszó és az álikerszó

2 Hozzá kell tennünk, hogy a helyesírás csak a besorolás következménye, a többi tulajdonság függvénye, ezért nem tekinthető alapvető érveknek.

3 Egészen pontosan a nyelvi expresszivitásra való törekvésben.

(ezzel együtt mellérendelés) szemantikai alapon nem elválasztható, hiszen az, hogy az ikerszó „határozott jelentéstöbbletet nem hordoz” (Szikszainé 1993: 13), míg a mellérendelő összetett szó új fogalmi jelentéssel bír, esetenként nem helytálló.

Elgondolkodtató tehát, hogy valóban egymástól annyira messze eső kategóriákról van-e itt szó, mint a szóösszetétel és a „ritkább szóalkotási módok”, vagy inkább mondhatnánk, hogy az ikerszók a szóösszetétel speciális formái. Véleményem szerint az utóbbi besorolás nem választ el összetartozó jelenségeket, kiemel két lényeges hasonlóságot (ismétlődést és az expresszivitásra való törekvést) és a szóalkotási rendszer áttekinthetőségét is javítja.

Fontos kitérünk még a hangutánzó szavakra, melyek a legtöbb német nyelvész szerint nem sorolhatók a szóösszetételekhez (de még a szóalkotási produktumok közé sem). Elfogadott álláspont, hogy szóteremtés eredményeképpen jöttek létre (Donalies 2005: 89). A Magyar grammatikában Lengyel Klára is kitér a hangutánzó szavak szóalkotástanai besorolásának problémás voltára (Lengyel 2000: 333), és a mondatzók fejezetének szerzője is megjegyzi, hogy a hangutánzó szók között vannak ikerszók és szóösszetételek is, sőt olyanok is (*csihi-puhi*), amelyek besorolása ilyen és olyan is lehet (Kugler 2000a: 293). Véleményem szerint célravezetőbb itt is azt szem előtt tartani, hogy a beszéd-szándék – ahogy az elnevezés is mutatja – (nem nyelvi) hangok utánzása, azaz a hangutánzó szók nem már meglévő nyelvi elemek felhasználásával történő szóteremtési folyamat eredményei. Fontos ismervük továbbá, hogy a szóelemek ismétlésének nincs felső határa, még az is kétséges, hogy egyáltalán nyelvtani szabályok szerint elemezhetők-e (Lengyel 2000: 333). A fenti okfejtés nem is jelent gondot az olyan esetekben, ahol a hangutánzó szó szerkezete nem „hasonlít” az ikerszó szerkezetére (*kukurikú, kotkodács, vau-vau*, ném. *kikeriki; wau, wau; miau*). Azokban az esetekben viszont, ahol a hangutánzó szó az ikerszók képzésének szabálya szerint születik, azaz ha „egy szót a saját – hangalakjában meghatározott szabály szerint módosított – változatával” (Laczko-Mártonfi 2006: 102) kapcsolunk össze új lexémává, véleményem szerint tágabb értelemben vett ikerszóval van dolgunk (*bim-bam, tik-tak*, ném. *ruck, zuck; bim, bam; ticktack*). Ezek az ikerszók a kategória peremterületéhez tartoznak, mivel a beszéd-szándék nem az expresszivitás fokozása, hanem a minél pontosabb utánzás. Amennyiben a hangutánzó szóban (kifejezésben) ugyanaz a szó(elem) ismétlődik, akkor szóismétlésről (*vau-vau, kot-kot*; ném. *wau, wau*) beszélhetünk. A helyesírási vonatkozásokra és a szabályokra, melyeknek véleményem szerint követniük kelle(ene) az elméleti alapokat, jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt nem térek ki.

Végül vizsgáljunk meg röviden néhány ide tartozó problémás magyar-német terminuspárt. Az *ikerszónak* a német nyelvészetben a *reduplikáció* (Reduplikation) vagy *iteráció* (Iteration) az ekvivalense, a kettő közül azonban a *reduplikáció* nem pontos, mivel nem mindig pusztán kettőzésről van szó, hanem általában bizonyos (eltérő) fokú ismétlésről. A másik terminuspár, melynek tagjai egymással nem ekvivalensek, de könnyen összetéveszthetők, a magyar

ikerszó és az ún. *Zwillingsformel* (= ikerformula) terminus. Utóbbit azonban a frazeológiai egységekhez sorolják, mivel olyan állandósult szószerkezetről van szó, melyek alapja egy adott szintaktikai modell (*Hand in Hand* = kéz a kézben: *X in X*; *null und nichtig* = semmis: *X und Y*; *Tag für Tag* = napról napra: *X für X*).

3.2. Az elvonás

Az elvonás a Magyar grammatika meghatározása szerint az a jelenség, „amikor egyszerű szóról leválasztunk egy meglévő vagy vélt morfémát – általában képzőt vagy összetételi elő-, utótagot –, a maradék morfémát vagy morfémacsoportot pedig teljes szóként kezdjük használni” (Lengyel 2000: 340). Ahogy a megelőző tanulmányban már megfogalmaztam (Murányiné 2017: 100), a fenti definíció túl általános, hiszen csak azt a besorolási feltételt szabja meg, hogy a kiindulási alakból „valamit” elvegyünk, továbbá – a hozott példákból kiindulva – szükséges a definíción annyit változtatni, hogy a kiindulási szó nemcsak egyszerű, hanem összetett is lehet. A meglévő vagy vélt morféma leválasztása után többféle eredményre is juthatunk, melyekből most azokat elemezzük, amelyek nem tartoznak a bevezetésben leírt redukcióhoz, azaz az elvonással keletkezett szó és a kiindulási szó egymással nem alkot olyan párost, melynek tagjai párhuzamosan léteznek a nyelvben és ugyanazt a fogalmi jelentést hordozzák.

Lengyel Klára az elvonásnak két esetét különbözteti meg attól függően, hogy a mai nyelvérzék a kiinduló alakot képzett vagy összetett szónak véli-e. A megelőző tanulmányban elemeztük az említett példákat, amely során többféle jelenséget azonosítottunk. A következőkben ezeket vesszük sorra.

3.2.1. Az előtag-megelevenedés

Az első elvonási eset az előtag-megelevenedés, amikor egy összetett (vagy összetettnak vélt) szó előtagja önállósodik. Ha az önállósodott előtag és a kiindulási szó egymással párhuzamosan használható, a redukció egyik fajtájáról, az egyszegmensű rövidszóról (unisegmentales Kurzwort) beszélünk, amelynek a magyar nyelvészetben a szórövidülés (*fotográfia* > *fotó*, *laboratórium* > *labor*) felel meg. A Magyar grammatikában az előtag-megelevenedésre hozott példák egy része (*trolibusz* > *trolis*, *automobil* > *autó*, *stb.*) éppen ilyen esetet szemléltet. Lengyel Klára is megjegyzi, hogy a szórövidülés rokonságban van az elvonással, de a lényegi különbséget a kettő között abban látja, hogy „az elvonásban vélt vagy valódi morfémát, a szórövidülésben tetszőleges, a hangzás szempontjából optimális mennyiségű részletet veszünk el a szóból” (Lengyel 2000: 339). Véleményem szerint ez az elválasztás – ahogy a példák keveredése is mutatta – nem célravezető, szerencsésebb volna azokat az eseteket, amelyekben párhuzamosan létező lexémák születnek, átutalni a szórövidülésekhez, azaz egyértelműen a redukcióhoz sorolni, és csak a többit elvonásnak nevezni. Ide

tartoznának tehát azok az esetek, amelyeket Lengyel Klára morfémaleválasztásnak nevez (*sétál* > *séta*, *zabál* > *zaba*), tehát azt, amikor „a nyelvérzék képzősnek értékel egy szóalakot, és belőle »alapalakot« következtet ki” (Lengyel 2000: 340).

A morfémaleválasztással nagyfokú hasonlóságot mutatnak azok az esetek, amikor „összetett főnevekből összetett igét hozunk létre oly módon, hogy a főnévi összetételben jelen lévő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőlük levont összetett igéken belül is” (Lengyel 2000: 340), pl. *gépírás* > *gépír*, *képviselő* > *képvisel*. Ahogy már a megelőző tanulmányban is írtam, ezt a szóalkotási módot a német szakirodalomban visszaképzésnek (Rückbildung), álösszetételnek (Pseudo-, Scheinkomposition) vagy retrográd derivációnak nevezik (Donalies 2005: 133), pl. *Notlandung* = kényszerleszállás > *notlanden* = kényszerleszáll, azaz kényszerleszállást hajt végre. Az angolban *backformation* a hozzá tartozó elnevezés (Ladányi 2007: 64), a magyarban nem találtam rá meghonosodott szakterminust.

A visszaképzés (talán ez a legszemléletesebb elnevezés) mindkét nyelvben rendkívül produktív, és számtalan olyan lexémát eredményez, amely először élénk tiltakozást vált ki a nyelvművelők körében, de aztán elfogadottá válik és belesimul a nyelv szókészletébe. Véleményem szerint a visszaképzés nem véletlenül népszerű, különösen a szaknyelvek körében. Népszerűsége – úgy, mint a rövidszóképzésben – az információsűrítési lehetőségben rejlik, azaz egy lexémával fejezzük ki azt, amit előtte szószerkezet segítségével foglalmaztunk meg, pl. *kényszerleszáll* = kényszerleszállást hajt végre, *kárpótol* = kárpótlásban részesít, *vendégszerepel* = vendégszereplésen vesz részt, *mélyhűt* = mélyhűtőben fagyaszt, *szakdolgozik* = szakdolgozatot ír.

3.2.2. Az utótag-megelevenedés és a jelentéstapadás

A Magyar grammatikában látszólag ugyanazt a folyamatot (az elvonást) szemléltetik az *autóbusz* > *busz*, *levélbélyeg* > *bélyeg* példák azzal a különbséggel, hogy itt nem az előtag, hanem az utótag válik önállóvá. A szerző utal rá, hogy az elő- és utótag-megelevenedést egyes nyelvészek „jelentéstapadás néven külön szóalkotásmódként tárgyalják”, és az elvonás speciális eseteként említi meg a toldalékok (képzők, pl. *szürrealizmus*, *szimbolizmus*, *impresszionizmus* stb. > *izmus(ok)*, jelek/ragok, pl. *suksükol*, *nákol*⁴) megelevenedését (Lengyel 2000: 340). Véleményem szerint újra fel kell tennünk a kérdést, hogy az egy csokorba kötött jelenségek valóban egy töről fakadnak-e.

Első lépésben a toldalékok és az összetételi utótagok önállósodását kell szembeállítanunk. A különbség egyrészt a gyakoriságban van (toldalékok megelevenedésére igen ritkán van példa), de leginkább abban, hogy a toldalékok

4 A *suksükol* példa esetében az toldalékmegelevenedés kiegészül összetétellel (*-suk* + *-sük*) és derivációval is (*-öl*), a *nákol* példa esetében pedig csak derivációval (*-ol*).

megelevenedésével új – fogalmi jelentéssel bíró – lexéma jön létre, míg az összetételi utótagok önállónak válása nem tekinthető szóalkotási módnak, mint ahogy a jelentéstapadás teljes jelensége sem.

A második lépésben vizsgáljuk meg, mit értünk jelentéstapadás alatt, ill. milyen részfolyamatokból tevődik össze.

A jelentéstapadás jelentésátvitel alapján megy végbe, azt a jelenséget értjük alatta, amikor egy szóösszetétel vagy egy szintagma egyik tagjához hozzátapad a másiknak a jelentése is, így az egyik tag előhívja a teljes kapcsolat képzetét (Lengyel 2000: 340), pl. *autóbusz* > *busz*, *üstököscsillag* > *üstökös*, *mobiltelefon* > *mobil*, *telefonkészülék* > *telefon*, *tokaji aszú* > *tokaji*, *elégtelen osztályzat* > *elégtelen*. Egyes nyelvészek csak azt tekintik jelentéstapadásnak, amikor a jelzős szerkezetek jelzett szavának jelentése a jelzőéhez tapad (Jakab 2010: 48). Ilyenkor leggyakrabban a jelzettként előforduló főnevek közül az általános jelentésűek (dolog, ember, személy, állat, növény, szerkezet stb.) jelentése tapad a jelzőhöz. Véleményem szerint a jelentéstapadás általánosabb érvényű, mint ahogy a fenti (szintagmákra korlátozó) értelmezésből következik, de nem szóalkotás-mód, hanem olyan jelenség, amely előfordulhat a lexémák, a szintagmák, de akár a mondatok szintjén is (pl. implicit vagy ráértéses alany, Kugler 2000b: 412), azaz bármikor, amikor olyan elliptikus szerkezettel van dolgunk, amelyben a használat során egy többtagú szerkezet egy tagja képviseli a teljes szerkezetet, és amelyet a kontextus segítségével ki tudunk egészíteni (Nádas 2002: 332).

Visszatérve az eredeti problémához, tehát az utótag-megelevenedéshez, a következő kérdés az, hogy a levált utótag lexikalizálódik-e, vagy csupán arról van szó, hogy az alárendelő szóösszetételek utótagja – ha a kontextus engedi – bármikor használható a teljes összetett szó helyett (*Esik. Van nálad ernyő?*). Ugyanez vonatkozik a fentebb említett előtag-megelevenedésre is. Ha nincs lexikalizálódás, nincs új lexéma sem. Ha lexikalizálódás megy végbe, akkor ez a legtöbb esetben konverzióval (szófajváltással) jár együtt, pl. *tokaji* (mn.) > *tokaji* (fn.), ha pedig nincs szófajváltás, akkor jelentésbővüléssel van dolgunk (*levélbélyeg* > *bélyeg*).

Mindezekből az következik, hogy az utótag-megelevenedés csak a toldalékok önállósodása esetén jelenti új lexémák létrejöttét. Ha pedig konverziónak tekinthető, amikor grammatikai morfémből lesz lexikai, akkor az utótag-megelevenedés sem tekinthető önálló szóalkotási módnak.

Nagyon röviden ki kell itt térnünk arra a kérdésre, amely vita tárgya a (magyar) nyelvészek körében: szóalkotási mód-e a konverzió, azaz keletkezhete új lexéma (affixumok nélküli) szófajváltás útján? A kérdésre igennel és nemmel is sokan felelnek. D. Máta Mária több munkájában részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, és a nemmel válaszolók táborát erősíti: a konverziót poliszémiát létrehozó jelentésbővülésnek tekinti. Hozzáteszi azonban, hogy a nemzetközi szakirodalom a konverziót általában szóalkotási módok közé sorolja (D. Máta 2004: 46). Jelen tanulmányban – germanistaként – abból indulok ki, hogy a konverzió nem más, mint a derivációnak az az altípusa, amely morfológiailag nem megjelenő képzők segítségével végbe (Donalies 2005: 124, Barz 2009: 648).

3.2.3. A szócsonkítás

A szócsonkítás alatt a magyar nyelvészetben általában azt a nyelvújításkori folyamatot értjük, amely során a nyelvújítók tudatosan vontak el nem létező képzőket (*dacos* > *dac*), vagy pusztán rövidítési szándékkal egy-egy részletet töröltek bizonyos szavakból (*bizodalom* > *bizalom*). Valójában nem tettek mást, mint az elvonást (morfémaleválasztást) és a redukciót alkalmazták, de a *szócsonkítás* elnevezés a hagyomány szerint csak erre a tevékenységre vonatkozik.

A *szócsonkítás* vagy egyszerűen csak *csonkítás* elnevezést – időnként még nyelvész körökben is – más jelentésben használják, mint amiben a Magyar grammatika (Zimányi 2007: 54). Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a *csonk*, *csonka*, de leginkább a *csonkít*, *megcsonkít* szavak negatív konnotációt hordoznak a mai magyar nyelvben, így a szócsonkítás is negatív dolognak hat. Másrészt véleményem szerint még nincs megfelelő konszenzus a rövidítés, rövidülés, szórövidülés, (szó)csonkítás, elvonás fogalmakat illetően.

3.2.4. Az elvonás mint szóalkotástani fogalom

Az elvonás jelenségét – ahogy a pl. *képző-megelevenedés* elnevezés is mutatja – két oldalról lehet megközelíteni. Ami az egyik oldalról elvétel, elvonás, az a másik oldalról önállóvá válás, „megelevenedés”. Az elvonás meghatározásában mindkét szemlélet benne foglaltatik: „leválasztunk egy meglévő vagy vélt morfémát – általában képzőt vagy összetételi elő-, utótagot –, a maradék morfémát vagy morfémacsoportot pedig teljes szóként kezdjük használni” (Lengyel 2000: 340). Az a kérdés, hogy melyik megközelítés felel meg jobban a jelenségnek, ill. melyik illeszkedik bele jobban a szóalkotás rendszerébe.

Az elvonás alaptulajdonsága, hogy eseteinek mindegyike kétfázisú folyamat. Az első folyamat a leválasztás, a második az önállósodás (a „megelevenedés”). Mit jelent pontosan az önállósodás? Azt, hogy a megmaradt morféma(csoport)ból lexikalizálódott nyelvi jel lesz, szemiotikai szempontból kiteljesedik, az eddig önálló lexikai jelentéssel nem bíró hangsor jelentéssel párosul. Ez a folyamat olyan, mint a szóteremtés, de azzal a különbséggel, hogy az önállóvá váló hangsor nem a „semmiből” lépett elő, hanem már meglévő lexémákból emeltük ki, a szóteremtésben pedig „ismeretlen, addig nem létező hangsort ruházunk fel szójelentéssel, illetőleg használunk szóként” (Lengyel 2000: 338). A kiemelés után a morfémák vagy morfémacsoportok átalakulnak, de úgy, hogy látszólag semmi sem történik velük. Ez a konverzió, vagy más szóval zéró-deriváció, „az egyetlen olyan szóképzési műveletnek tekintett eljárás, amely nem ír elő semmilyen fonológiai műveletet” (Ladányi 2007: 60).

Ha tehát az elvonási típusok közül kiszűrjük egyrészt a redukcióhoz tartozókat (minden olyan esetet, ahol dublett keletkezik), másrészt a jelentéstapadásos eseteket (amelyek nem szóalkotási jelenségek), akkor három szóalkotási mód marad: a morfémaleválasztás, a képző/jel/ragmegelevenedés és a visz-

szaképzés. Ezek közül az első kettő olyan szóalkotási mód, amelyekben lexikális jelentéssel ruházunk fel más lexémákból kiemelt morféákat vagy morfémadarabokat⁵. Ezt a „megelevenedési” folyamatot a szóteremtés és a konverzió határán lehet elhelyezni. A harmadik, elvonásból visszamaradt szóalkotási mód, a visszaképzés pedig a derivációhoz sorolható, annak „negatív” formáját testesíti meg.

Ha a fenti okfejtést elfogadjuk, teljes egészében felszámoljuk az elvonást mint „ritkább szóalkotási módot”.

3.3. A mozaikszók

A mozaikszókkal a megelőző tanulmányban részletesen foglalkoztunk. Megállapítottuk, hogy alapvetően azonosíthatók azzal a szóalkotási képződménnyel, amelyet a német szakirodalom multiszegmentális vagy többszegmensű rövidszónak (multisegmentales Kurzwort) nevez. Ezekre a mozaikszókra teljesül az a kritérium, hogy a kiindulási (hosszú) és az keletkezett új szóalak párhuzamosan létezik a nyelvben ugyanannak a denotátumnak a megjelölésére. A rövidszók redukcióval keletkeznek, azaz a bevezetőben említett harmadik fő szóalkotási mód eredményeképpen jönnek létre.

Vizsgáljuk most meg a mozaikszók azon csoportjait, melyek nem eredményeznek rövidszókat. Ezek a szóösszerántás, a szóalakvegyülés és az „egyéb mozaikszók” (Lengyel 2000: 343).

3.3.1. A szóösszerántás és a szóalakvegyülés (kontamináció)

A szóösszerántás „a szóalkotásnak az a módja, melyben az egyik szó elejét a másik szó végével »rántjuk össze«. [...] A szóösszerántás során két, egymástól eltérő jelentésű szó olvad össze egyetlen, új jelentésű szóvá.” (Lengyel 2000: 342), pl. *cső* X *orr* > *csőr*; *csatorna* X *alagút* > *csalagút*. A szóalakvegyülés (kontamináció) a Magyar grammatika szerint ettől abban tér el, hogy „itt két rokon értelmű szó eleje, illetve vége rántódik össze: *ordít* X *kiabál* > *ordibál* (Lengyel 2000: 343). A nemzetközi szakirodalomban azonban a kontamináció alatt azt szokás érteni, amit a Magyar grammatikában szóösszerántásnak hív Lengyel Klára (Donalies 2005: 89, Zimányi 2007: 53), és nem vizsgálják meg, hogy a két összerántandó szó milyen szemantikai viszonyban van egymással. A szóalkotás ezen módjának nagyon sok elnevezése ismeretes: a magyarban *szó(alak)-vegyülés*, *szóvegyítés* és *szóösszerántás*, a németben *Wortkreuzung* (= szókeresztetés), *Wortverschmelzung* (= szóösszeolvadás), *Wortmischung* (= szókeveredés), *Kontraktion* (= összehúzás), illetve angol mintára *blending* vagy *morfológiai blend* (Donalies 2005: 89; Ladányi 2007: 54). Másfelől a *kontamináció* terminust egyes

5 Az ikerszókból való kiválást és önállósodást is ide lehet sorolni (vö. 3.1.)

magyar szerzők nem pusztán szóalkotástani fogalomként használják, hanem nyelvbontlás, nyelvi hiba megnevezéseként is (Bakti 2008: 24; Márton 2012: 135).

A kontamináció mint szóalkotási mód igen ritkán eredményez új lexémákat. A kontaminációs alakok leggyakrabban szójáték vagy szándékos szóferdítés eredményeképpen jönnek létre, és ritkán lexikalizálódnak, megmaradnak okkazonalizmusoknak. Kisebb részük a szaknyelvek szülöttei, ezek lexikalizálódási valószínűége jóval nagyobb, amennyiben szakkifejezések funkcióját töltik be (*csatorna* X *alagút* > *Csalagút*, *búza* X *rizs* > *burizs*). Egyes kontaminációval létrejött lexémánk idegen eredetű, már „készen” érkezett nyelvünkbe (*smoke* X *fog* > *smog* > *szmog*; *motor* X *hotel* > *motel*, *British* X *exit* > *brexít*).

A kontaminációt a germanisztikában a szóösszetételek különleges típusának tekintik. Két fajtáját különböztetik meg aszerint, hogy a két kiindulási szónak van-e közös eleme a határfelületen (*Kur* X *Urlaub* > *Kurlaub*), vagy a kontamináció úgy megy végbe, hogy az egyik elemet az összevonhatóság és a jó hangzás érdekében kissé „megnyesik” (*Mammut* X *Elefant* > *Mammufant*). Véleményem szerint a szóösszetételekhez való besorolás teljességgel indokolt, és a magyar nyelvben is elfogadható azzal, hogy olyan összetételi folyamattal van dolgunk, amelyben a két szót nem egymás után tesszük, hanem „egymásba toljuk”.

3.3.2. Az „egyéb mozaikszók” és a műszó (Kunstwort)

A német nyelvészetben a *Kunstwort* terminus használata nem egységes, de összességében olyan általában termék- és intézményelnevezéseket értenek alatta, amelyeket alkotóik fantáziájukat szabadon engedve tervezetten, egyrészt a jó hangzást, másrészt bizonyos (pozitív) asszociációt, harmadrészt egyéb háttérinformációkat szem előtt tartva, gyakran játékos vagy humoros szemlélettel hoznak létre. Valójában névadásról van szó, melynek során eddig még nem létező, új neveket hozunk létre. A névadás alapja sokféle lehet, ezért sokféle műszó létezik. Van olyan, amely nagyon hasonlít a magyar „egyéb mozaikszókra” (Lengyel 2000: 343), azaz már meglévő lexémák részeiből áll össze, pl. a *Haribo* a névadó nevének és a cég székhelyének kezdő elemeit összetéve alakult ki: *Hans Riegel, Bonn*, vagy a *Persil*, melynek neve az egyes alkotóelemek nevének elejét tartalmazza (*Perborat, Silikat*). A Magyar grammatika „egyéb mozaikszók” alatt olyan intézményneveket ért, amelyek „a teljes névből egész, tájékoztató szerepű, többnyire termék- vagy tevékenységjelölő, illetve a telephelyet megjelölő szavakat őriznek meg”, pl. *Ceglédtej, Budataxi* (Lengyel 2000: 343).

Olyan műszó is van, amely egy szószerkezet vagy félmondat némileg módosított, egybefüggő darabja, pl. magy. *vidia* < ném. *Widia* < *so hart, wie Diamant*, azaz *olyan kemény, mint a gyémánt*. Ebben a típusban olyan is előfordul, amely fonetikus írásmódra vezethető vissza, pl. *Vileda* < *wie Leder*, azaz *mint a bőr*. Újabb csoportot alkotnak azok, amelyek anagrammára épülnek (*Lycra* < *Acryl*). A „gyártók” bármilyen technikát alkalmazhatnak, minden csak ötlet és/vagy fan-

tázia kérdése, de akármelyik típust is vizsgáljuk, a műszókat fontos elkülöníteni a rövidszóktól (mozaikszóktól). A műszó nem tartozik a redukcióhoz, mivel nem teljesül az a kritérium, hogy ugyanaz a fogalmi jelentés tartozik egy rövidebb és egy hosszabb szóhoz vagy kifejezéshez. A kérdés tehát az, hogy a műszók létrehozása illeszkedik-e valamelyik fő szóalkotási módba. Véleményem szerint a műszóalkotás nem különálló szóalkotási mód, hanem vagy a kompozíció speciális típusának tekinthető (amennyiben az összetételi tagok morféimák, pl. *Ceglédtej*), vagy a szóteremtéshez tartozik (amennyiben az építőköveknek nincs jelentésük, pl. *Lycra*, *Haribo*)⁶. Ez a szóteremtési folyamat abban tér el az eddig megszokottól, hogy a nyelvben már meglévő elemekhez köthető.

3.4. A szóhasadás

Szóhasadás alatt azt a folyamatot értjük, „amelynek eredményeképpen egy szó akár alap-, akár toldalékos formájában két, esetleg több alakváltozatára bomlik, s az alakváltozatok között részleges vagy teljes jelentéskülönülés áll be”, például *kalaposok* és *kalaposak*, *fia* és *fiúja* (Lengyel 2000: 343). A definíció egyértelműen kimondja, hogy nem új lexéma létrehozásáról van szó, hanem jelentésbővülésről, amelyben a funkció- és alakhasadás együtt jár (vö. D. Máta 2004: 44). A szóhasadás történeti folyamatnak tekinthető, nem sorolható a szóalkotási módokhoz, ezért részletesebben jelen tanulmány keretein belül nem tárgyaljuk.

3.5. A tulajdonnevek köznevesülése

A tulajdonnevek köznevekké válását a Magyar grammatika a ritkább szóalkotási módokhoz sorolja ugyan (Lengyel 2000: 344), de ez a folyamat sem tekinthető önálló szóalkotási módnak. A köznevesült tulajdonnevek (eponimák) egyrészt jelentésbővülés (pl. jelentéstapadás) útján keletkeznek, pl. *Röntgen-készülék* > *röntgen* (*Elromlott a röntgen.*), *Dieselauto* > *Diesel* (*Er hat einen alten Diesel*, azaz *Van egy régi dízelje*), másrészt szóképzés (explizit deriváció vagy konverzió) megy végbe és deonimák születnek, pl. *Pasteur* > *pasztőröz*, ném. *pasteurisieren*, *Röntgen* (fn.) > *röntgen* (ige) (Barz 2009: 705).

3.6. Az elemszilárdulás

Az elemszilárdulás során „egy többelemű morfémaszerkezet (általában toldalékos szóalak) szótári szóvá válik” (Lengyel 2000: 344), azaz lexikalizálódik, pl. *tessék*, *csókolom*, *sebtében*, ném. *bitte* = *tessék*, *lieber* = *inkább*. Ilyenkor a tolda-

⁶ A két fentebb említett kialakítási mód kombinálható egymással, pl. *widia*.

lékok az abszolút tö részévé válnak. Ha az elemszilárdulás szófajváltással is jár, pl. *tessék* (itt igéből lesz mondatzó), akkor konverzióról van szó, ha pedig nincs szófajváltás, jelentésbővüléssel van dolgunk, pl. *Herrchen* = *gazdi*. Az elemszilárdulás tehát szintén nem tekinthető önálló szóalkotási módnak.

3.7. A szándékos szóferdítés (szójáték)

A fentebb tárgyalt műszók (3.3.2.) létrehozása sok esetben olyan kreatív folyamat, mint a szójáték, de van egy alapvető különbség. Míg a műszó mindaddig „forgalomban” van, amíg létezik, ill. beszédtema a denotátum (a vállalat, a termék stb.), tehát mint név (általában tulajdonnév) bizonyos mértékben lexikalizálódik, addig a szójáték csak „játék”, az eredmény leginkább már meglévő nyelvi elemek humoros-ironikus kiforgatása, melynek eredménye ad hoc jellegű. Ennek megfelelően a szójáték jól illeszkedik bizonyos szövegekbe, pl. a reklámokba, a zsurnalisztikai szövegekbe, a kabaréba, viccekbe stb. A szójátéknak azt a típusát, amely új, alkalmi jellegű szavak létrehozásakor meglévő lexémákat torzít el (és ezzel együtt esetleg átértelmez), szándékos szóferdítésnek nevezzük, pl. *nyugdíj* > *nyögdíj*; *Azt a hétszázát!* > *Azt a hétszázalékát!* A szójáték nem tekinthető szóalkotási folyamatnak. Egyrészt azért nem, mert az eredménye általában nem lexikalizálódik, de főként azért nem, mert a szójáték is kompozíciós és/vagy derivációs folyamatokat használ, a különbség csak az asszociációs tér bővülésében van.

3.8. A népetimológia (szóértelmesítés)

A népetimológia (Volksetymologie, más szóval Pseudomotivierung, azaz pszeudomotiválás, Donalies 2005: 151) abban megegyezik a szójátékkal, hogy itt is szóferdítésről van szó, de a szándékosság már nem jellemző. A beszélők számukra idegen és „értelmetlen” szavakat vagy szóelemeket helyettesítenek ismertekkel, pl. török *qara qatna* > *kárákatona*; *Muskelkatarrh* > *Muskelkater* = *izomláz* (Lengyel 2000: 343). Az „értelmesített” szavak a példában szóösszetételek, de annak különleges esetei, hiszen az összetételi tagok pusztán hangzásbeli hasonlóság alapján, mintegy „véletlenül” kerültek kapcsolatba egymással, köztük semmilyen grammatikai vagy szemantikai viszony nem áll fenn, ezért leginkább a szervetlen összetételekhez sorolhatók. A népetimológiai folyamatok a mai nyelvhasználatban valószínűleg nem eredményeznek új lexémákat, és leginkább a gyermeknyelvben találkozhatunk velük, amikor a gyerekek próbálják a saját nyelvükre „lefordítani”, illetve „értelmesíteni” az ismeretlen szavakat.

4. Összefoglalás

A legújabb magyar nyelvészeti összefoglaló művek is (Magyar grammatika [Keszler szerk. 2000], Magyar nyelv [Kiefer szerk. 2006]) két fő szóalkotási módot különítenek el: a szóösszetételt és a szóképzést, ezeken kívül pedig leginkább csak felsorolják a „ritkább szóalkotási módokat”, de nem kísérik meg rendszerbe foglalásukat. Véleményem szerint itt is szükség van rendszerezésre, a hasonlóságok és különbségek feltérképezésére, az összefüggések kiemelésére. Tanulmányomban erre tettem kísérletet.

A cél az volt, hogy megmutassam, a magyar nyelvészetben ritkább szóalkotási módokként ismert szóalkotási folyamatok alapvetően besorolhatók egy olyan szóalkotási rendszerbe, amelynek tengelyét az eddigi két fő szóalkotási mód (kompozíció és deriváció) adja, kiegészülve egy harmadik, új szóalkotási móddal, a redukcióval.

A kompozíció során két vagy több lexikális jelentéssel bíró szabad vagy kötött morféma (konfixum) összekapcsolásáról beszélünk. Az összetételi tagok keletkezhetnek szóteremtéssel vagy bármelyik szóalkotási móddal, valamint állhatnak szerves és szervetlen kapcsolatban. A szóösszetételekhez sorolhatók az eddigi ritkább szóalkotási módok közül az ikerszók (*izeg-mozog*). Az ikerszók egyik alcsoportját adják azok a hangutánzó szók, melyek az ikerítés szabályai szerint születtek (*tik-tak*). Az összetételek egyik új alcsoportját képezik a kontaminációs összetételek (*csalagút, ordibál*), valamint az „egyéb mozaikszók” (*Ceglédtej*).

A deriváció fogalmát kibővítve ide sorolhatunk minden olyan szóalkotási folyamatot, melynek során egy szótőhöz képző járul, vagy egy szóból képző (vagy annak vélt szóelem) válik le a visszamaradt rész önállósodásával, ill. ha szófajváltás (konverzió) történik. A ritkább szóalkotási módok közül tehát ide sorolható az elvonás néhány esete: a morfémaleválasztás (*zaba*) és a „viszszaképzés” (*gépir*).

A redukció során egy már létező lexémából vagy szószerkezetből (ritka esetben mondatból) egy vagy több részlet kiválik, és alternatív rövid alakot képez, amely a hosszú alak dublettjének tekinthető. A rövid alakokat rövidszónak vagy reduktumnak nevezzük. A ritkább szóalkotási módokhoz közül a redukcióhoz sorolható a szórövidülés (*tulaj*), a mozaikszók közül a betűszók (*tsz, HVG*), és a szóösszszvonás (*maszek*), ill. az elvonás típusai közül a lexikalizálódott dublettek (*zűr, autó*).

A szóteremtés és a szóalkotási módok jelentkezhettek tisztán, vagy valamilyen fokú keveredésben (kombinációban), pl. *fagyí, pasztörizál, nyögdi*.

Nem szóalkotási mód – hisz nem produkál új lexémát – a jelentéstapadás és a szóhasadás, valamint általában a szójáték és a népetimológia.

Nem önálló szóalkotási mód a szócsonkítás (csak nyelvtörténeti fogalom), a tulajdonnevek köznevesülése és az elemszilárdulás (amelyek során vagy deriváció vagy jelentésbővülés megy végbe), valamint a szójáték és a népetimológia azon ritka esetei, amikor az új szó lexikalizálódik (az új lexéma ekkor kompozitum vagy derivátum).

Mivel a fent leírt három szóalkotási módba besorolható a „ritkább szóalkotási módok” minden esete, ez a kategória megszűnik, csak a kompozíció, deriváció és redukció hármasa marad.

Végezetül szeretném kiemelni, hogy a fenti vizsgálódást célszerű lenne más modern nyelvekre is kiterjeszteni, hogy kiderítsük, igazolódik-e az a hipotézis, amely szerint a szóalkotási módok fentebb leírt rendszere a nyelvi univerzálék közé tartozik.

Irodalom

- Bakti Mária 2008. Megakadásjelenségek a szinkrontolmácsolásban. *Fordítástudomány* 10/2: 22–38.
- Barz, Irmhild 2009. Die Wortbildung. In: Wermke, Matthias – Kunkel-Razum, Katrin – Scholze-Stubenrecht, Werner (Hrsg.): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag. 634–762.
- D. Máta Mária 2004. A szófajváltás a magyarban. *Magyar Nyelv* 100: 43–52.
- Domonkosi Ágnes 2015. Szikszainé Nagy Irma 70 éves. *Magyar Nyelv* 111: 109–112.
- Donalies, Elke 2005. *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. Studien zur Deutschen Sprache 27. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Jakab István 2010. A jelzős szerkezetek összevonásának törvényszerűségei. Székfoglaló előadás a Kazinczy Ferenc Társaságban. *Irodalmi Szemle* LIII/4: 46–53.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kugler Nóra 2000a. A mondatszók. In: Keszler (szerk.): 292–304.
- Kugler Nóra 2000b. Az alany. In: Keszler (szerk.): 405–413.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitas és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Klára 2000. A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler (szerk.): 337–345.
- Márton Károly 2012. Kézzel írott szövegek hibajelenségeinek vizsgálata diákok magyardolgozatai alapján. *Magyar Nyelvőr* 136: 130–154.

- Murányiné Zagyvai Márta 2017. A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel I. A reduktív szóalkotási módok. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A magyar tudomány ünnepe 2016: Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből*. Eger: EKE Líceum Kiadó. 93–103.
- Nádas Tímea 2002. Hányféleképpen mondhatni? *Magyar Nyelvőr* 126: 329–251.
- Szikszaíné Nagy Irma 1993. *Az ikerítés helye, szerepe, szabályszerűségei a magyar nyelvben*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 197. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Zimányi Árpád 2007. Újabb morfológiai jelenségek. Magyar–angol összevető vizsgálat. Simigné Fenyő Sarolta (szerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 1/1: 51–58.

LŐRINCZ GÁBOR

IDENTITÁSJELÖLŐ ELEMEEK EGY DÉLNYUGAT-SZLOVÁKIAI KISVÁROS NYELVI TÁJKÉPÉBEN¹

1. Bevezetés

Dolgozatomban egy magyar többségű délnyugat-szlovákiai kisváros, Bős nyelvi tájképének, vizuális nyelvhasználatának azon vonatkozásait mutatom be, amelyek a település lakosságának erős magyar identitását reprezentálják. Mivel munkám során a vizuális nyelvhasználat lehető legtágabban vett értelmezéséből indulok ki – mely szerint a nyelvi tájkép a térben található jelek összessége –, ezért a feliratok nyelvén kívül azok elhelyezkedését, színét, a kontextusukat adó szimbólumok rendszerét is figyelembe veszem: „A tájkép értelmezésekor a jelek és hordozóik jellemzői (anyaga, mérete, színe stb.), térbeli elhelyezkedése és egymáshoz való viszonya (egymás mellett, alatt, egymással szemben stb.) egyaránt fontosak. A nyelvi tájkép kutatása segít a kulturális változatosság, a csoporton belüli és csoportok közötti viszonyok és még számos társadalmi jelenség jobb megértésében” (Szabó 2015).

2. Elméleti alapvetés

Dolgozatomban a nyelvi tájkép szűkebb értelemben vett, alapvető definíciójából indulok ki, amely szerint: „Az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják” (Landry–Bourhis 1997: 25). Bár ez a meghatározás bizonyos szempontból túl általános, mégis nagyon fontos, mivel ezt továbbgondolva születtek meg azok a meghatározások, amelyek tágabban értelmezik, különböző szempontok szerint rétegezik a nyelvi tájkép és a vizuális nyelvhasználat fogalmát és vizsgálati lehetőségeit. A tágabb értelmezések létrejöttét többek között az indokolja, hogy az alapvető meghatározásban csak hat (jelzőtábla)típus szerepel, pedig a variációk száma jóval nagyobb, illetve, hogy folyamatosan alakulnak ki újabb számításba veendő felületek: pl. elektronikus kivetítő panelek, interaktív érintőképernyők, fénycsövek, különböző formájú felfújható felületek stb. (vö. Gorter 2013: 191–2). „A tágabb értelmezés szerint a kutatások magukban foglalják az olyan kiegészítő elemek, mint például a fotók, dokumentumok, névjegyek vagy

---

1 A dolgozat a Visegrad Scholarship Program anyagi támogatásával készült az #51910801 számú szerződés keretén belül.

épp a termékek címkézésének vizsgálatát, valamint akár az öltözködésben, táplálkozásban, zenében, építészetben megjelenő azon szimbólumokét, amelyek az adott nyilvános térben élő emberek révén formálják a nyelvi tájképet” (Csernicskó 2016: 91), de ide sorolhatjuk „a kisebb, véletlenül leejtett és otthagyt papírlapokat, szemetet, illetve az emlékművek koszorúinak szövegeit...” (Laihonen 2012:33), vagy akár a különböző járműveken, étlapokon, honlapokon található feliratokat, képeket, szimbólumokat is. A legtágabb értelmezés szerint: „A nyelvi tájképet a környezetünkben található jelek (szövegek, képek stb.) alkotják” (Szabó 2015).

Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a nyelvi tájkép esetében: „Olyan megközelítésről van szó, amely egyaránt merít a szociolingvisztika, a szemiotika, a folklorisztika, a történettudomány, a jogtudomány, a földrajztudomány vagy éppen a történeti névtan eredményeiből” (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 13), emellett pedig a kommunikáció, szociológia, közgazdaságtan, tájépítész, pszichológia és oktatás területeihez is szorosan kapcsolódik (vö. Gorter 2017: 38). Ennek következtében a fő kutatási irányokban is eltérő nézőpontok érvényesülnek. Ilyenek például a következők:

- A szemiotikai szemléletben a nyelvi és vizuális diskurzusokon kívül előtérbe kerül a térelmélet, valamint a folyamatokat irányító politikai és gazdasági tényezők (vö. Jaworski–Thurlow 2010: 18, Tódor 2018: 113).
- A geoszemiotikai megközelítésmód azt vizsgálja, hogy a hely szemiotikájában milyen szerepe van azoknak a nem nyelvi elemeknek, amelyek segítségével a nyelv közvetve vagy közvetlenül megjelenítődik az anyagi világban (vö. Scollon–Scollon 2003: i, Holecz–Bartha–Varjasi 2016: 75).
- A nyelvökológiai nézőpont a nyelvek egymás közti és társadalmi összefüggéseit, valamint az egyén és az általa használt nyelvek közötti kapcsolatokat, illetve ennek a három tényezőnek a viszonyrendszerét vizsgálja (vö. Haugen 1972/2001: 65, Bartha 1999: 131–134).
- A nexuselemzés „lehetővé teszi emberek, helyek, diskurzusok és tárgyak, illetve azok történelmi fejlődésének vizsgálatát és a lehetséges kimenetek előrejelzését” (Holecz–Bartha–Varjasi 2016: 77, vö. Scollon–Scollon 2004: viii).
- A szuperdiverzitás elmélete szerint a mai (nyugati) társadalmakat a mobilitás, komplexitás és megjósolhatatlanság jellemzi, ami az internetnek és a technológia fejlődésnek köszönhető, mivel lehetővé tették az információs terek újraszerveződését, átalakulását (vö. Bloomaert 2013: 8–10).
- Az etnográfiai szempont (ELLA) figyelembe vételével nemcsak a nyelvi tájképet alakító közösségek eloszlásáról, hanem azok rétegzettségéről is képet kaphatunk (vö. Holecz–Bartha–Varjasi 2016: 77, Bloomaert–Maly 2014).

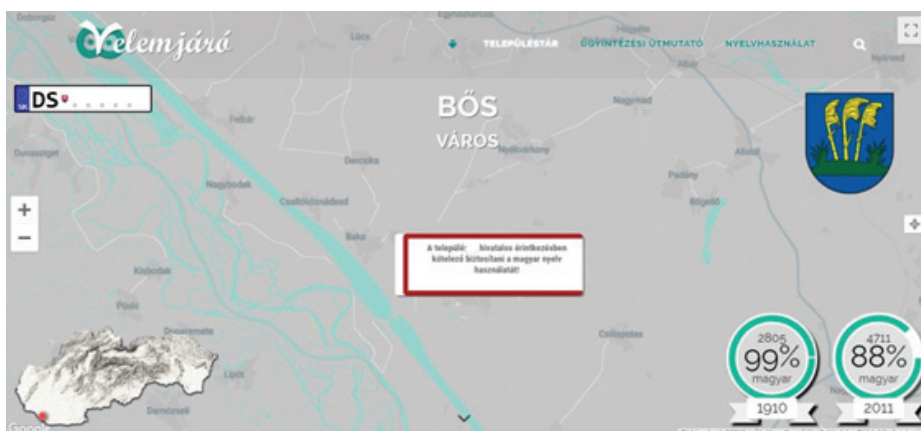
- Végezetül pedig a nyelvpolitikai nézőpont arra koncentrál, hogy milyen a vizuális térben megjelenő nyelvek (törvényileg szabályozott) viszonya. A felsorolt szempontok mellett (vagy akár ezeken belül) természetesen pl. helyesírási, fordítási, nyelvvideológiai, névszemiotikai, gazdasági stb. szemszögből is vizsgálható a vizuális nyelvhasználat, illetve a különböző intézmények (pl. iskolák, hivatalok stb.) nyelvi tájképe.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, melyek azok az identitás-összetevők, amelyek jelen dolgozat szempontjából megkerülhetetlenek. Elsődlegesnek természetesen a nyelvet kell tekintenünk, hiszen: „Az identitás sajátos szerveződésű kognitív struktúra, amely az ember társadalmiasulásának, környezetébe való belenövekedésének, szakszóval szocializációjának folyamatában alakul ki. A nyelv az ember kognitív felszereltségének része, ennek következtében egész mentális tevékenységünk, így az identitás kialakulása is a nyelvvel, a nyelv közvetítésével zajlik” (Kiss 2007: 806). Ezen kívül fontos identitásjelölők még a nemzeti zászló, a Szent Korona, a Himnusz, a Szózat és a kiemelkedő történelmi eseményekhez kapcsolódó ünnepek (W1), illetve az olyan – közös eredetet jelképező – szimbólumok is, mint pl. a turul vagy a csodaszarvas (vö. Pál-Újváry 2001: 76–77, 391).

Az utóbbi pár évben a különböző csallóközi települések nyelvi tájképével több kutató is foglalkozott (vö. pl. Bauko 2018, Laihonen 2012, Laihonen-Csernicskó 2017, Misad 2016), Bős vizuális nyelvhasználatát azonban – tudomásom szerint – rajtam kívül eddig még senki nem vizsgálta.

3. Példaanyag

Bős elhelyezkedésével, demográfiai adataival stb. kapcsolatban hasznos információkat nyújt a www.velemjaro.sk honlap (W2):

1. kép: Bős nyelvkörnyezeti vonatkozásai

A weboldalról megtudhatjuk, hogy a város hol helyezkedik el Délnyugat-Szlovákiában (balra lent), hogy a Dunaszerdahelyi járáshoz tartozik (ezt a bal felső sarokban található rendszámtábla DS jelzése mutatja), hogy a településen a hivatali nyelvhasználatban kötelező biztosítani a magyar nyelvet (középen), illetve, hogy hogyan változott meg a szlovák–magyar lakosság számaránya az elmúlt száz évben (jobbra lent). A fenti információkon kívül pl. még azt is szemlélteti a honlap, hogy hogyan változott a település neve az első írásos említés (1102) óta, illetve, hogy milyen vármegyékhez tartozott a történelem során. Véleményem szerint ezt a területet is Bős nyelvi tájképéhez tartozónak tekinthetjük, hiszen a településre vonatkozó szöveges és vizuális információk összességét tartalmazza. Erre annál is inkább szükség van, mert a város hivatalos weboldalán nem találunk olyan információcsomagot, amely ennyire sokrétűen és komplex módon ragadná meg a figyelmünket. A honlap ennek ellenére viszonylag jól felépített és hasznos információkat tartalmaz: „A menürendszer komplex, jól áttekinthető és gyorsan értelmezhető. A főoldalon futó hírfolyam a helyi aktualitásokról tájékoztat, amelyek elsősorban a helyi közösségnek szólnak, ezért a kifelé irányuló imázsteremtést kevésbé támogatják. Ugyanakkor lehetőség van 3D-ben is virtuális sétát tenni a városban, ami pedig éppen ez utóbbit segíti elő. Az oldal nyelvi heterogenitását azonban az mutatja, hogy egyes menüpontok alatt a magyar nyelvű felület választása ellenére is szlovákul jelenik meg a tartalom” (Tóth 2018: 57).

Bár a főváros, Pozsony közelsége egyre inkább érezhető a lakosság összetételében, de a bősiek túlnyomó része még magyar anyanyelvű és erős magyar identitású (a város vezetését is beleértve). Jól szemlélteti ezt a település honlapján a város nevével kapcsolatban olvasható néhány gondolat is: „Aztán, 1948-tól hivatalosan Gabčíkovo lett a helységnév – a lakosság megkérdezése nélkül. Az új helységnévet a szlovák Gabčík családnévből rögtönözték, és hatósági erőszakot alkalmazva vezették be. (Jozef Gabčík – élt 1912 és 1942 között – volt a német megszállókat megszemélyesítő R. Heydrich elleni, 1942-ben Prágában elkövetett merénylet egyik résztvevője.) A valóságban Bős lakossága számára és a csallóköziek részére egyaránt Bős volt és maradt a község igazi neve!” (W3).

Nézzük meg a továbbiakban, milyen kép fogadja a településre látogatókat. A kisváros határait minden oldalról kétnyelvű táblák jelzik, amelyeken felül a szlovák, alul pedig a magyar megnevezés helyezkedik el. Az erős magyar identitást mutatja, hogy a város határát jelölő táblák közül kettőn rovásírással felirat is található. A táblát nem az önkormányzat készítette, hanem a település egyik székelőföldi testvérvárosa, amit a hátulján lévő feliratból tudunk meg. Mivel valaki úgy gondolta, hogy a többi táblára is fel kellene kerülnie a rovásfeliratnak, ezért azt egy további helyen is bekarcolta a magyar nyelvű városnév alá, illetve (elképzelhető, hogy valaki más, függetlenül a bekarcoló személytől) magyar trikolort is ragasztott a magyar megnevezés közepére.

2. kép: Településnév-táblák

Nem kell messzire menni ahhoz, hogy a magyar nyelv és kultúra presztízsének további bizonyítékára leljünk a városkában, hiszen a határjelző táblák közül háromtól néhány méternyire többnyelvű üdvözlőszövegek olvashatók, melyeknek bal oldalán a településnév először magyarul, majd szlovákul van feltüntetve, a jobb oldali szöveg pedig magyar, szlovák és német nyelvű. Számunkra ettől azonban sokkal érdekesebb a feliratok színkombinációja, ami egyértelműen a magyar nemzeti lobogót idézi meg: a magyar felirat piros, a szlovák fehér, a német pedig zöld.

3. kép: Háromnyelvű és -színű üdvözlőszöveg

Mielőtt azt gondolnánk, hogy egyedi esettel állunk szemben, lássunk két további példát. Az első egy vízerőművel kapcsolatos irányjelző tábla, amelyen a település szlovák neve piros, a vízerőmű és szlovák megfelelője (ebben a sorrendben egymás alatt) fehér, a város magyar neve pedig zöld színnel van feltüntetve. Ez a színösszeállítás talán azt próbálja ellensúlyozni, hogy a vízerőmű táblái, feliratai néhány kivételtől eltekintve kizárólag szlovák nyelvűek.

4. kép: Vízérőmű-trikolor

A második a városi könyvtár, melyen ugyan kétnyelvű felirat található – és a szlovák tekinthető elsődlegesnek, mivel bal oldalon helyezkedik el –, de a háttérszín fehér, a betűk pirosak, az őket körülvevő keretek pedig zöld színűek mind a magyar, mind a szlovák nyelvű szöveg esetében.

5. kép: A könyvtár egyik felirata

A Bős testvértelepüléseit felsoroló tábla – amely a városháza előtt helyezkedik el, és amelyen a magyar nyelv az elsődleges – szintén újabb, az erős magyar identitásra vonatkozó konnotációt hordoz, mivel rajta háttérként a Szent Korona jelenik meg, amely többek között az országhatárok feletti összetartozás szimbóluma.

6. kép: Bős testvértelepülései a Szent Koronával

A testvértelepülések táblájához szorosan kapcsolódik a város piacterén található székely kapu, amelyen a következő felirat olvasható: *Bős – Csíkszentmihály – Eneše összetartozunk*. A településen egy másik székely kapu is található a Hóstád elnevezésű panzió udvarában.

7. kép: Székely kapuk

Ennek a panziónak – amely nevében kissé torzult formában őrzi a 16. századi német betelepítés emlékét (Hochstadt = felsőváros) – további identitásjelölő eleme a legmagasabb pontján található turulmadár (a kép jobb felső sarkában).

8. kép: Hóstád Panzió a turulmadárral

Az erős magyar identitás mutatója az is, hogy a CSEMADOK (eredetileg Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, ma Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség) bősi alapszervezete a magyar történelem és kultúra fontos eseményeihez kapcsolódva minden évben különféle megemlékezéseket, rendezvényeket szervez. A legutóbbi ilyen jellegű megmozdulás a Himnusz éneklésének betiltása ellen történt, az azt megelőző pedig a trianoni békediktátum évfordulóján a nemzeti összetartozás jegyében.

9. kép: Trianon-plakát a CSEMADOK ajtaján

Amit az egyik nemzet veszteségként él meg, azt a másik szinte minden esetben győzelemként. Ez a helyzet azonban néha a visszájára fordulhat, amit jól szemléltet a Bőshöz tartozó vízerőmű egyik szlovák nyelvű emléktáblája is, amelyet 1998-ban emelt a Matica slovenská – a szlovák kulturális egyesület – az 1938–45 közötti magyar megszállás szlovák áldozatainak emlékére. Azért tartom fontosnak bemutatni ezt a táblát is, mert eredetileg a településen akarták elhelyezni, de az elképzelést nem tudták kivitelezni az erős magyar identitás-tudat miatt.

10. kép: A Matica slovenská emléktáblája

Az erős kisebbségi identitás, illetve annak kinyilvánítása a nyelvi tájképben azonban nem mindenkinek szimpatikus. Éppen ezért néha előfordul, hogy a kulturális minisztérium munkatársai – az ún. nyelvrendőrök – lakossági bejelentések alapján terepszemlélt tartanak, és ellenőrzik, hogy a közterületeken található feliratok megfelelnek-e a kisebbségi nyelvhasználati törvényben² foglaltaknak. Ez történt 2016-ban Bőson is, amikor az önkormányzat utasítást kapott az 1848/49-es szabadságharc emlékművén található egynyelvű magyar szöveg kétnyelvűsítésére. A város vezetése nagyon frappánsan oldotta meg a helyzetet: a szöveget (*Az államalapítás ezredik évfordulójára állította [sic!] Bős Község Önkormányzata*) letakarta egy táblával, amelyen római számmal szerepel az ezer (M), a Szent Korona és a kétezer (MM). Így a szobron már nem-

2 Zákon 184/1999 Z.z. o používaní jazykov národnostných menšín <https://www.zakony-preludi.sk/zz/1999-184> (2019. 12. 19.)

csak a turul és a szabadságharc dátuma, hanem egy további magyarságszimbólum is szerepel. Érdekes, hogy a millecentenárium emlékére emelt kopjafa (amelyet világfa díszít Nappal és Holddal) egynyelvű magyar feliratát nem nehezményezték. Nehezményezték viszont, hogy a többségben lévő magyar nemzetiségű képviselők neve a város honlapján nem a szlovákban, hanem a magyarban megszokott – tehát pl. Nagy György és nem György vagy Juraj Nagy – sorrendben jelenik meg, illetve néhány hónappal később (szintén lakossági bejelentés alapján) azt is, hogy a hangosbemondóban először magyar nyelven hallhatók a közérdekű közlemények. A képviselők neveinek sorrendjét a honlapon azóta megváltoztatták, és ugyan már a hirdetmények beköszönőjét is szlovákul mondják el először, de a magyar nyelvű tartalmi rész változatlanul megelőzi a szlovákot.

11. kép: Kopjafa és szabadságharc-emlékmű

Az erős magyar identitás nemcsak az önkormányzat felirataiban, hanem egyházi vonatkozásban is megnyilvánul. A templomudvaron pl. néhány éve elhelyeztek egy szobrot, amelyen a tízparancsolat csak magyar nyelven olvasható, emellett pedig a templom nemrégiben kicserélt ólomüveg ablakait is magyar szentek alakjai díszítik (Szent László pl. a királyi Magyarország körvonalai felett jelenik meg). A Szentháromság tér 1890. augusztus 20-án állított névadó szobrát nemrégiben felújították, így a kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében azon is el kellett volna helyezni egy szlovák nyelvű kiegészítő táblát. A kulturális minisztérium munkatársai 2016-ban erre fel is szólították az egyház helyi képviselőit – elképzelhető, hogy a kétnyelvűsítés szándékát az emlékmű állíttatásának dátuma is motiválta –, de a szobor feliratában jelen pillanatig nem történt változás.

12. kép: Egyházi feliratok és szimbólumok

A magyar nyelv – egyedüli kódként – gyakran jelenik meg különböző rendezvényekkel, eseményekkel kapcsolatos reklámtáblákon, óriásplakátokon is. Ezek a felületeken ritkábban találkozunk identitásjelölő szimbólumokkal, de azért van kivétel, mint pl. a Nimród Harcosai Sportegyesület neve és logója (középen). A reklámtáblák egy része ugyan csak közvetve kapcsolódik Bőshöz, hiszen a környező településeken megrendezett eseményekre hívja fel a figyelmet, viszont a Dunaszerdahelyi járás egészének erős magyar (nyelvi) identitását jól mutatja.

13. kép: Egynyelvű magyar feliratok

4. Összegzés

Dolgozatomban Szlovákia legfiatalabb városának nyelvi tájképét vizsgáltam abból a szempontból, hogy hogyan jelennek meg benne a magyar identitást jelölő nyelvi és nem nyelvi vonatkozások. A dolgozatból kiderül, hogy a nemzeti(ségi) identitás megőrzése, kifejezése nemcsak az önkormányzatnak és az egyháznak, hanem a magánszemélyeknek is fontos, illetve, hogy bár az eddigi – Dél-Szlovákia nyelvi tájképével kapcsolatos – kutatások (l. pl. Laihonen 2012, Szabó Mihály 2013, Satinská 2013, Misad 2016) azt mutatják, hogy a szóban forgó területen a magyar nyelv vizuális reprezentáltsága nem megfelelő – vagyis nem jelenik meg minden olyan helyzetben, amelyben erre a kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében mód lenne –, ez mégsem tekinthető általánosnak minden magyar többségű település esetében.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23/3. 13–28.
- Bauko János 2018. Komárom/Komárno névszemiotikai tájképe. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 55–70.
- Blommaert, Jan 2013. *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg Papers in Culture Studies 29. Tilburg: Tilburg University. https://www.tilburguniversity.edu/sites/tiu/files/download/tpcs%20paper29_2.pdf
- Blommaert, Jan – Maly, Ico 2014. *Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study*. Tilburg: Tilburg University. https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/4933877/paper100_Blommaert_maly_ELLA_case_study_Ghent.pdf (2019. 12. 19.)
- Csernicskó István 2016. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* 3/3: 91–105.
- Gorter, Durk 2013. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33: 190–212.

- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 25/3: 31–49.
- Haugen, Einar 1972/2001. The ecology of language. In: Fill, Alwin – Muhlhausler, Peter (eds.): *The ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*. London, New York: Continuum. 57–66.
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. In: Kenesei István – Bartha Csilla (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok XXVIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 73–91.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Introducing semiotic landscapes. In: Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin (eds.): *Semiotic Landscapes: Image, Text, Space*. London: Continuum. 1–40.
- Kiss Jenő 2007. Identitás és anyanyelv a magyarság életében. *Magyar Tudomány* 178: 805–809.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio* 25/3: 50–81.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.
- Misad Katalin 2016. Vizuális nyelvhasználat Dél-Szlovákiában. Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek nyelvhasználatából. *Irodalmi Szemle* LIX/10: 58–74.
- Pál József – Újvári Edit 2001. Szimbólumtár. *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Satinská, Lucia 2013. Bratislavský Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 89–108.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2004. *Nexus analysis: Discourse and the emerging internet*. London: Routledge.
- Szabó Mihály Gizella 2013. A dél-szlovákiai nyelvi tájkép. A tájképet alakító szereplők és a kétnyelvű feliratok típusai. Elhangzott: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 2013. május 23.
- Szabó Tamás Péter 2015. Mi minden fér a képre? *Nyelv és Tudomány*, 2015. június 2. <https://www.nyest.hu/hirek/mi-minden-fer-a-kepre> (2019. 12. 19.)

Tódor Erika-Mária 2018. A vizuális nyelvhasználat vizsgálata magyar nyelvterületeken. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 111–124.

Tóth Etelka 2018. A honlap mint nyelvi tájkép. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II. Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 53–63.

Internetes hivatkozások

W1 – <http://www.nemzetijelkepek.hu/unnepek.shtml> (2019. 10. 12.)

W2 – <https://www.velemjaro.sk/telepulestar/bos> (2019. 10. 12.)

W3 – <https://gabcikovo.sk/hu/fooldal/tortenelmunk.html> (2019. 10. 12.)

LUDÁNYI ZSÓFIA

NYELVI TANÁCSADÁS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEél

1. Bevezetés

A tanulmány egy olyan átfogó kutatáshoz kapcsolódik, amely a 2004-ben elindult elindult ún. „palásti folyamat”-hoz (Domonkosi–Lanstyák–Posgay [szerk.] 2007; Lanstyák 2008: 48–49) kíván csatlakozni. E folyamat célja a magyar nyelv-műveléssel kapcsolatos problémák tisztázása volt, azonban – számos értékes és kézzel fogható eredménye ellenére – a 2010-es években nem folytatódott tovább, noha természetesen ebben az évtizedben is jelentek meg szervezett nyelvmenedzselésről szóló írások (pl. Heltainé Nagy 2011, 2012, 2014, 2016; Ludányi 2017).

A nyelv-művelés magyar viszonylatban a legismertebb, a laikus közvélemény előtt nagy tekintéllyel rendelkező szervezett nyelvvalakító¹ tevékenységtípus. Tekintélye azonban az 1990-es évek második felében és a 2000-es évek elején lezajlott heves, nagy indulatokat kiváltó viták (l. pl. Minya 2005; Kis 2006–2017) hatására határozottan csökkent a nyelvtudománnyal foglalkozók körében. Egyes nézetek szerint (pl. Sándor 2001; Kálmán 2004) a nyelv-művelés tudománytalan, káros tevékenység. Léteznek a nyelv-művelésnek olyan területei, amelyekre nézve ez igaznak tekinthető (a nyelv-művelés térrénumairól, válfajairól részletesen l. Heltainé Nagy 2007: 20–23; Lanstyák 2014: 9–19), ugyanakkor túlzó általánosítás ezt általában a nyelv-művelésre kijelenteni. Ennek oka, hogy a *nyelv-művelés* kifejezés a különböző nemzeteknél, különböző nyelvközösségekben, különböző történelmi korszakokban egészen más tevékenységre utal (Lanstyák 2014: 20). A *nyelv-művelés* szó többértelműsége miatt ahelyett a továbbiakban a *nyelvi menedzselés* terminust használok a diskurzusok, ill. a nyelvi rendszer megváltoztatására irányuló tevékenységekre, utalva ezzel az általam alkalmazott elméleti keretre, a nyelvmenedzselés-elméletre.

Kiindulópontom, hogy a nyelv-művelés (nyelvi menedzselés) nemcsak társadalmilag hasznos, hanem a többi nyelvtudományi területtel egyenrangú részdiszciplína, amelyet érdemes és szükséges is kutatni, művelni. A jelen kutatásban a szervezett nyelvi menedzselés egyik válfajára, a nyelvi tanácsadásra koncentrálok.

A dolgozat célja – egy átfogó kutatás részeként – más nemzetek nyelvi tanácsadó tevékenységének, ilyen jellegű intézményeinek összehasonlító

¹ A *nyelvvalakítás* műszót Lanstyák István (2008) nyomán alkalmazom minden olyan metanyelvi tevékenységre, melynek (egyik) célja az írott és beszélt nyelvi diskurzusoknak, ill. hosszabb távon magának a nyelvi rendszernek, valamint a különféle nyelvvaltozatoknak a kisebb-nagyobb mértékű megváltoztatása.

bemutatása. A helyzetkép leírásán kívül a vizsgálat hozadéka, hogy a más nemzeteknél sikeresen alkalmazott gyakorlatoknak a magyar gyakorlatba való átültetése hosszú távon hozzájárulhat a mai magyar nyelvi tanácsadó tevékenység megújításához.

1.1. Elméleti háttér, előfeltevések

A kutatás elméleti kerete a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására, elemzésére és kezelésére szolgáló nyelvmenedzselés-elmélet (Language Management Theory, LMT, Jernudd–Neustupný 1987). Felfoghatjuk a nyelvtervezés-elmélet továbbfejlesztett változatának is, melynek célja az előző hiányainak kiküszöbölése (Nekvapil 2006). Az utóbbi évtizedekben az LMT a nemzetközi szakirodalomban egyre jelentősebbé vált. A magyar nyelvészetben kevésbé közismert, főként Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella foglalkozik a témával (Szabó Mihály 2005, 2007; Lanstyák 2018; vö. még Balogh–T. Balla 2009; Bari 2018).

A nyelvmenedzselés-elmélet kulcsfogalma a **nyelvi probléma**, amely eredetileg az adott diskurzusban érvényesülő normától való, kedvezőtlenül értékelt eltérést jelentette, míg az újabb felfogás szerint a jelenség semleges vagy akár pozitívan is értékelhető (Nekvapil–Sherman 2013: 86). A nyelvi menedzsment szakaszai a következők (Jernudd–Neustupný 1987: 78–80; Nekvapil 2009: 3–4): 1. a beszélők a kommunikáció során **észlelik** a normától való eltéréseket (noting); 2. **értékelik** az eltéréseket (evaluation); 3. **cselekvési tervet** (akciótervet) készítenek (adjustment design); 4. **megvalósítják** a cselekvési tervet (implementation). A nyelvi menedzselés klasszikus modelljét később kiegészítették egy 5. ponttal: **visszacsatolás** (feedback), amely tulajdonképpen az első lépésnek felel meg (Sherman 2007).

A nyelvmenedzselés-elmélet megkülönbözteti az egyszerű és a szervezett menedzselést (Jernudd–Neustupný 1987: 76). Az egyszerű nyelvmenedzselés (mikromenedzsment) egyénekhez köthető, sok esetben csak egy adott, „itt és most” elhangzó diskurzusra vonatkozik, míg a szervezett nyelvmenedzselés (makromenedzsment) valamilyen szervezethez, intézményhez kötődik, s többnyire nem csupán egyetlen adott diskurzusra vonatkozik, hanem sokkal inkább magára a nyelvi rendszerre.

A szervezett nyelvi menedzselés egyik fontos fajtája a **nyelvi tanácsadás**, a hétköznapi beszélőnek az általában vett nyelvhasználat konkrét kérdéseiben való eligazítása, amelyet Lanstyák (2014: 11) a diskurzusalakítás válfajai közé sorol. Beneš és munkatársai (2018: 122–123) a kérdezők és a nyelvi tanácsadók közti párbeszédet a nyelvi menedzsment körfolyamatába (Kimura 2014) ágyazva értelmezik, amely sematikusan a következőképpen ábrázolható: mikro → makro → mikro (Nekvapil 2009: 6). A problémákat hétköznapi beszélők észlelik és értékelik (mikromenedzsment), a nyelvészek dolgozzák ki az akciótervet (makromenedzsment), amelyet a beszélők elfogadnak, és (véltetőleg) végrehajtanak (mikromenedzsment).

Tanulmányomban az alábbi előfeltevésekből indulok ki: 1) A nyelvi irodák, tanácsadó szolgálatok helyzete az egyes országokban eltérő lehet, mivel azt mindig az adott ország etnikai, társadalmi, kulturális és politikai helyzete, valamint az adott közösség sajátos nyelvi igényei, kodifikációs stílusa irányítják (vö. Garvin 1993: 17–19; Uhlířová 1997: 82). 2) A megvizsgálandó európai országok kiválasztása is ennek figyelembevételével történt. Azt feltételeztem, hogy azok az országok, ahol akadémiai bázisú (Garvin 1993: 17–18) a kodifikáció (pl. Csehország), illetve valaha az volt (Németország), nagyobb az igény a beszélők körében a nyelvi kérdésekben való szakszerű eligazítás iránt, így valószínűleg lesznek nyelvi tanácsadással foglalkozó intézményei.

1.2. Kutatási kérdések

Mindezek figyelembevételével a kutatás az alábbi kérdéseket kívánja megválaszolni:

1. Milyen intézmények végeznek nyelvi tanácsadást Európa alábbi országaiban: Svédország, Norvégia, Finnország, Észtország, Hollandia és Belgium, Németország, Csehország, Magyarország?
2. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az egyes nemzetek nyelvi tanácsadó intézményeinek gyakorlatában?
3. Az egyes nemzetek nyelvi tanácsadói tevékenységét megvizsgálva melyek azok a jó gyakorlatok, amelyek a magyarországi nyelvi tanácsadás gyakorlatába is átültethetők?
4. A nyelvi tanácsadói interakciókból összegyűlt nyelvi anyagból készül-e valamilyen (publikus vagy nem publikus) adatbázis? Ha létezik ilyen, azt felhasználják-e a tudományos kutatásokhoz, vagy „csak” társadalmi, gyakorlati haszonnal bír, a nyelvhasználati kérdésekben bizonytalan beszélők eligazítását szolgálja?

1.2. A kutatás előzményei

Más országok nyelvművelési, nyelvi tervezési, nyelvi menedzselési gyakorlatáról több összefoglaló munka is jelent meg, amely a jelen tanulmány kiindulásaként szolgál. Domínguez és López (1995) összeállította azoknak az intézményeknek a listáját, amelyek szociolingvisztikai, nyelvi tervezési kérdésekkel foglalkoznak – mind a hazai (katalán), mind a nemzetközi színtereken. Az adatokat főként kérdőív segítségével gyűjtötték, amelyben az intézmény alapadatai (neve, rövidítése, címe, elérhetősége) mellett rákérdeztek annak típusára (pl. kutatóintézet), az intézmény osztályaira, alegységeire, a dolgozók számára, a nyelvi tervezés területeire, különféle szolgáltatásokra (pl. összefoglaló közlemények, adatbázisok), a közelmúlt főbb publikációira

(könyvek, folyóiratok, CD-k stb.), a folyamatban lévő munkákra és a jövőbeni tervekre.

Sándor Klára szerkesztette azt az angol nyelvű kötetet (Sándor [szerk.] 2000), amely *A nyelvi megbélyegzéstől a nyelvi türelemig (From Stigmatization to Tolerance)* című, 1998 őszétől 1999 őszéig tartó nemzetközi projekt keretein belül készült. A nemzetközi kutatócsoport célja alapvetően az európai országok nyelvi diszkriminációs sajátosságainak egységes szempontokat figyelembe vevő összehasonlításának leírása volt, melynek részeként a projektben részt vevő görög, norvég, svéd és magyar kutatók által képviselt országok intézményi háttere is bemutatásra került. E projekt eredményei röviden magyar nyelven is olvashatók, erre a munkára utal a jelen tanulmány címe is: *Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél* (Sándor 2002), s így – áttételesen – Kazinczy közismert tanulmányára² is. A másik fontos összefoglaló kötet Balázs Géza és Dede Éva szerkesztésében jelent meg (Balázs–Dede [szerk.] 2008), melynek célja az Európában létező nyelvművelő, nyelvi tervezési, nyelvápolási stb. tevékenységek minél szélesebb körű bemutatása – a kötet ezeket egységesen nyelvi kultúráknak nevezi. E két kötet a jelen kutatás kiindulópontjául szolgál, ám a megjelenés óta eltelt idő miatt a benne szereplő adatok aktualizálásra szorulnak, másrészt kifejezetten a nyelvi tanácsadásra csak kismértékben térnek ki.

2. A vizsgálat anyaga és módszere

A vizsgálat első lépése az egyes nemzetek nyelvi irodáinak, tanácsadó szolgálatainak felkutatása volt a rendelkezésre álló szakirodalomból kiindulva (Domínguez–López 1995; Sándor [szerk.] 2001, 2002; Balázs–Dede [szerk.] 2008) internetes keresők segítségével. Fontos lépése a kutatásnak a kapcsolatfelvétel az adott országok nyelvi tanácsadást végző intézményeivel, amely folyamatosan történik; a tanulmány írásának időpontjában a cseh és az észt nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársaival történt meg.

Az egyes intézmények felkutatása után megvizsgáltam az általuk végzett nyelvi tanácsadói tevékenységet az intézmények weboldalán található tájékoztató szövegek, a tanácsadó kollégák beszámolóí, illetve a tanácsadással kapcsolatos tudományos közlemények alapján. A vizsgálat során főként az alábbi szempontokra koncentráltam: a) a tanácsadás csatornája: telefonon vagy e-mailben, ill. egyéb módon (pl. személyes konzultáció); b) az azonnali „nyelvi elsősegély” (telefonos tanácsadás) rendelkezésre állásának időtartama (óra/hét); c) a tanácsadást végző munkatársak száma; c) az intézmény közzéteszi-e a korábbi kérdéseket és válaszokat; ha igen, milyen formában; d) az összegyűlt nyelvi anyag hasznosul-e a tudományos kutatásban.

2 Kazinczy Ferenc 1819. Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. In: *Kazinczy Ferenc művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. (A válogatás, a szöveggon-dozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 813–834. 1979.

3. Nyelvi tanácsadás egyes nemzeteknél

3.1. Svédország

A svédországi nyelvi menedzselés helyzetét, intézményi hátterét Andersson (2000), Jernudd (2018), a magyar szakirodalomból Sándor (2001) és Péteri (2008) munkái alapján, valamint az egyes intézmények honlapján elérhető leírásokat felhasználva mutatom be.

Nyelvi menedzseléssel Svédországban több intézmény foglalkozik. Az egyik az 1786-ban alapított Svéd Akadémia, amelynek fő tevékenysége a svéd nyelv szókincsének, nyelvtanának leírása. A jelen tanulmány szempontjából a legfontosabb intézmény a Stockholmban található Svéd Nyelvi Tanács (Språkrådet), amely 1944 óta működik főként állami, kisebb részben magáncégektől, magán-szervezetektől származó támogatással. A Svéd Nyelvi Tanács a Svéd Nyelvi és Folklórintézet osztályként működik, legfőbb tevékenységi köre a nyelvészeti, nyelvhasználati könyvek, folyóiratok megjelentetése, a hivatali nyelvhasználat egyszerűbbé tétele, valamint a svéd és más hivatalos kisebbségi nyelvek (beleértve a svéd jelnyelvet) használatával kapcsolatos nyelvi tanácsadás.

A Svéd Nyelvi Tanács honlapján (W1) részletes tájékoztatás olvasható a tanácsadó szolgálat működéséről. Figyelemre méltóan kidolgozott az egyes kérdéstípusok kategorizálása, minden kategóriának megvan a maga külön alegysége a tanácsadó szolgálaton belül, külön e-mail-címmel és telefonszámmal. Az alábbiakban részletesen bemutatom a nyelvi tanácsadó szolgálat tevékenységi köreit.

I. Svéd nyelvi tanácsadás

1. A svéd nyelv általános kérdései (helyesírási szabályok, nyelvtan, kiejtés, idegen helynevek helyesírása, nyelvhasználati problémák). Az összegyűlt kérdések adatbázisa a Nyelvi Tanács honlapján szabadon böngészhető (W2), az intézmény fel is hívja az érdeklődők figyelmét, hogy ha az adatbázisban nem találunk választ kérdésükre, akkor forduljanak hozzájuk. A kérdés-válasz adatbázisban szabadszavas és kulcsszavas keresésre van lehetőség. Az adatbázis felhasználói értékelhetik a válaszokat hasznosságukat tekintve, és megjegyzést is fűzhetnek hozzájuk. Nyelvi tanács emailben és telefonon kérhető, a telefonszolgálat hétfőn, szerdán és pénteken 10-től 12-ig elérhető (6 óra/hét).
2. Svéd nyelvjárásokkal kapcsolatos kérdések: nyelvjárási szavak, kifejezések, az egyes nyelvjárások közti különbségek, nyelvi változások. A telefonszolgálat kedden, szerdán és csütörtökön 10-től 12-ig, valamint délután 1-től 3 óráig vehető igénybe (12 óra/hét).
3. A közérdekű, publikus szövegek nyelvezetének egyszerűsítésével, közérthetővé tételével kapcsolatban külön e-mail-címre írhatnak az érdeklődők, és külön telefonszám is rendelkezésükre áll.

4. Névtani tanácsadás: a kérdezők érdeklődhetnek a svéd földrajzi nevek, személynevek, egyéb tulajdonnévtípusok eredetéről, jelentőségéről, gyakorisági adatairól. A telefonszolgálat keddtől csütörtökig 10-től 12-ig, valamint délután 1-től 3 óráig hívható (12 óra/hét).

II. Kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos tanácsadás

1. Finn: az e-mailes tanácsadás mellett a hétfőtől péntekig (9–12 óráig) hívható telefonszolgálat is a kérdezők rendelkezésére áll (15 óra/hét).
2. Jiddis: e-mailben, valamint telefonon szerdánként 13–17 óra között (2 óra/hét).
3. Meänkieli (finnugor nyelv): e-mailben, valamint telefonon kedden és csütörtökön 9–12 óra között (3 óra/hét).
4. Roma (romani): e-mailben, valamint telefonon kedden 9–12 között (3 óra/hét).
5. Számi (lapp): a kérdéseket a Számi Parlament válaszolja meg, a kérdéseket közvetlenül ennek az intézménynek kell feltenni.
6. Svéd jelnyelv: e-mailben, valamint telefonon minden hétköznap 9–15 óráig. Videohívás is lehetséges (30 óra/hét).

A tanácsadó szolgálat különféle kiadványokat is megjelentet: szótárakat, glosszáriumokat, szabályzatokat, kézikönyveket. Két folyóiratuk is van, az egyik az évente négy alkalommal megjelenő, a közérthető svéd nyelvről szóló *Klarspråk*, a másik a svédországi finn kisebbségi nyelvhasználók negyedévente megjelenő folyóirata, a *Kieliviesti* (meänkieli nyelvű melléklettel) (W3).

Andersson (2000: 88–89) a tanácsadás gyakorlatát bemutatva felhívja a figyelmet arra, hogy a tanácsadó munkatársak mindig „kondicionált” – azaz feltételekhez kötött – tanácsot adnak, nem pedig kategorikus „helyes–helytelen” jellegű: milyen kontextusban használható az adott kifejezés, milyen alternatívákat javasolnak például formális/informális helyzetben, beszélt/írott nyelvben stb. Gyakoriak az idegen szavakkal kapcsolatos kérdések is, például hogy egy-egy új szó milyen nemű, hogy van többes számban, melyik paradigma szerint ragozódik, mi a normatív helyesírásuk stb. Jernudd (2018: 109–113) a 2013 márciusában érkezett 350 e-mailes kérdést az alábbi kategóriákba sorolta (a százalékos értékek nem reprezentatívak, csak az adott mintára vonatkoznak): a) az adott szóra kiterjedő részletes magyarázat kérése (pl. etimológia, változatok stb.) 15%; b) helyesírás (kisbetű-nagybetű, alakváltozatok, idegen szavak helyesírása) (22%); c) prepozíciók (7%), d) főnevek és melléknevek (nyelvtani nem, határozottság, többes szám, létezik-e az adott névszó, a kettő közül melyik a helyes stb.) – 15%; e) igék (pl. igekötők, létezik-e egy bizonyos ige, adott szövegkörnyezetben használható-e az adott ige); f) nyelvi produktumok értékelésre, véleményezésére vonatkozó megkeresések (4%); g) egyéb kérdések. Andersson (2000: 89) megállapításával szemben e 350 e-mailes megkeresés között meglepően kevés angol vagy egyéb idegen szóval kapcsolatos kérdés akadt.

Svédország harmadik fontos nyelvi menedzseléssel foglalkozó szervezete az 1941-ben létrejött Svéd Szaknyelvi Központ (Terminologiecentrum) volt, melynek munkáját a Svéd Nyelvi Tanács vette át. Ugyanez az intézmény vette át a nemzeti terminológiai adatbázis (Rikstermbanken) működtetését is. A Szaknyelvi Központ honlapján korábban elérhető volt a beérkező szaknyelvi kérdések gyűjteménye is, jelenleg a Svéd Nyelvi Tanács adatbázisában is található terminológiai kérdések. Jernudd (2018: 103–108) az alábbi főbb típuskérdéseket ismerteti: a) mit jelent az adott terminus; b) az egyes alakváltozatok közti különbség (szinonimák-e, van-e jelentésbeli különbség, melyik a helyes írásmód két eltérő közül); c) idegen terminusok svéd megfelelője utáni érdeklődés, hiányzó terminus egy adott fogalomra; d) „Swenglish”, azaz svéd-angol „keverékterminusokkal” kapcsolatos kérdések.

3.2. Norvégia

Norvégiát a nyelvi türelem mintaországaként szokás emlegetni sajátos nyelvi helyzete miatt (Baksy 2008; Jahr 2000; Omdal 2000; Sándor 2002), mivel két írott sztenderd nyelvváltozata van, amelyek kölcsönösen érthetők, és főleg morfológiai különbségek vannak köztük. Az egyik a dán nyelvhez közel álló bokmål ('könyvnyelv'), a másik a norvég nyelvjárásokon alapuló nynorsk ('újnorvég'). Hivatalos beszélt nyelvi norma nem létezik Norvégiában, a dialektusok használata a médiában és hivatalos érintkezésben is teljes mértékben elfogadott.

Osloban található a nyelvi menedzselés fő intézménye, a Norvég Nyelvi Tanács (Språkrådet) (W4), amely mindkét normával kapcsolatban ad hivatalos tanácsot állami szervek és a lakosság részére. Fő feladata a nyelvi kompetencia és tolerancia erősítése a különböző beszélt és írott nyelvváltozatokat illetően (Baksy 2008: 234). A Nyelvi Tanács több osztályra tagozódik (pl. szaknyelvek, oktatás, kommunikáció stb.), ezek egyike a nyelvi tanácsadás. Az intézmény honlapja (W5) szerint jelenleg tíz dolgozója van a tanácsadói részlegnek, melynek főbb feladatai az alábbiak: nyelvi és helyesírási tanácsadás (nynorsk és bokmål) e-mailben, telefonon és a közösségi médiában; a norvég jelnyelv és a nemzeti kisebbségi nyelvek (kvén, romani és újabbak) iránti felelősségérzet növelése, a beszélőközösségekkel való együttműködés; a földrajzi neveket kapcsolatos nyelvi menedzsment; nyelvi dokumentációk nyomon követése.

A nyelvi tanácsadás honlapján (W6) számos hasznos információ található az alábbi három fő témakörben: 1) helyesírási szabályok (különírás-egybeírás, vesszőhasználat, rövidítések, kisbetű-nagybetű stb.); 2) gyakorlati nyelvtan (grammatikai alapfogalmak, felszólító mód, névmások használata); 3) az írott nyelvi stílussal kapcsolatos tanácsok (pl. hogyan kell hivatalos e-mailt írni, az írásbeli üzenetváltás nyelvi udvariassági formái stb.).

A nyelvi tanácsadás a honlap tanúsága szerint alapvetően írásban zajlik, telefonügyeletről nem található információ a honlapon. A tanácsadók javasolják az érdeklődőknek, hogy a kérdés elküldése előtt nézzenek utána a honla-

pon található adatbázisban (W7), hátha megtalálják a választ a korábbi kérdésekre adott válaszok között. Minden kérdés bekerül a nyilvános adatbankba, a honlapon fel is hívják erre a figyelmet. A kérdés-válasz archívum mellett más hasznos adatbázisok is megtalálhatók ugyanitt: online szótárak, terminológiai adatbázisok, földrajzi és személynevekkel kapcsolatos tudnivalók.

3.3. Finnország

A finn helyzetet Minya (2008), Laihonen (2010) és Takács (2019) munkájára támaszkodva mutatom be. 1927-ben jött létre a Finn Nyelvi Bizottság, amely nyelvhelyességi kérdésekben adott tanácsot, majd 1945-ben létrejött egy nyelvi iroda, végül 1947-ben mindkettő állami intézmény lett. 1948-ban a nyelvi iroda befejezte működését. Az 1949-ben alakult új állami intézmény, a Finn Akadémia keretében új nyelvművelő szolgálat jött létre, amely lényegében hasonló formában működött, mint az elődje. A tanácsadó szolgálatról a Magyar Nyelvőrben is jelent meg egy ismertető (Sadeniemi 1955), amelyből megtudhatjuk, hogy az ötvenes években két fizetett munkatársat foglalkoztatott az intézmény, akik hétköznapienként 9-től 14 óráig, szombatonként 9-től 13 óráig válaszoltak a beérkező kérdésekre főként telefonon, de levélben és a sajtóban is (Sadeniemi 1955: 308).

Napjainkban a Honi Nyelvek Intézete (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Kotus) a szervezett nyelvmenedzselés legfontosabb intézménye. A nyelvi bizottság a nyelvhasználatot érintő kérdésekben dönt, a nyelvi iroda pedig a szótárfejlesztés mellett nyelvi tanácsadó szolgálatot működtet. A finn köznyelven kívül a hivatalos nyelv, az EU-nyelv és a névadás a nyelvi menedzselés kiemelt területei.

A Honi Nyelvek Intézete tanácsadó szolgálatának adatbankjában (Kielitoimiston ohjepankki) (W8) a helyesírási (pl. írásjegyek, számok, rövidítések; nevek; szavak; mondatok; szöveg) és nyelvhasználati kérdésekben témakörök szerint kereshetünk, de szabadszavas keresésre is lehetőség van. A nyelvhasználati témakörök között olyan kérdésekre kaphatunk választ például, mint: hogyan köszönjünk el egy levél végén, vagy hogyan rövidítsük levélben a címeket, fokozatokat. A honlapról tulajdonnevek helyesírásával kapcsolatban két link is elérhető: ezek a leggyakoribb család- és utónevek legfontosabb ragozott alakjait (általában a nominativust, genitivust, partitivust és allativust) mutatják meg. Akinek ennél gyorsabb segítségre van szüksége, telefonon is hívhatja a közönségszolgálatot.

Az intézmény honlapja alapján (W9) a telefonos tanácsadás három fő területe (külön telefonszámmal): 1) általános nyelvi kérdések a finn nyelvről (finn nyelven, minden hétköznapi 10-től délig hívható, 10 óra/hét); 2) névhasználattal kapcsolatos kérdések (csütörtökön és pénteken 10-től délig, 4 óra/hét); svéd nyelvvel kapcsolatos kérdések svéd nyelven (keddtől péntekig délután 1-től 3-ig, 8 óra/hét). Az intézet munkatársai kérésre nyelvi szakvéleményeket, jelentéseket készítenek nyelvhasználati és névtani kérdésekben finn és svéd nyelv-

ven, ez a szolgáltatás többnyire díjköteles. A munkatársak tréningeket is tartanak a közérthető fogalmazás, nyelvhasználat, helyesírás témájában. A nyelvi iroda adja ki a Kielikello című folyóiratot, amelyben többek között a Finn Nyelvi Bizottság ajánlásait, állásfoglalásait közlik, valamint kérdésekre válaszolnak.

3.4. Észtország

A Tallinnban található Észt Nyelvi Intézet (Eesti Keele Instituut) állami tudományos és fejlesztési intézmény, melynek főbb feladata az észt irodalmi nyelv, a nyelvjárások, valamint a rokon nyelvek kutatása, szótárkészítés, mindemellett nyelvi tanácsadó szolgálatot is működtet (Vighné Szabó 2008). A honlapon olvasható leírás szerint (W10) az intézet 1947-es létrejötté óta folyamatosan foglalkozik nyelvi tanácsadással: kezdetben a szótári részleg, majd 1973-tól a szaknyelvi és helyesírási részleg keretein belül. A 2008-as szerkezeti átalakítás óta a nyelvi menedzsment osztálya látja el a nyelvi tanácsadói feladatokat.

A tanácsadás telefonon és 2004 óta e-mailben történik. A tanácsadók mind az Észt Nyelvi Intézet munkatársai, akik számos egyéb feladatuk mellett végzik ezt a munkát. Nyelvi tanácsot telefonon vagy e-mailben lehet kérni; az intézet munkatársai elsősorban a telefonos megkeresést javasolják részben annak gyorsasága miatt, részben azért, hogy bonyolultabb kérdések esetén lehetőség legyen a kérdéses nyelvi forma kontextusának tisztázására. A hét öt munkanapjának mindegyikén más-más tanácsadó tart telefonügyeletet, a beosztásuk megtalálható a honlapon (W11).

A tanácsadókhoz főleg az olyan kérdésekkel lehet fordulni, mint például a helyesírás (kisbetű-nagybetű, tulajdonnevek írásmódja, központosítás stb.), szavak toldalékolása, jelentésük, fogalmazási kérdések.

Az intézet honlapján (W12) szabadon elérhetők a korábban feltett kérdések és a rájuk adott nyelvi tanácsadói válaszok. Az 1991 májusától 2003 novemberéig érkezett kérdéseket és a rájuk adott válaszokat utólag vitték fel a létrehozott internetes adatbázisba, 2003 novembere óta pedig a kérdések és a válaszok közvetlenül oda kerülnek.

Felmerülő kérdés esetén a tanácsadók először az adatbázis átböngészését javasolják a közvetlen megkeresés előtt. Az e-mailek küldése a honlapon található űrlap kitöltésével lehetséges, a kérdés hossza legfeljebb 2000 karakter lehet. A válasz általában 1-3 munkanapon belül érkezik meg. Az űrlapon kulcsszavakat is meg kell adni a kérdéshez, továbbá a nyelvi tanácsadók kéri, hogy a kérdezők írják le a kérdés kontextusát.

Az írásos nyelvi tanácsadás egy sajátos válfaja a nyelvi szakvélemény készítése, amelyet kifejezetten a rendőrség, bíróságok stb. kérésére készítenek az intézet munkatársai. Nyelvi szakvéleményt nem adnak ki abban az esetben, ha a megkeresés írója a szóban forgó bírósági ügy egyik résztvevője.

A nyelvi tanácsadók nagy köztiszteletnek örvendenek az észt társadalomban. Fontosságukat mutatja, hogy országos jelentőségű, hivatalos dokumen-

tumokat véleményeztek, lektoráltak, mint például magának az alkotmánynak a szövegét. A nyelvi tanácsadás népszerűségét mutatja, hogy a telefonkönyvekben a fontos segélyhívó számok között szerepel a számuk.

Ugyanakkor – ahogy a honlapjukon olvashatjuk – nem csupán a nagyközönség, hanem maguk a nyelvészek is profitálnak a hozzájuk érkező visszajelzésekből, hiszen így képet kapnak arról, melyek azok a nyelvi formák, változások, amelyek a legtöbb problémát okozzák a beszélőknek. A tanácsadók számos állami, tudományos és oktatási intézménnyel állnak kapcsolatban, nyelvi tréningeket tartanak a partnerintézmények dolgozóinak, véleményezik nyelvi produktumaikat.

3.5. Németalföld

Hollandia és Flandria 1980-ban kötött kétoldalú egyezményeként létrejött a Németalföldi Nyelvszövetség (Nederlandse Taalunie), amelynek 2004 óta Suriname is tagja. A hágai székhelyű hivatalos intézmény főleg a németalföldi nyelv oktatási, fordítási vonatkozásaival foglalkozik (Gúti-Varga 2008). Mindemellett nyelvi tanácsadásért is lehet a Nyelvszövetséghez fordulni. Az intézmény honlapján elérhető kérdés-válasz adatbázisban kulcsszavak alapján kereshetünk különféle nyelvhasználati, helyesírási témákban (pl. összetett szavak, szófajok, írásjelek stb.), de szabadszavas keresésre is lehetőség van (W13). Az adatbázisban található kérdéseket a Hollandiában és Belgiumban található nyelvi tanácsadó szolgálatok tapasztalatai alapján válogatták össze, és folyamatosan fejlesztik, bővítik. Az oldalon található kérdőív segítségével a felhasználók is megoszthatják észrevételeiket, javaslataikat az adatbázis fejlesztőivel (W14).

Ha a felhasználó nem talál választ a kérdésére az adatbázisban, lehetősége van kérdését a honlapon található űrlapon keresztül elküldeni. A választ a holland Mi Nyelvünk Társaság (Het Genootschap Onze Taal) és a flamand Taaltelefoon szolgálat munkatársai válaszolják meg (W15).

A Hollandiában található, nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozó Mi Nyelvünk Társaságba (Het Genootschap Onze Taal) bárki beléphet, aki érdeklődik a németalföldi nyelv iránt. Az egyesület nyelvi tanácsadó szolgálata 1985 óta áll a nyelvi kérdésekben eligazításra vágyó beszélők rendelkezésére (W16). A nyelvi tanácsadáshoz – telefonon és írásban – nemcsak magánszemélyek szoktak fordulni, hanem különféle intézmények, cégek is. A szolgálat évente mintegy 3000 telefonos kérdésre válaszol. Az e-mailes tanácsadást az egyesület tagjai díjmentesen vehetik igénybe. A nyelvi tanácsadás munkatársai írják a honlapon olvasható nyelvi tanácsokat, és karbantartják a Spellingsite.nu (W17) weboldalt, amely a Prisma kiadóval együttműködve jött létre. Az oldalon mintegy százezer szó, rövidítés és tulajdonnév helyes írásmódja található meg, valamint az összes helyesírási szabály.

A nyelvi tanácsadók ezenkívül rendszeresen tartanak nyelvi tréningeket különféle cégek, vállalatok dolgozóinak, valamint évente tíz alkalommal meg-

jelentetik A Mi Nyelvünk (Onze Taal) című folyóiratot, amelyben különféle nyelvhasználati kérdésekről olvashatnak az érdeklődők közérthető stílusban: hogyan írhatunk olvashatóan, prezentáció tartása, a nyelv és a számítógép, érveléstechnika, szótárak, új szavak, etimológia, helyesírás, az ifjúság nyelve stb. (W18). A szerkesztők, trénerek és adminisztratív dolgozók mellett öt nyelvi tanácsadó munkatárs dolgozik az intézményben (W19).

A telefonos tanácsadás hétfőtől péntekig 9.30-tól 12 óráig, valamint 13.30-tól 16 óráig hívható (25 óra/hét). Írásban is lehet kérdezni: Twitteren, Facebookon, és – az oldal űrlapján keresztül – e-mailben. A tanácsadók öt munkanapon belül válaszolnak (W20).

Belgiumban egy kormányhivatal foglalkozik nyelvi tanácsadással. A flamand kormány hivatalos nyelvi tanácsadó szolgálata a brüsszeli székhelyű Taaltelefoon (szó szerint: nyelvi telefon), amely 1998-ban jött létre, célja a nyelvi tanácsadáson kívül a nyelvi ismeretterjesztés (például a honlapján és különféle információs kampányokon keresztül). A tanácsadó szolgálatot nemcsak az állampolgárok, hanem a flamand kormány is igénybe veszi oly módon, hogy a különféle kormányrendeleteket a tanácsadó szolgálat véleményezi (W21). A honlapon tematikus kereső is található, ahol a helyesírás, a szóhasználat, a fogalmazás, a nyelvtan különféle kérdéseiről lehet olvasni, továbbá megtalálhatjuk a helyesírási szabályok gyűjteményét és számos helyesírási tesztet is (W22).

Neve ellenére a Taaltelefoon nem csupán telefonon fogad kérdéseket, hanem írásban is. A telefonszolgálat munkanapokon 9-től 12 óráig hívható (15 óra/hét), munkaidőn kívüli hívásokat is rögzítenek, és visszahívják az ügyfeleket (W23).

3.6. Németország

Európa egyik legrégebbi kultúrnyelveként Németországban igen sokrétű, gazdag hagyománya van a nyelvi menedzselésnek. E sokrétű hagyományról részletesen tájékozódhatunk Földes (2008) tanulmányában.

A mai német nyelv tudományos kutatását és dokumentációját a mannheimi Leibniz Német Nyelvi Intézet (Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache) (W24) végzi, amely számos nyilvános adatbankot, korpuszt bocsát rendelkezésre, nyelvi tanácsadással azonban nem foglalkozik. A nyelvi menedzselés Németországban nem államilag támogatott, de az ezzel foglalkozó intézmények között léteznek olyanok, amelyek tevékenységét majdnem teljes mértékben közpénzből finanszírozzák.

A szervezett nyelvmenedzselés egyik legfontosabb intézménye a wiesbadeni székhelyű Német Nyelvi Társaság (Gesellschaft für deutsche Sprache, GfDS), amelynek súlyponti tevékenysége a nyelvi tanácsadás. Az intézmény honlapján elérhetők a korábban feltett kérdések és válaszok (W25) kategóriákba rendezve, például: rövidítések, kiejtés, anglicizmusok, különírás-egybeírás stb.

A nyelvi tanácsadás magánszemélyeknek és cégeknek, hivataloknak, különféle intézményeknek egyaránt elérhető. Többnyire a nyelvtannal és a helyesírással, a szavak eredetével és jelentésével, a szöveg stílusával kapcsolatban várnak kérdéseket.

A telefonos tanácsadás a Német Nyelvi Társaság tagjainak, minisztériumoknak, valamint külföldi tanácskérőknek ingyenesen elérhető hétfőtől csütörtökig 8.30-tól 12.30-ig, valamint 14 órától 15.30-ig, péntekenként csak délelőtt (26 óra/hét). Akik nem tagjai a Társaságnak, azok a díjköteles telefonszámot hívhatják.

Írásban is lehet segítséget kérni, ez nem csupán a nyelvi tanácsadást foglalja magában, hanem szövegek korrektúrázására is lehetőség van. Ezek a szolgáltatások díjkötelesek, a társasági tagoknak azonban kedvezményes áron vagy ingyenesen igénybe vehetők (W26).

Az intézmény névtani tanácsadással is szolgál a hozzájuk fordulóknak, amely szintén fizetős szolgáltatás (W27).

A társaság kiadványa a *Muttersprache* című, negyedévenként megjelenő folyóirat, amelyet 1890-ben alapítottak.

A GfdS-en kívül több nyelvi tanácsadó iroda is működik Németországban, például a Német Nyelvi Egyesület (Verein Deutsche Sprache, VDS).

3.7. Csehország

A csehországi nyelvművelés történetét, helyzetét részletesen Nekvapil (2008: 253–255), Lanstyák (2014: 21–22) és Tölgyesi (2008) munkája alapján mutatom be. Csehországban a nyelvi menedzselés nemcsak a nagyközönség körében bír nagy tekintéllyel, hanem a nyelvtudományban is elismert, kutatott területnek számít. A korszerű cseh nyelvművelés megteremtése a prágai iskola nyelvészeihez kapcsolódik, különösen Bohuslav Havránek, Vilém Mathesius és Roman Jakobson munkásságához, akik az 1930-as években újítták meg a korábban purista elveket valló nyelvművelést, s akik a nyelvi folyamatokba való beavatkozást tudományosan megalapozható és társadalmilag hasznos tevékenységnek tartották. A prágai nyelvész kör a jelenkor standard cseh nyelvváltozatára fókuszált, melynek művelése (ezen leginkább a korpusztervezést értették) a standard változat egzakt leírásán kell hogy alapuljon. A nyelvművelés céljaul egyrészt a standard nyelvváltozat stabilitásának támogatását tűzték ki, másrészt annak funkcionális differenciálódását és stilisztikai gazdagodását (Havránek 1932, idézi Nekvapil 2008: 253–254). A stabilitáson azonban rugalmas stabilitást értettek, nem a nyelvi változások megakadályozására való törekvést.

Csehország helyzete több szempontból hasonló a magyarországihoz: a nyelvi tanácsadás legfőbb szerve, a Nyelvi Tanácsadó Központ (Jazyková poradna) ugyanúgy akadémiai bázisú, mint ahogy Magyarországon is a MTA

Nyelvtudományi Intézetében működik nyelvi tanácsadó szolgálat.³ (A magyar helyzetet részletesen a 3.8. pontban mutatom be.) A Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiájának Cseh Nyelvi Intézete a cseh nyelv állapotát, változását vizsgálja a középkortól napjainkig. A kutatás mind az írott, mind a beszélt nyelvre irányul, sztenderd és nem sztenderd változatokra egyaránt. Az intézetben az alábbi osztályok működnek: dialektológiai, etimológiai, leíró nyelvészeti, névtani, lexikográfiai, szociolingvisztikai, történeti nyelvészeti, valamint a nyelvművelő osztály. A jelenleg 15 főből álló nyelvművelő osztály fő feladata a tudományos kutatás, amely szorosan összefonódik a gyakorlati nyelvi tanácsadással. Az osztály munkatársai együttműködnek a cseh rádióval és televízióval, napilapokkal és magazinokkal, ismeretterjesztő előadásokat tartanak a cseh nyelvről. Emellett működtetik a Nyelvi Tanácsadó Központot, amelyhez 1946 óta fordulhatnak a nyelvhasználók (W28).

A nyelvi tanácsadás kizárólag telefonon zajlik, minden hétköznap 4 órában (10–12 és 13–15 óra között) van telefonügyelet (20 óra/hét). Az ügyeletes nyelvi tanácsadó egy könyvtárral és számítógéppel felszerelt elkülönített szobában várja a telefonhívásokat. A számítógép biztosítja a hozzáférést a különféle nyelvi adatbázisokhoz. A munkatársak naponta átlagosan 70 telefonos kérdést válaszolnak meg (Beneš et al. 2018: 120). 1999 és 2011 között e-mailes tanácsadásra is lehetőség volt (Černá 2017: 268).

Beneš és munkatársai (2018: 120–121) tanulmányukban az alábbi leggyakoribb kérdéstípusokat különítették el:

1. Szótári kodifikációval nem rendelkező kölcsönszókkal kapcsolatos kérdések.
2. Olyan belső keletkezésű alakváltozatok, amelyek nincsenek kodifikálva, így a nyelvhasználók számára nincs egyértelmű javaslat arra vonatkozólag, hogy használhatók-e ezek a változatok.
3. Létezik-e egy szó vagy szóalak?
4. Fogalmazási kérdések – grammatikai szempontból.
5. Fogalmazási kérdések – jelentéstani szempontból.

2009-ben jött létre a beérkezett és megválaszolt kérdésekből álló internetes nyelvi útmutató (Internetová jazyková příručka), amely egy 60 000 bejegyzésből álló szótári részből, illetve egy kifejtős részből áll, ez utóbbi a kérdezők által gyakran említett nyelvi jelenségek magyarázatát tartalmazza. Az adatbázisban számos témakör alapján kereshetünk: helyesírás (pl. különírás-egybeírás, központosítás, kisbetű-nagybetű), szóképzés, alaktan; különféle tulajdonnévtípusok (személynevek, földrajzi nevek, intézménynevek) ragozása, a mondat szerkezete, rövidítések, számok stb. (W29).

3 A tanulmány írásának időpontjában (2019. július–augusztus) a kutatóintézetek a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózatához tartoztak, de 2019 szeptemberétől az akadémiai kutatóhelyek – így a Nyelvtudományi Intézet is – az MTA-tól az Eötvös Loránd Kutatási Hálózatba kerültek át.

Mivel Csehországban a nyelvi tanácsadó tevékenység akadémiai kutató-intézethez kötődik, a gyakorlati nyelvi tanácsadás szorosan összekapcsolódik a tudományos kutatással. A nyelvészeti kutatások a nyelvi tanácsadást a nyelvészek és a nagyközönség közti párbeszédként értelmezik, ahol mindkét fél szerepe fontos, bár lényegesen különböző. A nyelvhasználók kérdeznek, a nyelvészek hivatalos nyelvi tanácsot, ajánlást adnak, a kérdezőktől pedig (többszöri) megfogadják azt. Ugyanakkor a nyelvészek maguk is információkhoz jutnak hozzá: az érkezett megkeresések az aktuális nyelvhasználatról, magukról a nyelvhasználókról, illetve az ő nyelvi attitűdjeikről nyújtanak értékes szociolingvisztikai adatokat. E nyelvi adatok előnye, hogy – ellentétben például a kérdőíves vizsgálatokéival – spontán nyert adatok, hiszen nem a nyelvészek, hanem a beszélők kezdeményezik a párbeszédet. Ugyanakkor a nyelvi tanácsadásnak mint információforrásnak megvannak a maga korlátai, mivel csak azoktól a beszélőktől származnak az információk, akik nyelvi problémáikkal megkeresik a tanácsadó központot. Nem garantálható azonban, hogy ezek a beszélők az egész beszélőközösséget reprezentálják (Uhlířová 1997: 83).

A Nyelvi Tanácsadó Központ munkatársai tartják karban azt a terjedelmes adatbázist, amely a korábbi évek megkereséseit tartalmazza. Már a kilencvenes évek eleje óta számítógépes formában archiválják a kérdéseket és a válaszokat. Az 1992-ben létrejött adatbázis 1996 végén 1400 rekordot tartalmazott, beleértve az 1992 óta érkezett összes levelet és faxot, válogatott telefonhívások és személyes konzultációk lejegyzett szövegét. Az adatbázis a technikai és bibliográfiai azonosító adatok mellett (a kérdés és a válasz dátuma, a kérdező neve és címe, a válaszoló neve) a kérdező szociológiai adatait (foglalkozását), a kulcsszavakkal leírt nyelvi problémát és annak megoldását tartalmazta, esetenként a nyelvi probléma pragmatikai kontextusát is (motivációk, attitűdök, kritikák, érzelmek) (Uhlířová 1997: 83–84).

2016 óta az összes beérkezett telefonhívást rögzítik, a rögzített adatok feldolgozása folyamatosan történik. A cél egy olyan nyelvi struktúra létrehozása, amely lehetővé teszi a rögzített telefonos megkeresések kategorizálását és leírását. A nyelvészetileg strukturált adatbázis nyelvészeti részét a nyelv művelő osztály munkatársai, az informatikai részét a Nyugat-Csehországi Egyetem (Pilsen) Alkalmazott Tudományi Karának munkatársai végzik. 2016-tól 2018-ig több mint 8000 telefonhívás került az adatbázisba. A hangfelvételeket saját fejlesztésű szoftver (Zajíc et al. 2019) segítségével jegyzik le, és különféle kulcsszavakkal annotálják (Černá 2017; Dufek 2018).

3.8. Magyarország

Magyarországon napjainkban két intézmény foglalkozik nyelvi tanácsadással.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében az Intézet megalakulásától kezdve (1949) alkalmilag, 1957-től állandó jelleggel folyamatosan működik nyelvi tanácsadó szolgálat, amely meghatározó szerepet tölt

be a nyelvi ismeretterjesztésben, a tágabban értelmezett anyanyelvi nevelésben (Heltainé Nagy 2016). A nyelvi tanácsadást jelenleg négy fő látja el. A tanácsadás legfőbb formája az e-mail, a levelek megválaszolása folyamatosan történik. Kedvelt az azonnali segítségnyújtást jelentő telefonszolgálat is, amely kedden és csütörtökön 10-től 14 óráig vehető igénybe (8 óra/hét). A nyelvi tanácsadó szolgálat 2013-ban kiegészült az Intézet online helyesírási tanácsadó portáljával, a *helyesiras.mta.hu*-val (Váradi–Ludányi–Kovács 2014). Az Intézet díjköteles szolgáltatása a nyelvi szakvélemény, amely bonyolultabb jogi szövegek értelmezésére irányul.

Az intézet munkatársai az elmúlt évtizedekben a telefonon érkező kérdéseket ún. közönségszolgálati naplókban folyamatosan rögzítették és archiválták. Az intézeti levelezés alapján készült nyelvművelő kötet a hatvanas években jelent meg *Nyelvművelő levelek* címmel (Lőrincze–Ferenczy [szerk.] 1964), de az általános érdeklődésre számot tartó kérdéseket és feleleteket a Magyar Nyelvőr már korábban is rendszeresen közölte. Napjaink leggyakoribb nyelvi kérdései és a nyelvi tanácsadói válaszok a Nyelvtudományi Intézet honlapján olvashatók (W30), valamint a *helyesiras.mta.hu* portál „Archívum” menüpontjából is elérhető az utóbbi néhány év kérdéseit és válaszait tartalmazó adatbázis, amelyben kulcsszavas és szabadszavas kereső segítségével kereshetünk (W31). Az intézeti nyelvi tanácsadást szorosan összefonódik a mai magyar nyelvi és helyesírási norma, a nyelvi hagyományok, mítoszok, attitűdök, ideológiák kutatásával, ezekről a tanácsadó szolgálat munkatársai az elmúlt évtizedben is több tanulmányt jelentettek meg (Heltainé Nagy 2008, 2009, 2011, 2012, 2014, 2016; Kardos 2007; Ludányi 2017, 2019).

A szervezett nyelvi menedzselés másik fontos intézménye Magyarországon a 2006-ban létrejött Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (MANYSZI). Az iroda számos, nyelvvel kapcsolatos szolgáltatást nyújt: nyelvi szakvélemények készítése, szövegértelmezés, korrektúra, szöveggondozás, nyilvános szövegek közérthetővé tétele, beszédírás, fordítás és fordított szövegek lektorálása, nyelvi és kommunikációs tréningek tartása (W32). Az iroda egyik legnépszerűbb szolgáltatása a nyelvi gyorsszolgálat. A kérdéseket az iroda honlapján található űrlapon keresztül lehet feltenni, a tanácsadók 24 órán belül válaszolnak (W33). A tanácsadók (a honlap szerint jelenleg 9 fő) társadalmi munkában látják el feladatukat, és kéthetente váltják egymást (W34). Az eddig adott válaszok szócikk formájában bárki által elérhetők, az adatbázisban jelenleg 20 000 szócikk található (W35). A beérkezett kérdések és válaszokból az Édes Anyanyelvünk folyóirat rendszeresen közöl válogatást, időnként pedig tudományos publikációk is jelennek meg a témában (legutóbb például Minya 2019).

4. Összegzés

Az áttekintett európai országokban többféle intézmény végez nyelvi tanácsadást: állami hivatalok (Svédország, Norvégia, Finnország, Észtország,

Belgium), akadémiai kutatóintézetek (Csehország, Magyarország), nyelvi irodák (Hollandia, Németország, Magyarország). A nyelvi tanácsadó szolgálatok helyzete Nekvapil (2008: 260) állítását támasztja alá: Európában a standard nyelvváltozatok kodifikációja egyre inkább decentralizálódik, a Garvin (1993: 17–19) által akadémiai bázisúnak nevezett kodifikációs stílustól (*academy-governed style of codification*) egyre inkább a szabad vállalkozásnak (*free-enterprise*) nevezett kodifikáció felé látszik elmozdulni.

Noha a különféle nemzetek nyelvi tanácsadó szolgálatai – maradvány Garvin terminológiájánál – kodifikációs stílusukat tekintve eltérnek, számos hasonlóság is megfigyelhető köztük. A legtöbb esetben többféle csatornán is kérhető nyelvi tanács, írásban (e-mailben) és telefonon is. Személyes konzultációra általában nincs lehetőség. Csak egy-egy kivételes esetben fordul elő, hogy az adott tanácsadó intézmény csak egyféle csatornán kommunikál, például a csehországi Nyelvi Tanácsadó Központ a telefonos, míg a norvég Nyelvi Tanács az e-mailes tanácsadást részesíti előnyben. A nyelvi tanácsadás általában ingyenes, noha bizonyos esetekben, például a nem állami intézményeknél (mint a német GfdS esetében) díjköteles is lehet. A bonyolultabb nyelvi problémák megoldására irányuló szakvélemények készítése több országban is díjköteles szolgáltatás (Finnország, Németország, Magyarország). A bemutatott nyelvi tanácsadó szolgálatok mindegyikére jellemző, hogy valamilyen formában – többnyire nyilvánosan kereshető, kulcsszavakkal ellátott – adatbázisban közlésezi a korábban feltett kérdéseket és válaszokat. Az adatbázisok többnyire a nyelvhasználók eligazítását szolgálják, általában nem tudományos kutatási céllal, bár olykor utalnak rá, hogy ilyen célokra is alkalmasak lehetnek (például az Észt Nyelvi Intézet vagy az e-nyelv.hu adatbázisa). Csehországban viszont – ahol a nyelvi tanácsadás is akadémiai központú – nemcsak gyakorlati hasznú, a beszélők eligazítását segítő adatbázis áll rendelkezésre, hanem lejegyzett beszélt nyelvi adatokat tartalmazó nyelvi tanácsadói korpusz is létezik, amely kifejezetten tudományos kutatási célokat szolgál. Ilyen típusú korpusz létrehozása magyar viszonylatban is hasznos lenne, mivel fontos adalékul szolgálna a magyarországi magyar beszélőközösség nyelvi problémáinak feltárásához.

Irodalom

- Andersson, Lars-Gunnar 2000. Language cultivation in Sweden. In: Sándor (szerk.): 85–98.
- Baksy Péter 2008. Nyelvi tervezés Norvégiában. In: Balázs–Dede (szerk.): 228–235.
- Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2008. *Európai nyelvművelés*. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU.

- Balogh Erzsébet – T. Balla Ágnes 2009. Nyelvi menedzselés multinacionális nagyvállalatoknál: két, Magyarországon működő nagyvállalat kommunikációjának összehasonlítása a nyelvmenedzselés-elmélet segítségével. In: Borbély – Vančóné Kremmer – Hattyár (szerk.): 531–535.
- Bari Diána Éva 2018. A nyelvmenedzsment-elmélet és a hibajavítás szerepe a nyelvoktatásban. In: Balázs Géza – Lengyel Klára (szerk.): *Időszerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat tanulmánykötet*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság. 263–270.
- Beneš, Martin – Prošek, Martin – Smejkalová, Kamila – Štěpánová, Veronika 2018. Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research. In: Fairbrother–Nekvapil–Sloboda (eds.): 119–140.
- Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.) 2019. *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen*. Eger: Líceum Kiadó.
- Černá, Anna 2017. Jazykové poradenství jako zdroj lingvistických dat [Language consulting as a linguistic data source]. In: Orgoňová, Olga – Bohunická, Alena – Múcsková, Gabriela – Muziková, Katarína – Popovičová Sedláčková, Zuzana (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského. 268–274.
- Domínguez, Francesc – López, Núria 1995. *Language International World Directory of Sociolinguistic and Language Planning Organizations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.
- Dufek, Ondřej 2018. Language ideologies in Czech language counselling interactions. Elhangzott: *2nd International Conference on Sociolinguistics*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2018. szeptember 7.
- Fairbrother, Lisa – Nekvapil, Jiří – Sloboda, Marián (eds.) 2018. *The Language Management Approach. A Focus on Research Methodology*. Berlin: Peter Lang.
- Földes Csaba 2008. A németországi nyelvi kultúra és nyelvművelés. Balázs–Dede (szerk.): 192–205.
- Garvin, Paul L. 1993. Styles of codification. *Brno Studies in English* 20: 17–21.
- Gúti Erika – Varga Orsolya 2008. A németalföldi nyelvről. In: Balázs–Dede (szerk.): 220–227.

- Havránek, Bohuslav 1932. Obecné zásady pro kulturu jazyka [General principles for the cultivation of good language]. In: Havránek, Bohuslav – Weingart, Miloš (eds.): *Spisovná Feltina a jazyková kultura* [Standard Czech and the Cultivation of Language]. Prague: Melantrich. 245–258. Angolul: In: Rubin, Joan – Shuy, Roger W. 1973 (eds.): *Language Planning: Current Issues and Research*. Washington, DC: Georgetown University Press. 102–111.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. A nyelvművelés fogalma és terréniumai. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 141–153.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. A normativitás mint értékszempont a nyelvművelésben és a nyelvi tanácsadásban. *Magyar Nyelvőr* 132: 265–278.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2009. Értéktulajdonítások a nyelvi vélekedésekben. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és szetereotípiák. 15. Élőnyelvi konferencia*. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 87–94.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2011. Nyelvi mítoszok a tanácsadói gyakorlatban. In: Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 165–174.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2012. Nyelvhasználati minősítések, a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban. *Magyar Nyelvőr* 136/4: 394–406.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében. *Anyanyelv-pedagógia* 7/1: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505> (letöltve: 2019. 08. 21.)
- Heltainé Nagy Erzsébet 2016. A nyelvi tanácsadás mint az anyanyelvi nevelés és közművelődés lehetősége. In: Kas Bence (szerk.): *„Szavad ne feledd!” Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 247–256.
- Jahr, Ernst Håkon. 2000. On the use of dialects in Norway. In: Sándor (szerk.): 75–84.
- Jernudd, Björn 2018. Questions submitted to two language cultivation agencies in Sweden. In: Fairbrother–Nekvapil–Sloboda (eds.): 101–117.
- Jernudd, Björn H. – Neustupný, Jiří Václav 1987. Language planning: for whom? In: Laforge, Lorne (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Press de L'Université Laval. 69–84.

- Kálmán László 2004. A nyelvművelés mint áltudomány. In: Büky László (szerk.): A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. (Nyelveírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilsztika.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé. In: Domonkosi-Lanstyák-Posgay (szerk.): 114–129.
- Kimura, Goro Christoph 2014. Language management as a cyclical process: A case study on prohibiting Sorbian in the workplace. *Slovo a slovesnost* 75/4: 255–270.
- Kis Tamás 2006–2017. A nyelvművelés kártékonyságáról és ármánykodásáról. <http://web.unideb.hu/~tkis> (2019. 07. 12.)
- Laihonen, Petteri 2010. A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Magyar Nyelvjárások* 194–214.
- Lanstyák István 2008. Nyelvművelés és nyelvalakítás (a létező magyar nyelvművelés néhány jellegadó sajátosságáról). In: Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 46–68.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In: Beke Zsolt – Lanstyák István – Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony/Bratislava: Stimul. 117–145.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Lőrincze Lajos – Ferenczy Géza (szerk.) 1964. *Nyelvművelő levelek. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ludányi Zsófia 2017. Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 12/2: 32–48.
- Ludányi Zsófia 2019. Language ideologies in Hungarian language counselling interactions. *Eruditio – Educatio* 14/3: 59–76.
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Maitz, Peter 2010. Sprachpflege als Mythenwerkstatt und Diskriminierungspraktik. *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur* 6/1: 1–19. https://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/Literatur_maitz/cikk34m-_Sprachpflege-als-Mythenwerkstatt_.pdf (2019. 03. 07.)
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Minya Károly 2008. Nyelvművelés Finnországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 79–88.
- Minya Károly 2019. Internetes támogatás a helyesírásban. 11 év – 20 123 kérdés és válasz. In: Bozsik–Ludányi (szerk.): 247–254.
- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica* 20: 92–104.
- Nekvapil, Jiří 2008. Language Cultivation in Developement Context. In: Spolsky, Bernard – Hult, Francis M. (eds.): *Educational Linguistics*. 251–265.
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In: Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah (eds.): *Language management in contact situations: Perspectives from three continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah 2013. Language ideologies and linguistic practices: the case of multinational companies in Central Europe. In: Barát, Erzsébet – Studer, Patrick – Nekvapil, Jiří (eds.): *Ideological Conceptualizations of Language: Discourses of Linguistic Diversity*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 85–117.
- Omdal, Helge. 2000. Changes in the linguistic climate in Norway? In: Sándor (szerk.): 63–74.
- Péteri Vanda 2008. Nyelvművelés, nyelvi tervezés Svédországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 311–318.
- Sadeniemi, Matti 1955. A Finn Akadémia Nyelvművelő Szolgálatának munkájáról. *Magyar Nyelvőr* 79/3: 306–310.
- Sándor Klára (szerk.) 2000. *Issues on Language Cultivation*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2001. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–259.
- Sándor Klára 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél. *Társadalomkutatás* 20: 121–149.
- Sherman, Tamah 2007. Language management on the front lines: A report from Dunajská Streda Language Management Workshop. In: Muraoka, Hidehiro (ed.): *Language Management in Contact Situations 5: Report on the Research Projects 154*. Chiba: Chiba University, Graduate School of Humanities and Social Sciences. 67–77.
- Szabó Mihály Gizella 2005. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4: 67–75.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 52–67.
- Takács Judit 2019. A finn helyesírásról – magyar szemmel. In: Bozsik–Ludányi (szerk.): 283–288.

- Tölgyesi Tamás 2008. A nyelvművelés helyzete Csehországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 51–61.
- Uhlířová, Ludmila 1997. "Language service" is also a service for linguistics. *Linguistica Pragensia* 7: 82–90.
- Víghné Szabó Melinda 2008. Nyelvművelés Észtországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 67–74.
- Zajíc, Zbyněk – Psutka, Josef V. – Zajícová, Lucie – Müller, Luděk – Salajka, Petr 2019. Diarization of the Language Consulting Center Telephone Calls. In: Salah, Albert Ali – Karpov, Alexey – Potapova, Rodmonga (eds): *Speech and Computer. SPECOM 2019*. Cham: Springer. 549–558.

Internetes hivatkozások

- W1 – Institutet för språk och folkminnen [Svéd Nyelvi és Folklórintézet]. <http://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/radgivning/sprakradgivning.html> (2019. 07. 15.)
- W2 – Frågelådan [Kérdések adatbázisa]. <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html> (2019. 08. 13.)
- W3 – Språkrådet [Nyelvi Tanács]. <https://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/kontakt/sprakradet.html> (2019. 07. 15.)
- W4 – Norvég Nyelvi Tanács. <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/> (2019. 08. 13.)
- W5 – Språkrådets seksjoner og ansatte [A nyelvi tanácsadás részlegei és dolgozói]. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Om-oss/Kontakt/Sprakradets-sekretariat> (2019. 08. 13.)
- W6 – Har du eit språkspørsmål? [Kérdése van?]. <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Spraksporsmal-Sprakradet> (2019. 08. 13.)
- W7 – Svar på språkspørsmål [A kérdésekre adott válaszok]. <https://www.sprakradet.no/svardatabase> (2019. 08. 13.)
- W8 – Kielitoimiston ohjepankki [Nyelvi tanácsadó adatbank]. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi> 2019. 08. 13.)
- W9 – Telephone counselling [Telefonos tanácsadás]. https://www.kotus.fi/en/services/telephone_counselling (2019. 08. 13.)
- W10 – Keelenõu läbi aja. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=6> (2019. 08. 13.)
- W11 – Keelekorraldajad [A nyelvi tanácsadás munkatársai]. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=2> (2019. 08. 13.)
- W12 – Keelenõuvakk [Nyelvi adatbázis]. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=4> (2019. 08. 13.)
- W13 – Taaladvies. Een antwoord op vele concrete vragen over taal en spelling [Nyelvi Tanács. Válasz sok konkrét nyelvi, helyesírási kérdésre]. <https://taaladvies.net> (2019. 08. 15.)

- W14 – Over Taaladvies [A Nyelvi Tanácsról]. <https://taaladvies.net/taal/advies/verantwoording> (2019. 08. 15.)
- W15 – Stel een taalvraag over het Nederlands [Kérdezzen a németalföldi nyelvről]. <https://taaladvies.net/vraag> (2019. 08. 15.)
- W16 – Het Genootschap Onze Taal [A Mi Nyelvünk Társaság]. <https://onzetaal.nl/over-onze-taal> (2019. 08. 13.)
- W17 – Spellingsite.nu. <https://spellingsite.nu> (2019. 08. 13.)
- W18 – Over de Taaladviesdienst [A nyelv tanácsadó szolgálatról]. <https://onzetaal.nl/taaladvies/over-de-taaladviesdienst> (2019. 08. 13.)
- W19 – Medewerkers [Dolgozók]. <https://onzetaal.nl/over-onze-taal/organisatie/medewerkers> (2019. 08. 13.)
- W20 – Vraag stellen [Tegyen fel kérdést]. <https://onzetaal.nl/taaladvies/mailformulier> (2019. 08. 13.)
- W21 – Taaltelefoon [Nyelvi telefon]. <https://taaladvies.net/taal/advies/instanties/#003> (2019. 08. 16.)
- W22 – Taaltelefoon [Nyelvi telefon]. <https://www.taaltelefoon.be> (2019. 08. 15.)
- W23 – Taaladvies – contact met de Taaltelefoon [Nyelvi tanácsadás – vegye fel a kapcsolatot a Taaltelefoonnal]. <https://www.taaltelefoon.be/stel-uw-taalvraag> (2019. 08. 16.)
- W24 – Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <http://www1.ids-mannheim.de> (2019. 08. 13.)
- W25 – Fragen und Antworten [Kérdések és válaszok]. <https://gfds.de/category/fragen-und-antworten> (2019. 08. 13.)
- W26 – Sprachberatung [Nyelvi tanácsadás]. <https://gfds.de/sprachberatung> (2019. 08. 13.)
- W27 – Gutachten für das Standesamt [Szakvélemény az anyakönyvi hivatal részére]. <https://gfds.de/vornamen/gutachten-fuer-das-standesamt> (2019. 08. 13.)
- W28 – Oddělení jazykové kultury [Nyelvművelő osztály]. <http://www.ujc.cas.cz/o-ustavu/oddeleni/oddeleni-jazykove-kultury/index.html> (2019. 08. 21.)
- W29 – Internetová jazyková příručka [Internetes nyelv útmutató]. <http://prirucka.ujc.cas.cz> (2019. 08. 21.)
- W30 – Gyakran ismétlődő kérdések. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/gyik/index.html> (2019. 08. 21.)
- W31 – Helyesíras.mta.hu – Archivum. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/hqa> (2019. 08. 21.)
- W32 – Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda – Szolgáltatások. <http://www.e-nyelv.hu/szolgaltatasok> (2019. 08. 21.)
- W33 – A nyelv tanácsadás adatbázisa. <http://www.e-nyelv.hu/kategoria/nyelvi-tanacsadas> (2019. 08. 21.)
- W34 – Nyelv tanácsadás űrlapja. <http://www.e-nyelv.hu/nyelvi-tanacsadas> (2019. 08. 21.)
- W35 – Szabályzat <http://www.e-nyelv.hu/szabalyzat> (2019. 08. 21.)

DOMONKOSI ÁGNES

A NÉZŐPONT SZEREPE AZ ATTITŰDDEIXIS MŰVELETÉBEN¹

1. Bevezetés

A tanulmány célja, hogy a kognitív pragmatika keretein belül értelmezze a nézőpont érvényesülésének kérdését a beszédpartner, illetve a referenciális jelenet egyes szereplőinek megnevezésében. A címzett megszólítása és a harmadik személyű szereplők megnevezése egyaránt működhet attitűddeixisként (vö. Verschueren 1999) a diskurzusban, ugyanis ezek az elemek a szereplők kijelölésén túl társas viszonyulásokat is megjelenítenek. A megjelenítés kiindulópontja bármely deiktikus elem esetében elmozdulhat az éppen beszélő egocentrikus centrumától (Lyons 1968, Levinson 1983): egyrészt áttevődhet akár a beszédpartnerre, akár más szereplőkre; másrészt a beszélőénél általánosabb perspektíva, semleges kiindulópont révén ún. objektív konceptualizáció is érvényesülhet.

A megszólítások használatáról készült interjúkból merített példákra épülő, illetve a magyar megszólítások deiktikus szerepének történeti alakulását is számba vevő elemzés rámutat a nézőpont és a társas jelentés néhány általánosnak tűnő összefüggésére. A tanulmányban magyar példák alapján annak a bemutatására törekszem, hogy a nézőpontváltások, az egocentrikus középponttól elszakadó konstruálási módok, azaz a deiktikus kivetítés művelete hogyan játszik szerepet a társas jelentések létrehozásában.

2. Alapfogalmak: attitűddeixis, nézőpont, deiktikus kivetítés

2.1. Az attitűddeixis fogalma

A deixis „olyan nyelvi művelet, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédhelyzet tér- és időbeli, valamint személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak” (Tátrai 2011: 127), így működésében közvetlenül tetten érhető, ahogyan a nyelv és a kontextus közötti kapcsolat magában a nyelvi rendszerben kifejeződik (vö. Levinson 1983: 54).

A Lyons által megkülönböztetett személy-, tér- és idődeixis fogalmát (1968: 240) Fillmore egészítette ki a társas deixisével (1975: 76). Tág körű fogalomértel-

---

¹ A kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült, továbbá a NKFIH K 129040 számú pályázata támogatta.

mezésében a társas deixis műveletének lehetséges eszközeként tárgyal minden olyan nyelvi megoldást, amely a társas kontextushoz kapcsol, azaz a társas indexikalitás egészét. Ebben a felfogásban társas deixisként működhetnek a személyjelölés eszközei, például személyes névmások; a „beszéd szintjeinek” különböző elhatárolási módjai, például a távol-keleti nyelvek formalitási szintjei; a beszédaktus résztvevőiek sajátosságaitól függő megnyilatkozástípusok; a különböző nevek, címek és rokonsági kifejezések változatai; a társascselekvés-értékű megnyilatkozások, mint például köszönés, köszönetmondás, hálálkodás, sértés is (Fillmore 1975: 76). Ez a modell a társas deiktikus szerep értelmezésének kitágításával, a formalitás szintjeinek bevonásával közelít ahhoz, hogy a társas jelentés formálásában részt venni képes nyelvi elemek összességét a társas deixis körébe sorolja.

Levinson szűkebb hatókörű értelmezésében a társas deixis fogalmát olyan nyelvi elemekre használja, amelyek utalnak a résztvevők szociális identitására, vagy a köztük lévő vagy valamelyikük és egy megjeleníteni kívánt személy vagy jelenség közötti viszonyra, ilyen lehetőségként fogja fel a második személyű névmások differenciációját (amely a magyarban a tegezés-nemtegezés kettősségében nyilvánul meg) és a megszólításokat is (1983: 89–90).

A társas deixis jelenségkörét Yule (1996) tárgyalta először a személydeixishez kapcsolva. A két kategória együttes kezelése azért indokolt, mert a társas viszonyok kódolása igen gyakran a résztvevői szerepviszonyok megjelenítésére épül rá. A társalgás résztvevőire utaló elemek deiktikus funkciója ugyanis kettős: egyrészt jelölik a résztvevői szerepeket, másrészt jelölhetik a résztvevők közötti viszonyt jellegét is, vagyis egyszerre működnek személy- és társas deixisként (Levinson 1983: 90). Verschueren kategorizációja ebből kiindulva a társas deixis fogalmán belül különbözteti meg a személydeixist és az attitűddeixist, éppen ennek a két funkciónak, azaz a résztvevői szerepek és a viszonylattípusok jelölésének a megkülönböztetésére (1999: 20–21).

Vizsgálódásom során attitűddeixisként értelmezek minden olyan nyelvi elemet, amely alkalmas arra, hogy a közös figyelmi jelenet résztvevőinek szociokulturális szituáltságát bevonja a dinamikus jelentésképzésbe, azaz alkalmas a társas viszonyulás érzékeltetésére (vö. Laczkó-Tátrai 2015: 503).

Az attitűddeixis legtipikusabb eszközei a magyarban a T/V differenciálódása, a megszólítások, címek, rangok, tiszteleti kifejezések használata (Domonkosi 2010: 33–34, Tátrai 2011: 61–62). Emellett azonban a beszélő önmegjelenítésében, illetve a referenciális jelenet szereplőinek megjelenítésében is szerepet kaphat a társas viszonyok minősége, jelezve a társas deixis kategóriájának nyitottságát (Tátrai 2011: 135). A használt névmások és főnevek változatai, a főnevek specifikussági szintje, családi viszonyra, funkcióra, pozícióra, tisztségre utaló szerepe a társas viszonyt sajátosságaival van összefüggésben.

A deiktikus kifejezéseket egy ún. deiktikus centrumhoz, leginkább jellemző módon a beszélőhöz viszonyítjuk (egocentrikus centrum): a szociális deixisek középpontját az ő viszonylatban betöltött szerepe, illetve a társadalomban

elfoglalt státusza vagy rangja jelöli ki, a megjelölt személy társas szerepe ahhoz viszonyítódik.

2.2. A nézőpontváltás, deiktikus kivetítés

A megnyilatkozó nemcsak a saját perspektíváját képes érvényesíteni: a nyelvi tevékenység, ezen belül is a deiktikus kifejezések alkalmazása az egocentrikus szerveződés mellett szociocentrikus jellegzetességeket is mutat (vö. Laczkó-Tátrai 2015, Sidnell 2009). A társalgás résztvevői képesek felvenni kiindulópontként valaki más nézőpontját is.

A nyelvhasználat eredendő perspektivikussága, a nézőpontok szerepe a társas viszonyok nyelvi alakításában is érvényesül. A nézőpont ebben az értelmezésben, Sanders és Spooren meghatározása alapján (1997: 86–95) két összetevőből áll: 1) a kiindulópontból, ahonnan valami reprezentálódik, illetve 2) a dolgok specifikus reprezentációjából, amely a kiindulópontból való szemlélet eredménye, azaz ahonnan és ahogyan a mindenkori megnyilatkozó a szövegbeli eseményeket, szereplőket és dolgokat látja és láttatja.

A deiktikus központ tehát a beszélő szándékától függően áthelyezhető a beszédhelyzet más résztvevőire (Levinson 1983: 63–4). Lyons deiktikus kivetítésnek nevezi ezt a jelenséget (Lyons 1977: 579). A deiktikus középpont áthelyezése a beszélői hang és a beépített nézőpont szétválásából érzékelhető (Tátrai 2011: 146). A deiktikus kivetítésnek a tér- és időjelölés működésében is tipikusan társas szerepe van, ugyanis a címzett vagy egy kívülálló kiindulópontjának felvétele ezekben az esetekben is a társas közelítés egyik nyelvi lehetősége.

A társas deixis esetében pedig jellemző művelet, hogy a beszélő a megszólított, illetve megnevezett személy társas helyzetét nem önmagához, hanem egy másik személyhez viszonyítja. Ezekben az esetekben nem a teljes közlés deiktikus középpontja helyeződik át, hanem csak az adott személy megjelenítésének origója.

A társas viszonyok jelölésében és a kiindulópont mozgathatóságában fontos szerepe van a személyes névmásoknak, illetve a személyre utaló inflexiók morféimáknak. A grammatikai személy nem prototipikus használatával és annak lehetséges pragmatikai következményeivel számos különböző megközelítés foglalkozik (bővebben De Cock-Kluge 2016: 352–353), az ilyen esetek egy része a deiktikus középpont elmozdításának eredményeként, azaz perspektívaváltásként értelmezhető. Nem tekinthetők perspektívaváltásnak ebben az értelemben azok az esetek, amelyekben az egyes szám és a többes szám használata közötti váltás szerepe – metonimikus leképezés révén – valamilyen közösség létrehozása vagy elkülönítése. Nem tárgyalom ennek megfelelően a többes számú névmások és inflexiók személyjelölések exkluzív és inkluzív funkcióját (cf. Borthen 2010; Pavlidou 2014), bár a névmáshasználatnak ezek az esetei is társas attitűdöket jelölnek; kitérek azonban az egyes és többes

szám közötti váltásnak egyes olyan eseteire, amelyekben nincsen szó valódi közösségképzésről.

3. A kutatás módszerei, adatok

Az értelmezésbe bevont adatok egy része egy korábbi, átfogó, a magyar megszólítási rendszert feltérképező szociolingvisztikai kutatásomból származik (Domonkosi 2002, 2010), amely 576 kérdőív, 72 interjú segítségével gyűjtött adatokat a magyar megszólítási szokásokról. Az így kapott adatok egy része csak pragmatikai szempontok bevonásával, a perspektivikusság figyelembevételével volt értelmezhető. A megszólítások társas jellegét tekintve sajátos, hogy a legtöbb, a perspektívaváltás műveletét mutató adat azokra a kérdésekre érkezett, amelyek sértő, bántó, vicces, ironikus megszólításokra kérdeztek rá. Ezen eredmények alapján kisebb mintán célzott kutatást is végeztem, kifejezetten a nézőpontváltások elicitálására törekedve, 80 kérdőívvel és 9 interjúval. A perspektívaváltásra való tudatos adatközlői reflexió tapasztalataim szerint azonban csak az esetek néhány típusára terjedt ki, ezért az értelmezésemben saját megfigyelésre alapozott példák is szerepet kapnak. A résztvevő megfigyeléssel gyűjtött adatokat a kérdőíves kutatás során is felhasználtam. Az adatközlőket ebben az esetben (I. Melléklet) arra kértem, hogy értelmezzék az egyes nyelvi példákat, ezáltal képet kaptam a személyemlékezésben működő perspektívaváltáshoz fűződő metapragmatikai reflexiókról, értelmezési lehetőségekről is.

4. Személyviszonyok és deiktikus kivetítés

A beszédesemény résztvevői szerepeinek a kanonizált személyviszonyoktól való elmozdítása, tehát a grammatikai személyhasználatot érintő deiktikus kivetítés a magyar adatok alapján tipikusan attitűdöt jelöl, azaz a személydeixis nem kanonikus használata igen gyakran attitűddeixisként értelmezhető. Megfigyeléseim szerint megfogalmazható egy olyan hipotézis, hogy a személyviszonyok elmozdulását okozhatja egyrészt (i) egy elbeszél, illetve felidézett történet szerepeinek felvétele (vö. Tátrai 2015), másrészt (ii) a társas viszonyok megalkotásának és alakításának dinamizmusa, a társas attitűd jelölése. Ennek a második szerepnek az érvényesülése összefüggésbe hozható azzal, hogy a grammatikalizálódott attitűddeixisek számos nyelvben elmozdított, nem kanonikus személyhasználatra épülnek (T/V) (vö. Helmbrecht 2003, 2015). A személyviszonyok nem prototipikus használatának mindig van társas jelentősége, a lehetséges esetek közül dolgozatomban azokat veszem számba, amelyekben módosul a kiindulópont, azaz amelyekben nem az aktuális beszélő nézőpontja érvényesül.

4.1. Deiktikus kivetítés a grammatikai személy módosulásával

4.1.1. A beszélő megjelenítése a grammatikai személy kivetített használata révén

A megnyilatkozó 3. személyű megjelenítésének, „önmagunk narrálásának”, azaz az illeizmusnak (vö. Zwicky 2007) is nevezett műveletnek társas viszonyulást kifejező szerepe lehet a körülményekhez (settings) való igazodásban. Ez érvényesül például egyes távolítást igénylő szövegtípusokban, pl. a szakmai életút 3. személyű megfogalmazásában. Bár az adatközlők beszámolói szerint a szövegszerű önéletrajzok szerepe egyre csökken a vázaltszerűekhez viszonyítva, azokban a helyzetekben, ahol mégis így megírt szövegekre van szükség, 3. személyű önmegjelenítés szerepe az objektivitás látszatának megteremtése.

Adataim között a beszélő 3. személyű megjelenítésére hétköznapi társalgásokból származó, főként családi párbeszédek is nagy számban szerepelnek. Ezekben az esetekben az egyes szám első személyű névmás helyett a családi viszonyokat jelző szerepfőnévekkel utal önmagára a beszélő.

(1) *Anyának ma el kell utaznia.*

(2) *Na, mit hozott a nagyji?*

Az (1) példában az anya a gyerekeihez, a (2)-ben a nagymama az unokához fordulva beszél önmagáról 3. személyben: a megnyilatkozó a reprezentált jelenet szereplőjeként objektivizáltan konstruálja meg, „viszi színre” saját magát, kifejezetten az anyai, nagymami szerepén keresztül reprezentálódik. A társas relációra utaló elem beemeli a diskurzusba a gyerek, gyerekek szociális perspektíváját. A gyermeki nézőpont érvényesítéséhez ezekben a párbeszédekben feltételezhetően hozzájárul a társas szerepviszonyok elsajátíttatásának szándéka. A 3. személyű megjelenítés ezekben az esetekben csak látszólag jelez semleges kiindulópontot, a családi szerepviszonyokban a hallgató, a gyermek kiindulópontja jelenik meg. Ez a nyelvi megoldás az adatok alapján megszokott a dajkanyelvben, azaz az elsősorban 3 év alatti gyerekekhez forduló beszédben. Az adatközlők beszámolói alapján a beszélőt megjelenítő 3. személynek ez az egyik legtipikusabb előfordulása; a perspektívaátváltás társas funkciója ezekben az esetekben a gyermek nézőpontjához való közelítés. Az (1)-es példa értelmezése során néhány adatközlő arra is utalt, hogy az ilyen megoldások segítenek a gyerekeknek abban, hogy kívülről, objektívebben tudjon szemlélni egy-egy jelenetet.

Személyes megfigyelésből, iskolai szituációból, ún. gyakorlótanításról származik a (3) példa:

(3) *Csak rossz minőségben tud vetíteni a tanárnő.*

A (3)-ban a tanítási gyakorlatot tartó tanárjelölt fogalmaz így a diákokhoz fordulva, szintén objektívizáltnan, a szerepen keresztül konstruálva meg magát a jelenet szereplőjeként. Ennek a nyelvi megoldásnak itt a tanári szereppel való azonosulás folyamatának érzékeltetésében is lehet szerepe. A tanári szereppel való azonosulás hangsúlyossága ebben az esetben abból is eredhet, hogy kezdő, a tanári viselkedést még csak tanuló beszélőről van szó. A 3. személyű megjelenítés szintén a hallgató, azaz a kisiskolások kiindulópontjából láttat. Az adatközlők értelmezéseiben több esetben felvetődött az a gondolat is, hogy ez a megfogalmazás alkalmas lehet a felelősségvállalás hártására, távolítására is.

Az interjúk során több adatközlő is megemlíttette emellett a *L'art pour l'art* abszurd humort játszó színtársulat jeleneteinek egyik szereplőjét, aki folyamatosan narrálja a saját tevékenységét. Ezekben a szövegekben a 3. személyű forma a kommunikatív kompetencia zavarának, és ezen keresztül a gyenge szellemi képességnek az ironikus jelölője:

*(4) Tompika, Tompika, Tompika játszik,
Pazarolja a fogpasztát a Tompika.
Belekeni másnak a ruhájába,
Fogpasztával a Tompika nem tud disztíngváltni.
(W1)*

Az illeizmus alkalmazásának egyik tipikus szerepe az alárendelődés kifejezése (pl. sorkatonák önmagukról jelentő közlésmódja esetében), adataim alapján azonban a szerepfelvétel, az alkalmazkodás egyik igen hatékony eszköze is egyben. Az összegyűlt adatok alapján az illeizmus ugyan nem tűnik gyakori eszköznek a társas viszonyok érzékeltetésében, mégis változatos szerepek betöltésére képes.

A második személyű grammatikai formák kanonikus szerepe a hallgató, a megszólított jelölése, ezzel összhangban az interjúalanyok többsége úgy véli, hogy a beszélő elsősorban önmegszólító, mintegy magában beszélő megnyilatkozásokban képzelhető el. A résztvevő megfigyelésből származó adatok között emellett előfordul néhány olyan példa, amelyben egy saját történet elbeszélése történik 2. személyben:

(5) És akkor mégis megkapod születésnapodra a biciklit, hiába van tél, de annyira vágyasz rá, kimentek a hóba, és nem is bírod hajtani a biciklit, de mégis annyira boldog vagy.

Az adatközlők szerint ez a fajta narráció ritkának számít, szerepe a helyzetbe való behelyezkedés fokozása, a történet élénkítése, általános érvényűvé emelése lehet.

4.1.2. A címzett megjelenítése a grammatikai személy kivetített használatára révén

A címzett egyes szám első személyű megjelenítésére a megszólítás lehetőségeit vizsgáló kérdőívekben (Domonkosi 2002) egyáltalán nem fordult elő példa, csupán megfigyelésből származó, kis számú adat van arra a jelenségre, hogy a címzettet egyes szám első személyben jeleníti meg a megnyilatkozó:

(6)

- *És mit szólok ehhez az e-mail-dömpinghez?*
- *Igen, engem is nagyon kiakasztott.*

A (6) párbeszéde két, munkából éppen hazafelé tartó munkatársnő beszélgetése, amelyben a cégvezetéstől érkező levelek nagy számáról osztják meg a véleményüket. A deiktikus kivetítésnek ez a művelete sajátos szubjektívizációként értelmezhető. A visszhangszerű konstruálás közelítő attitűdöt jelöl: a deiktikus kivetítés alkalmas a közösségvállalás, a véleményeken való osztozás nyelvi kezdeményezésére. A megfogalmazott vélemények alapján az adatközlők az ehhez hasonló nyelvi megoldásokat ritkának, szokatlannak találják, többen is megfogalmazták, hogy nem is hallottak még, sőt el sem tudnak képzelni ilyen személycserét. Az interjúalanyok e használati mód funkciójának esetlegesen a beszélők közötti hasonlóságok kiemelését, nyelvi megteremtését tudják elképzelni. A személyhasználat miatt a kérdés megfogalmazását az adatközlők egy része sugalmazó jellegűnek tartja, illetve felháborodott hangvételt, megszólalási módot társít hozzá. A hallgatót egyes szám első személyben megjelenítő nyelvi adatok egy része a kisgyermekhez forduló beszédből, családi társalgásokból származik:

(7) *Jaj, de nagyon cuki vagyok!*

A 15 hónapos unokához beszélő nagymama megnyilatkozása (7) tükörszerűen jeleníti meg a címzettet, a másik szerepébe helyezkedve, mintegy „előre mondván” annak a szerepét. A gyermek szerepébe helyezkedő közlés illeszkedik a nyelvi fragmentumokból építkező nyelvi szocializáció elképzeléséhez (Gasparov 2010), illetve példa lehet arra is, hogy az egyes kultúrákban szokásos nyelvi szocializációs „előmondás” egyes mozzanatai a mi kultúránkban is fellelhetők. Az adatközlők ennek a perspektíva-váltásnak nagyfokú kedvességet tulajdonítottak, a gyermekkel való túlzott azonosulás szándékát ismerve fel benne.

4.1.2.1. A címzethez fordulás 3. személye

A deiktikus kivetítésnek ez a lehetősége azért sajátos, mert a magyarban attitűddeixisként grammatizálódott, a nemtegezés, azaz a magyar V forma 3. személyű.

A magyar érintkezési formák között a 16. században jelenik meg egy olyan megoldás, amelyben a beszédesemény résztvevői közötti viszonyminőség jelölésében a harmadik személy is szerepet játszik. Az ebből az időszakból származó levelekben a címzetre utaló, grammatikailag kötött (vö. Braun 1988: 12), azaz a mondatba épülő megszólításként, alanyi, tárgyi, határozói és birtokos jelzői szerepben fordulnak elő a *te kegyelmed-*, *ti kegyelmetek-*, *te nagyságod-*, *te felséged-*féle formulák. Ezek a formák belső szerkezetüket tekintve második, a mondat szerkezetét tekintve azonban harmadik személyűek (D. Mátai 1999).

A leggyakoribb *te kegyelmed*, *kegyelmed* megszólítási mód olyan metonimikus leképezésen alapszik, amelyben egy személyt egy elvont tulajdonsága révén nevezünk meg. A térbeli deixisek szociális deixissé fejlődése tipikus változási iránynak számít (vö. Traugott–Dasher 2002: 144), a magyar beszédpartnerre utaló harmadik személy esetében azonban valójában egy kétlépcsős változásról van szó: a harmadik személyű személydeixisben grammatikalizálódott távoltság, illetve beszédhelyzetén kívülség először az attitűddeixis eszköze lesz, és csak később válik a második személyre való utalás önálló változatává is.

Kertész (1931) és Pusztai (1967) is számos példát mutat be a második személy és a metonimikus harmadik személyű formák együttes jelenlétére. Ezeket történetiségükben szemlélve úgy tűnik, hogy a harmadik személyű formák a metonimikus megszólításokhoz társulva hosszú ideig csak attitűddeixisként működtek, azaz a beszédesemény szereplőinek egymáshoz való viszonyára, annak fokozott udvariasságára mutattak rá, a szereplők kijelölése azonban még megkívánta a második személyű grammatikai elemek jelenlétét.

Traugott és Dasher szerint a T/V-megkülönböztetéssel élő nyelvek V formájának deiktikus jelentése két alkomponensre bontható, amelyek közül az egyik a beszélőhöz viszonyított társadalmi távolságot, a másik pedig az egyes szám második személyt jelöli (2003: 233–234). Ebben az időszakban a 3. személy még csak a társadalmi távolságot képes jelölni, azaz személydeixisként még nem grammatikalizálódott. A magyar megszólítások történetében tehát egy olyan alakulási irány figyelhető meg, amelyben a személydeixist megvalósító forma először a személy megváltoztatása révén attitűddeixissé válik, majd a személy- és attitűddeixist egyesíteni tudó elemmé fejlődik.

A harmadik személy önálló udvariassági funkciója – akár az egyeztetést előíró alany nélkül állva is – a 18. század elejére szilárdul meg (Pusztai 1967: 304). A beszédpartner harmadik személyű megjelenítésének így egyrészt önálló, tiszteleti funkciója alakul ki, másrészt differenciálja a beszédpartnert személydeixisként megjelölni képes eszközkészletet is. A harmadik személyű inflexiók morfémaik tehát önmagukban is képesek a beszédpartnerre mutató deixisként működni, azaz a harmadik személy mellett különböző névmási és névszói változatok, sőt akár zéró anaforák is szerepelhetnek (vö. Helmbrecht 2003: 191).

4.1.3. Deiktikus kivetítés a személyviszonyok bennfoglalási lehetőségei révén

A személyviszonyok eddig tárgyalt elmozdítása mellett a T/1. és T/2. formák a bennfoglalási lehetőségek miatt alkalmasak társas viszonyulások jelölésére. A többes számú formák ugyanis különböző csoportok nyelvi megképzésére adnak lehetőséget, deiktikus kivetítésről azonban ezekben az esetekben csak akkor beszélhetünk, ha a csoportképzés csak látszólagos.

A megfigyelt, lejegyzett adatok és az adatközlők beszámolóí között is számos olyan példa szerepel, amelyekben az orvos, a rendőr, a hivatali ügyintéző fordul T/1 formával a címzetthez (vö. Kuna 2016a, 2016b), ezeket az előfordulásokat az adatközlők többsége bántónak, leereszkedőnek tartja:

(8) És a forgalmink is itt van?

A (8) példa esetében a rendőr szól így a megállított autó gépkocsivezetőjéhez; a beszédpartnerek közös megjelenítése általában közelítő szerepű, ezekben az esetekben a címzett kiszolgáltatott helyzete, a szerepviszonyok aszimmetrikussága okozhat mégis negatív stílustulajdonítást. Az adatközlők többségének véleményéből az derül ki, hogy bár érzékelik a beszélő részéről a közelítő szándékot, mégis „bizalmaskodóan leereszkedőnek” tartják ezt a megnyilatkozást. Az adatközlők egy másik csoportja viszont egyértelműen a helyzet szigorúságának enyhítésére irányuló, a helyzet komolyságát csökkentő nyelvi megoldásnak tartja a rendőr megnyilvánulását.

A perspektívaváltásnak ez a típusa az az egészségügyi kommunikációban, az orvosok, asszisztensek, ápolók, gyógytornászok gyakorlatában is jellemző (Kuna–Kaló 2014, Kuna 2016a, 2016b, Kuna–Hámori 2019). Az egészségügyi dolgozók ezekben a helyzetekben a beteg tevékenységét közös tevékenységként alkotják meg, ezzel jelezve a társadalmi távolság csökkentésének, az empátia kifejezésének szándékát (Haverkate 1992).

A többes szám első személynek ez a címzettet magában foglaló, a megnyilatkozót viszont kizáró használata tipikusan enyhítő, a közelítő szereppel kapcsolódik össze (Marmaridou 2010: 103). A nyelvi megoldás funkcionális sokszínűsége alapján azonban megállapítható, hogy az adott helyzettől függően pozitív és negatív attitűdöt egyaránt kifejezhet.

A címzetten kívül a referenciális jelenet szereplőjének megjelenítése is történhet többes szám első személyben. Ebbe a típusba sorolható tipikus adatok például nagy része olyan szülői megnyilatkozások, amelyben valójában a gyerekeikről beszélnek (vö. Laczkó–Tátrai 2015):

(9) Már egy hónapja szobatiszták vagyunk, kivéve éjjel.

Az egyes számú szereplő többes számú, a megnyilatkozót is magában foglaló formával történő megnevezése a gyerekekkel való azonosulás, közösségvállalás jelölése. Az adatközlők értelmezése szerint ez a konstruálási mód az szülő szerepének fontosságát hangsúlyozza a gyerek életének eseményeiben. Az interjúalanyok között többségben vannak azok, akik ezt a nyelvi megoldást a megszokottsága ellenére mesterkéltnek, modorosnak találják.

4.2. Nézőpontváltás a névszói személyjelölésben

A megnyilatkozó és a címzett(ek), illetve egyéb harmadik személyek társas viszonyainak alakításában nominális elemek is részt vesznek megszólítások és személyemlések formájában. Ezekben az elemekben szintén nemcsak a megnyilatkozó nézőpontja érvényesülhet, hanem (i) vagy a közös interakciókban gyakran részt vevő, (ii) vagy az adott helyzetben jelen lévő, a figyelemirányításban helyet kapó személy nézőpontja válik az attitűddeixis kiindulópontjává, illetve megvalósulhat (iii) semleges kiindulópontú konstruálás, azaz általánosabb nézőpont is.

A családi szituációkban a gyermek nézőpontjának érvényesülését jelzi, hogy a gyermekes adatközlők 64,3%-a számolt be arról, hogy a házastársát bizonyos esetekben a szülőknek kijáró formával szólítja meg (Domonkosi 2002). Az *anya-apa*, *anyu-apu* formák használata a házastársak közötti megszólításban a 35-55 év közötti korcsoportban a legdominánsabb, összefüggésben a szülőszerep fontosságával ebben az életkorban. Ez a jelenség részben a gyermek számára való mintaadás szándékából adódik, de nem magyarázható egyértelműen csak azzal, ugyanis az adatközlők elmondása alapján akkor is használatosak ezek a formák, amikor a gyermek nincs jelen.

A családos adatközlők túlnyomó többsége elmondta azt is, hogy gyermeke születése után saját szüleit esetenként a nagyszülőknek kijáró megszólítással kezdte el szólítani: *nagyi*, *nagymama*, *nagyapa*, *tata*, *mama*, *papa*, sőt a gyermek születése után gyakran az anyós és az após megszólítása is a nagyszülői szerepnek megfelelően módosul. A házastárs szüleinek megszólításában a gyerek nézőpontján kívül a házastársé is érvényesülhet, gyakori az *anyuka-apuka* megszólítás.

A családon belüli megszólításátvitel (nézőpontváltás) legtöbb bemutatott formája szokásos megoldásnak tekinthető: ezek a begyakorlott nézőpontváltások a közös nézőpont érvényesítése révén közösségképző szerepűek, egy közös viselkedési játék részei (Bencze 2010: 125). A nézőpont áthelyezésének is vannak tehát társas szabályszerűségei: az azonos nézőpontból használt említő és megszólító elemeknek közösséget feltételező és közösségképző szerepük van. Ha a megszólított nem fogadja el a nézőpont közösségét, azaz nem vesz részt a felkínált „közös játék”-ban, akkor a nézőpontváltás könnyen sértővé, bántóvá

válhat. Egy adatközlő a sógora által használt *Öcsike* megszólítást sérelmezte, egy másik pedig a veje rokonságától érzékelte bántónak, lenézőnek a *Mama* megszólítást. A közös kindulópont érvényesülésének közösségtemető szerepét jelzik azok a beszámolók is, amelyek egy-egy sajátos, játékos megszólítás, általánossá, a családi használatban névszerűvé válását mutatják. Ilyen esetről számolt be például egy fiatal nő adatközlő, aki gyermeki szóképzéssel *mama-csi*-nak nevezte el nagyanyját, s ezt később az egész rokonság használta említő és szólító formaként is, az így névszerűvé váló elemet.

A szülők megszólítására használt elemek egy része családon kívüli viszonylatokra is áttevődhet:

(10) *Anya, itt tudja sterilizálni a cumisüveget.*

A gyermek nézőpontja, illetve a szülőszerep dominanciája jelenik meg azokban a helyzetekben is, amelyekben az óvónő, a tanár, a gyermekorvos szólítja meg így beszédpartnerét. A (10) példában egy gyerekágyas nővér szólítja meg így a még gyermekágyas anyát. Ezekben a helyzetekben az *anyuka-apuka* változatok a leggyakoribbak, a gyermekes interjúalanyok 46%-a számolt be ilyen esetről, többen bántónak tartva ezt a megszólítási módot. A szülők családon kívüli (orvos, tanár stb. általi) *anyuka-apuka* megszólítása éppen azért lehet ellentmondásos megítélésű, mert az, hogy a gyermek nézőpontjából láttat, egyrészt pozitív közösségvállalásként is értelmezhető, másrészt viszont a szereplehetőségek beszűkítése miatt a megszólított bántónak is tarthatja. Ennek a megnyilatkozásnak a megítélésében ezzel *összhangban* az interjúalanyok véleménye is megoszlik. Közel azonos arányban *éreztek* benne bántó, sértő hangnemet, illetve tartották a kellemes, bizalmas légkör megteremtőjének.

Érzelemkifejező szerepe a nézőpontváltásnak a ritka, a nem rutinizált esetekben lehet (vö. Agha 2007: 370). Nem szokásos formáját mutatja például a nézőpontváltásnak egy fiatal, felsőfokú végzettségű interjúalany beszámolója arról, hogy a felesége által használt megszólítási módot követve, tréfából, gyakran ő is *Éva néni*-nek szólítja a saját édesanyját. Ebben a helyzetben a családba újonnan érkező tag eltérő nézőpontja okoz váltást, a kommunikáció játékos-ironikus formáját teremtve meg. Az ehhez hasonló játékos nézőpontváltások az adatközlői vélekedések alapján csak kifejezetten bizalmas helyzetekben képzelhetők el.

A deiktikus kivetítés bemutatott lehetőségén kívül sajátos szerepe van a nézőpont működésének a 3. személyű, a mondatba épülő, ún. indirekt megszólítások használatában is. A harmadik személyű kapcsolattartásban nemcsak névmások utalhatnak mondatrészként a beszédpartnerre, hanem főnevek, főnévi szerkezetek is. Az indirekt megszólításban a beszédpartnerre utaló nominális elem nem vokatívuszi szerepben van, hanem úgy épül a mondatba, mintha mintha valóban egy, a beszédhelyzeten kívüli személyről lenne szó.

(11) A tanárnő is eljön velünk?

Ezek az igen udvariasnak tartott névszói megjelölések olyan konstruálási módot eredményeznek, amelyben a beszédpartner nyelvi megjelenítésének kiindulópontja egyértelműen elmozdul a beszélő deiktikus centrumától. Ezekben az indirekt formákban semleges kiindulópont érvényesül (Sanders-Spooren 1997: 86), elszakadva a beszélő referenciális középpontjától. A szerepre, pozícióra utaló névszói megszólítások udvariassági funkciójához tehát az is hozzájárul, hogy a deiktikus centrum részleges kivetítése révén a beszédpartner megjelenítése a beszélőénél általánosabb perspektívából történik.

A hallgató harmadik személyű szerepfőnevekre épülő megnevezései tipikusan a hivatalos érintkezésre, a tiszteletadást megkövetelő helyzetekre jellemzőek. Emellett azonban néhány olyan esetről is beszámoltak az adatközlők, amelyekben a külső, semleges nézőpontból való megnevezés az érzelmi távolítás, sőt a gúny eszközévé válik. Egy idősebb nő adatközlő beszámolt például arról, hogy ha az őt egyébként kölcsönösen tegező apja arra akart célozni, hogy nem veszi ki a részét a parasztcsalád munkájából, akkor 3. személyben *gimnázista kisasszony*-ként megszólítva beszélt vele.

Nemcsak a beszédpartner, hanem a referenciális jelenet egyes szereplőinek megjelenítésében is érvényesülhet nézőpontváltás, az adatok alapján ezekben az esetekben a legtipikusabbnak a beszédpartner kiindulópontjának felvétele tűnik:

(12) Lőrincz tanár úrnak ma nincs órája.

A (12)-ben egyetemi hallgatóknak az órarendről érdeklődő kérdésére válaszul a pozícióra utaló elemet használva egy idősebb, a kollégáját tipikusan keresztnéven szólító kollégája, a közelítő szerepű, együttműködő forma révén jelezve a beszédpartnerre irányuló figyelmet.

A beszédpartner kiindulópontjának érvényesítése a referenciális jelenet szereplőinek megjelenítésében, hasonlóan a (12) példához igen gyakran az udvariasság jele, és az interjúalanyok véleménye szerint hivatalos helyzetekben megszokott gyakorlatnak számít.

Gyerekekhez fordulva tipikus a közelítő, a társas szerepek elsajátítását segítő azonosuló szerep, mint a következő példában, amelyben egy anyuka így fordul a 3 éves kisfiához:

(13) Most be fogunk menni a doktor nénihez.

Az adatközlői vélekedések szerint a társas szerepek gyermekközpontú megnevezése egészen kiskamasz korig általánosnak tekinthető a gyerekekkel folytatott társalgásokban. Azokban az esetekben azonban, amelyekben kívülről hallgatóként maga a megjelenített szereplő is jelen van, ellentmondásossá válhat az ilyen megnevezések használata. Több interjúalany is beszámolt róla,

hogyan furcsának, szokatlanak, sőt sértőnek érezte, amikor nála akár jóval idősebb beszélő *néni*-ként, illetve *bácsi*-ként utalt rá a gyermekéhez fordulva.

5. Összegzés

A beszélőtől eltérő kiindulópont érvényesülése a személymegjelölésekben mindig dinamikus folyamat, amely hozzájárul a társas viszonyok nyelvi alakításához. Összegzésképpen elmondható, hogy a deiktikus kivetítés művelete minden deixistípus esetében jelzi a nyelvi tevékenység szociocentrikus jellegét. A személydeixis esetében a kivetítés mozzanata igen gyakran társas attitűdöt jelöl, ezáltal alapot teremt az attitűddeixis grammatikalizációjához, a magyarban például egy metonimikus nézőpontváltás járult hozzá a magázás, azaz a V forma kialakulásához. A nominális megszólítások esetében megvalósuló nézőpontváltások nagyon összetett társas jelentések létrehozására alkalmasak, közösségképző és közösségelhatároló szerepük van. Az attitűddeixis nézőpontváltásainak példái között sokban érvényesül a gyermek szerepe (címettként, megfigyelőként), amit a társas viszonyok nyelvi átörökítése, a szociocentrikus nyelvhasználat elsajátításának kondicionálása indokol.

Irodalom

- Agha, Asif 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bencze M. Ildikó 2010. A metonímia a kognitív pragmatikaelméletek tükrében. *Magyar Nyelvjárások* 111–131.
- Borthen, Kaja 2010. On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42: 1799–1815.
- Braun, Friederike 1988. Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures. Berlin: Mouton de Gruyter.
- De Cock, Barbara – Bettina Kluge 2016. On the referential ambiguity of personal pronouns and its pragmatic consequences. *Pragmatics* 26: 351–360.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 79. szám. Debrecen.
- Domonkosi, Ágnes 2010. Variability in Hungarian address forms. *Acta Linguistica Hungarica* 57: 29–52.
- Fillmore, Charles J. 1975. *Santa Cruz Lectures on Deixis 1971*. Mimeo, Indiana University: Linguistics Club.

- Gasparov, Boris 2010. *Speech, Memory, and Meaning. Intertextuality in Everyday Language*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Haverkate, Henk 1992. Deictic Categories as Mitigating Devices. *Pragmatics* 2 (4): 505–522.
- Helmbrecht, Johannes 2003. Politeness distinctions in second person pronouns. In: Lenz, Friedrich (ed.): *Deictic conceptualisation of space, time and person*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 185–202.
- Helmbrecht, Johannes 2015. A typology of non-prototypical uses of personal pronouns: Synchrony and diachrony. *Journal of pragmatics* 88: 176–189.
- Kertész Manó 1931/1996. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Budapest: KuK Könyvkiadó.
- Kuna Ágnes 2016a. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozásokon. Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 140: 316–332.
- Kuna Ágnes 2016b. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közelítés nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozásokon. *Magyar Orvosi Nyelv* 16: 75–79.
- Kuna Ágnes – Hámori Ágnes 2019. „Hallgatom, mi a panasz?” A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos-beteg interakciókban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: Eötvös József Collegium. 215–239.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015. „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárány M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. Budapest. 501–514.
- Levinson, Stephen 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marmaridou, Sophia 2010. Deixis. In: Cummings, Louise (ed.): *The Pragmatics Encyclopaedia*. London: Routledge. 101–105.
- D. Mátyás Mária 1999. A névmások története a középmagyar kor végéig. *Magyar Nyelvőr* 123: 438–464.
- Pavlidou, Theodosia-Soula 2014. Constructing collectivity with ‘we’: An introduction. In: Pavlidou, Theodosia-Soula (ed.): *Constructing Collectivity: ‘We’ across Languages and Contexts*. Amsterdam/Philadelphia. 1–19.
- Pusztai Ferenc 1967. Tegezés és magázás a XVIII. század első felében. *Magyar Nyelv* 63: 297–307.

- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela & Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 85–112.
- Sidnell, Jack 2009. Deixis. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 114–138.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2015. Context-dependent vantage points in literary narratives. A functional cognitive approach. *Semiotica* 203: 9–37.
- Traugott, Elizabeth – Dasher, Richard 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verschueren, Jeff 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Yule, George 1996. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Zwicky, Arnold 2007. Illeism and its relatives. *Language Log posting* 29 July 2007. itre.cis.upenn.edu/~myl/languagelog/archives/004762.html (2019. 10. 10.)

Internetes források

W1 – www.lpl.hu/content/szappanopera

Melléklet: kérdőív a deiktikus kivetítés műveletének társas jelentéséről

Kedves Adatközlő!

Az alábbi kérdőív kitöltésével egy olyan nyelvészeti kutatáshoz nyújt segítséget, amely a társalgások szereplőinek nyelvi megjelenítési lehetőségeit vizsgálja. Az A és a B pontban kifejtett kérdések érvényesek minden megnyilatkozásra. A kérdőív kitöltése önkéntes és anonim, a kérdések előtt szereplő néhány személyes információra a vizsgálat értékeléséhez van szükség. Válaszait kizárólag tudományos célokra használjuk fel.

Együttműködését előre is köszönjük!

Az adatközlő adatai

nem:	iskolai végzettség:
kor:	lakóhely:

A. Értelmezze a következő, szituációba helyezett megnyilatkozásokat! Minden megnyilatkozás esetén értékelje, hogy milyennek találja az adott nyelvi megoldást? Mi lehet a szerepe, milyen lehet a hatása a használt megnevezésnek, megszólításnak!

B. Értékelje a megnyilatkozást a megadott minősítések aláhúzásával! Húzzon alá minden olyan lehetőséget, amelyet jellemzőnek tart!

gyakori, véletlenszerű, ritka, megszokott, szokatlan, általános, csak bizonyos helyzetekre jellemző, kedves, modoros, hiteles, meggyőző, félreérhető, távolságtartó, kedveskedő, bizalmas, laza, semleges, ironikus, nevetséges, goromba, provokáló, személytelen, hideg, barátságos, udvarias, udvariaskodó, udvariatlan, bántó, sértő, hízelgő, megalázó, mesterkélt, furcsa, erőltetett, utasító, kioktató, lekezelő, közelítő szerepű, távolító szerepű, hivatalos, odafigyelő, a beszédpartnert előnyben részesítő, a beszélőt előnyben részesítő, kényeskedő, megjátszott, hagyományos, újszerű, önkicsinyítő, énközpontú, leereszkedő, személyes, közösséget vállaló, a szereppel azonosuló, játékos, ironikus, hétköznapi, körülményes, nehézkes, mókás, személytelen, rideg

Az értékelendő szituációk:

1. Anya a 3 és 6 éves gyerekeihez fordulva: *Anyának már nagyon sietnie kell.*
2. Nagymama a 3 éves unokához: *Na, mit hozott a nagyí?*
3. Gyakorlótanításon tanárjelölt alsó tagozatosoknak önmagáról: *Csak rossz minőségben tud vetíteni a tanárnő.*
4. Munkatársnök beszélgetése, a megnövekedett számú levelekről (a kérdés-feltevés módja)
– *És mit szólok ehhez az e-mail-dömpinghez?*
– *Igen, engem is nagyon kiakasztott.*
5. Nagymama a 15 hónapos unokának: *Jaj, de nagyon cuki vagyok!*
6. Közlekedési rendőr a megállított gépjárművezetőhöz: *És a forgalmink is itt van?*
7. Anyuka a barátnőjének 2 és fél éves kisfiáról: *Már egy hónapja szobatiszták vagyunk, kivéve éjjel.*
8. Feleség a férjének, 2 gyermekük apjának: *Hová tetted a távirányítót, Apa?*
9. Nagyjából egykorú, huszoneves sógorok között (a szűk családban egyébként használt forma): *Öcsike, nézted tegnap a meccset?*
10. A fiútestvér anyósának megszólításában: *Mama is látta már az esküvői képeket?*
11. Kórházi ápoló a gyerekágyas anyához: *Anyá, itt tudja sterilizálni a cumisüveget.*

12. Középkorú apuka és pályakezdő tanárnő párbeszéde:

– *Kati néni, hogy teljesít mostanában Petike?*

– *Hát, kedves Apuka, bizony vannak gondok.*

13. Orvos a kórházi folyosón várakozó beteghez: *Ezzel a papírral a 6-os ajtóhoz kell mennie, Mama!*

14. Anyuka a 3 éves kisfiához: *Most be fogunk menni a doktor nénihez.*

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

A PARAFRÁZISBAN TÜKRÖZŐDŐ HAGYOMÁNY

(Szabó Lőrinc: *Lóci óriás lesz* – Vörös István: *Misi óriás pizzát vesz*)

Az összehasonlító stílselemzés kiindulópontja

Szabó Lőrinc *Lóci óriás lesz* és Vörös István *Misi óriás pizzát vesz* című költeményének összevetése azért lehetséges, mert a XXI. századi költő tudatosan ráépítette versét a XX. századi elődjéire. Jelzi ezt a vendégszövegek sokasága.

A Nyugat késői nemzedékéhez tartozó költő műve 1933-ban keletkezett, és 1936-ban a *Különbéke* című kötetében jelent meg. A szerző így emlékszik vissza a vers keletkezésére: „A beszámoló rész szó szerint azonos azzal, amit közlök. Az erkély: a Németvölgyi úti. Valóság volt az abrosz lerántása is, csak időbelileg nem ehhez a pillanathoz kapcsolódott. Az énbennem történt érzelmi tükröződés szintén pontos rajz.”

Vörös István több parafrázist készített Lackfi Jánossal együtt, amely 2009-ben látott napvilágot az *Apám kakasa* című gyűjteményes kötetben. Bevallottan változatokat írtak klasszikus magyar gyerekversekre, azaz átírták költőtársak műveit. Ezek mind szerepjátékok, vagyis idegen stílusban megszólaló ötletes művek.

Érdekes ennek kapcsán megvizsgálni: Mi ad alapot a versformaáthalláshoz? Miféle alkotóelemekké váltak a vendégszövegek az új szöveggörnyezetben? Mely motívumok milyen funkcióval kerültek át a versváltozatnak/parafrázisnak szánt műbe? Mennyiben őrződött meg az eredeti vers műfaja, retoricitása, stílusa az átírásban? Melyik műnemhez sorolhatók ezek a versek? Miként imitálja az utód a konstruálási sémát? Melyek az újrakonstruálás jellemzői?

Szabó Lőrinc: *Lóci óriás lesz*

Veszekedtem a kisfiammal,
mint törpével egy óriás:
– Lóci, ne kalapáld a bútort!
Lóci, hova még, mit csinálsz?
Jössz le rögtön a gázresóról?
Ide az ollót! Nem szabad!
Rettenetes, megint ledobtad
az erkélyről a mozsarat!

Vörös István: *Misi óriás pizzát vesz*

Veszekedtem a nagyfiammal,
mert nekem nem mindegy, mi van:
– Misi, ne gúnyolj folyton engem!
Mért van öt ász a pakliban?
Jössz le rögtön az internetről!
Ide a mobilt! Nem szabad!
Rettenetes, megint kihagytad
leckéből a szebb dolgokat!

Hiába szidtam, fenyegettem,
nem is hederített reám;
lépcsőnek használta a könyves
polcokat egész délután,
a kaktusz bimbait lenyírta
és felboncolta a babát.
– Most nagyobb vagyok, mint te! –
mondta
s az asztal tetejére állt.

Nem bírtam vele, tönkrenyúzott,
de azért tetszett a kicsi,
s végül, hogy megrakni ne kelljen,
leültem hozzá játszani.
Leguggoltam s az óriásból
negyedórára törpe lett.
(Mi lenne, gondoltam, ha mindig
lent volnál, ahol a gyerek?)

És ahogy én lekuporodtam,
úgy kelt fel rögtön a világ:
toronyok jártak-keltek köröttem
és minden láb volt, csupa láb,
és megnőtt a magas, a messze,
és csak a padló volt enyém,
mint nyomorult kis rab mozgottam
a szoba börtönfenekén.

És ijesztő volt odalentről,
hogyan olyan nagyok a nagyok,
hogyan mindent tudnak és erősek
s én gyöngé és kicsi vagyok.
Minden lenézett, megalázott,
és hórihorgas vágy emelt
– föl! föl! – mint az első hajóst, ki
az egek felé szárnyra kelt.

Hiába mondtam, én megírom,
nem is hederített reám;
lépcsőnek használta rosszkedvem,
tévézett egész délután,
a kishúga haját lenyírta,
felbontotta a levelem.
Okosabb vagyok, mint te! – mondta
és leült malmozni velem.

Nem bírtam vele, mindig ő nyert,
de azért tetszett egy kicsit,
s végül, hogy feladni ne kelljen,
rendeltünk enni valamit.
Két sonkásat az óriásból,
meg egy ananászos pizzát.
(Mi lenne, gondoltam, ha mindig
ilyen egyszerű lenne a világ?)

És ahogy a futárra vártam,
a gyomrom felkavarodott,
pizzák jártak-keltek köröttem,
és minden lapos volt, nyomott,
és megnőtt a gomba, a sonka-
csík, tágult velem a világ,
tudtam, hogy felnőttet játszani
tán a legnagyobb marhaság.
[...]

És ijesztő volt odalentről,
hogyan olyan kicsik a nagyok,
semmit se tudnak és erősek,
s én gyöngé és okos vagyok.
Minden lenézett, megalázott,
de tiszteletet követelt:
fölnézzek rájuk, azt akarták.
Már több mint egy óra letelt.

És lassan elfutott a méreg,
 hogy mégse szállok, nem növök;
 feszengtem, mint kis, észre sem vett
 bomba a nagy falak között;
 tenni akartam, bosszut állni,
 megmutatni, hogy mit tudok.
 Negyedóra – és már gyűlöltem
 mindenkit, aki elnyomott.

Gyűlöltem, óh hogy meggyűlöltem!...
 És ekkor, zsupsz, egy pillanat:
 Lóci lerántotta az abroszt
 s már iszkolt, tudva, hogy kikap.
 Felugrottam: – Te kölyök! – Aztán:
 – No, ne félj, – mondtam csendesen.
 S magasra emeltem szegénykét,
 hogy nagy, hogy óriás legyen.

És lassan elfutott a méreg,
 hogy mikor jön a rendelés,
 kihűlt pizza lett a világból,
 a futár fújta énekét.
 Nem nyitunk ajtót, mondtam rögtön,
 és a fiam csak nevetett,
 tudtuk, hogy most nem a vacsora,
 a nagy külvilág közeleg.

Szólt a telefon: Hova lettünk?
 Mondtuk: április elseje,
 mondták, november huszonegy van,
 semmire nem mentünk vele.
 Gyűlöltem, mennyire gyűlöltem!...
 mindig nekik van igazuk,
 ajtót nyitottunk és fizettünk.
 Jobb kaja kell? Főzünk magunk.

Parafrázis

A parafrázis szokás szerint a tartalmi hűséget és formát némileg megőrző átalakítás. Tudatosan vállalt kettős természetű szabad átköltés: egyrészt egyértelműen kötődik a hagyományhoz, másrészt módosítja azt. Ebben a szövegtípusban nem az utánzás, hanem az átírás milyenségén van a hangsúly.

Epikolírai műfaj

Az epikolírai műfajú alkotás a lírai vallomásos, lelkiiséget feltáró: humoros, de egyben megható szülői melegséget árasztó érzületet, hangulatot epikai keretbe illeszti. Szabó Lőrinc költeménye történés-mozzanattal indít, és a továbbiakban is epikus részek ékelődnek a lírai hangulatú elemek közé. A parafrázáló Vörös István-vers követi ezt a sajátos jelleget.

A verscímek sugallata

Már a költemények címei sokat elárulnak. Szabó Lőrincé mesét ígér: *Lóci óriás lesz*. Ennek a címnek az asszociációs udvara várakozást kelt, valamiféle csodát, varázslatot ígér. Ez be is következik, de nem a gyerek nagyra növéseivel, hanem a szülői magatartásban bekövetkezett változással. A szülő képes volt beleképzelni, beleélni magát a gyermeki létbe, és ez a lelki hozzáállásának megváltozását eredményezi.

Vörös István a realitás talaján állva hétköznapi cselekedetet köt a gyerekekhez: Misi óriás pizzát vesz.

Struktúra- és motívumátvétel

A gyermekkel való veszekedés motívuma indítja mindkét verset. Ez adja az újraírás alluzív struktúráját. Szabó Lőrinc már műve második sorában pontosan érzékelteti a gyerek elevensége, mozgékonyága miatt a felnőtt-gyerek szembenállás jellegét, illetve a köztük levő erőviszonyokat, amelyet képletesen egy hasonlat szemléltet: *mint törpével egy óriás*. A versindításban a szigorú, a gyerek csínytevéseit nem értő szülő jellemrajza bontakozik ki előttünk, de a szerepcsere után a megértő, a megbocsátó szülőkép rajzolódik ki.

Vörös István szándékosan más szituációba helyezte át versét, de a magyar olvasóra számára – aktiválva a textuális emlékezetet – így is felidézi Szabó Lőrinc *Lóci óriás lesz* című költeményét. Nem a címmel, hanem strófaindító vendégsszövegeivel teremti meg a parafrázis struktúráját. Ám a szerkezetet felépítő motívumok azonossága ellenére is hatásfokában lényegesen eltér a két mű. A költőutód versében a veszekedés okadása jellegtelenebb a hétköznapi sztereotip fordulat következtében (*mert nekem nem mindegy, mi van*). A veszekedést megjelenítő rész elemei Szabó Lőrincnél a gyerekek szokásos csínytevései, Vörösénél ezek a mai valóságban gyökereznek (internetezés, mobilozás). A strófa utolsó szemrehányása nyomós ok miatt hangzik el Szabó Lőrincnél (*Rettenetes, megint ledobtad / az erkélyről a moszarat!*), Vörös Istvánnál viszont nem (*Rettenetes, megint kihagytad / leckéből a szebb dolgokat!*).

Perspektíaváltás

A gyerek rosszalkodásait elnéző magatartás Szabó Lőrincnél a felnőttek a gyerek játszóteréhez leszállásban nyilvánul meg:

*Leguggoltam s az óriásból
negyedórára törpe lett.*

Ehhez a gesztushoz nézőpontváltás társul: a lírai én beleérző képességgel a gyermek pozíciójába éli bele magát, és a gyermek világába helyezkedéssel a kicsik lelki világába való átképzés rávilágít a felnőtt és a gyermeki világ valóságos és örökös szembenállására, a felnőtt és a gyermek közötti feszültségre: a lent és a fent régiójára. Sőt metamorfózissal átélve a gyermeki lelki megalázottságot, egyenesen a felnőttek világának a meggyűlöléséig jut el:

*Negyedóra – és már gyűlöltem
mindenkit, aki elnyomott.*

A gyermeki vázatöréssel visszaáll az eredeti szülő-gyermek viszony, de már a gyermeki létbe képzelés következtében megbocsátó, megnyugtató, szelíd szülőként egy képletes cselekedettel: a gyerek magasba emelésével, 'a gyerek óriássá tételével' a felnőttek világa fölé emeléssel. A gyerek szerepébe helyezkedéssel, az „átváltozással” lelki folyamat zajlik le a szülőben, és a pszichológiai történés, a lélektani mechanizmus következtében a „visszaváltozás” egy megszelídült apai viselkedést eredményez. Szimbolikus cselekedetével a lírai alany az 1. strófa állításának megfordítását teremti meg:

<i>Veszekedtem a kisfiammal,</i>	↔	<i>S magasra emeltem szegénykét,</i>
<i>mint törpével egy óriás.</i>		<i>hogy nagy, hogy óriás legyen.</i>

A vers zárata nem oktató célzatú, viszont bölcseleti célt szolgálhat: az értelmes szülő tudatos tettét láttatja, aki átalakult lélekkel helyes nevelési módszerre ébred rá.

Mindkét versbeli gyermeki tapasztalat negatív. Az elsőben a gyermeki létet átélt ember felismerése rémisztő: nyomasztó a felnőttek 'felsőbbrendűsége', a második tartalma még ennél is tovább megy: kiábrándító a felnőttek világa:

<i>És ijesztő volt odalentről,</i>	<i>És ijesztő volt odalentről,</i>
<i>hogy olyan nagyok a nagyok.</i>	<i>hogy olyan kicsik a nagyok.</i>
<i>hogy mindent tudnak és erősek</i>	<i>semmit se tudnak és erősek,</i>
<i>s én gyöngé és kicsi vagyok.</i>	<i>s én gyöngé és okos vagyok.</i>
<i>Minden lenézett, megalázott.</i>	<i>Minden lenézett, megalázott,</i>
	<i>de tiszteletet követelt.</i>

A Vörös-vers előlegezi a 2. versszak befejezésével az erőviszonyokat, de egyben a familiaritást is meghatározó kulcsmondatot:

Okosabb vagyok, mint te!

Ezt a szokásos gyermeki dicsekvést bizonyító nyerés a játékban a felnőttet megfutamítja, aki elismerés helyett pizzát rendel. Vörös István tehát Szabó Lőrincnél fajsúlytalanabb gondolatnál horgonyoz le: a pizza megrendelésének és megérkezésének bonyodalmait részletezi. Vörös István versében nincs valódi nézőpontváltás, lélektani változás, mert a virtuális, nagyra nőtt pizzák járásából-keléséből nem következik a strófazáró következtetés:

tudtam, hogy felnőttet játszani
tán a legnagyobb marhaság.

Inkább a gyermeki tudat kivetülésének látszik a folytatás:

*És ijesztő volt odalentről,
 hogy olyan kicsik a nagyok,
 semmit se tudnak és erősek,
 s én gyöngé és okos vagyok.*

És ebbe belefér a költői-gyermeki túlzás: *semmit se tudnak*.

Láthatóan eltérő nézőpontra utal a kétféle költői megközelítés. A perspektívaváltás összefügg a lírai nyelv monologikusságának és egyben homogenitásának megszűnésével, a dialogikus forma beléptetésével.

Retorizáltság-imitáció

Mindkét vers dialógust imitál: a Lócihoz és a Misihez szóló aposztrofikus oda-fordulással, felszólításokkal:

– *Lóci, ne kalapáld a bútort!*   – *Misi, ne gúnyolj folyton engem!*

A mindennapokból ismerős szülői szokásos szemrehányásokkal:

– *Lóci, hova még, mit csinász?*   – *Mért van öt ász a pakliban?*
 – *Jössz le rögtön a gázresóról?*

Na és persze az elmaradhatatlan tiltásokkal, amely a szülők gyermekükhöz intézett beszédének gyakori eleme:

– *Lóci, ne kalapáld a bútort!*   – *Misi, ne gúnyolj folyton engem!*
 – *Ide az ollót! Nem szabad!*   – *Ide a mobilt! Nem szabad!*

A hiányos szerkezetű *ide (Ide az ollót! Ide a mobilt!)* 'add ide' értelemben ellentmondást nem tűrő felszólító parancsként hangzik el.

A megszólított gyerek is hallatja a hangját (– *Most nagyobb vagyok, mint te! – Okosabb vagyok, mint te!*).

Az interrogáció típusú kérdésalakzatok csak formális kérdések, valójában méltatlankodást kifejező kijelentések vagy felszólítások, amelyek éppen ezzel az alakzatformával csökkentik a parancsoló jellegét:

Jössz le rögtön a gázresóról? 'Gyere le a gázresóról! Le kellene jönnöd a gázresóról.'

Mért van öt ász a pakliban? 'Nem lehet öt ász a pakliban.'

A belső beszéd, a gondolat szimbolikus érzékeltetésére zárójelbe tett tűnődő kérdés fontos alapkérdést fogalmaz meg mindkét költő művében:

*(Mi lenne, gondoltam, ha mindig
lent volnál, ahol a gyerek?)*

*(Mi lenne, gondoltam, ha mindig
ilyen egyszerű lenne a világ?)*

Valójában ezzel indul el a lelki-tudati történés, idegi izgalom, amely a lírai én meditációjába avatja be az olvasót. És talán ezért nem véletlen, hogy Illyés Gyula-i elmélkedés asszociálódik hozzá:

... Ha megint
alulkerülnél a fűtőkhöz:
megszoknád azt a fojtást, azt a kint?...
(Nem menekülhetsz)

Stílusutánzás

Szabó Lőrinc 1. strófájának hasonlata (*Veszekedtem a kisfiammal / mint törpével egy óriás*) a veszekedés hangnemét és stílusát előlegezi.

A szülői szemrehányásban visszaköszön a jellegzetes túlzó értelmű *rettenetes* szóval minősítés mindkét versben:

*Rettenetes, megint ledobtad
az erkélyről a mozsarat!*

*Rettenetes, megint kihagytad
leckéből a szebb dolgokat!*

A mozsárnak az erkélyről ledobása tényleg rettenetesen veszélyes tett, de a leckéből a szebb dolgok kihagyása, talán nem.

Míg Szabó Lőrinc *lépcsőnek használta* (a könyves polcokat) kifejezésének realitása elképzelhető, addig Vörösnek a képpé formált fordulata nehezen értelmezhető (*lépcsőnek használta rosszkedvem*).

A Szabó Lőrinc-költeményben a kicsi-nagy szembenállás motívuma metaforikus képtársulásokká formáltan jelenik meg:

*tornyok jártak-keltek köröttem
és minden láb volt, csupa láb,
és megnőtt a magas, a messze,
és csak a padló volt enyém,
mint nyomorult kis rab mozogtam
a szoba börtönfenekén.*

Vörös István versében viszont a pizza virtuális növekedése nem a lírai alany metamorfózisának a következménye.

Szabó Lőrinc többszöri hatásos oppozícióba állítással él:

Veszekedtem a kisfiammal,
mint **törpével** egy óriás. ↔ – Most **nagyobb** vagyok, mint te! – mondta
s az asztal tetejére állt.

Leguggoltam s az óriásból
negyedórára törpe lett. ↔ S magasra emeltem szegénykét,
hogyan nagy, hogy óriás legyen.

Szabó Lőrinc 2. strófájának zárlata visszahatol a felnőtt és a gyermek magasságbeli viszonyaihoz:

– Most **nagyobb** vagyok, mint te! – mondta
s az asztal tetejére állt.

Láthatóan a gyerek is az erőviszonyokat a magasságbeli eltérésben véli fel-
fedezni, ezért képzeletben az apja fölé emelkedést az asztalra állással megvalósítha-
tónak.

A *törpe* és az *óriás* ellentétezés teljesen hiányzik a Vörös-féle átírásból.

A versek több pontján is az ellentétbe állítás a felnőtt- és a gyermekvilág
kontrasztját hangsúlyozza:

<i>hogyan mindent tudnak és erősek s én gyöngye és kicsi vagyok. Minden lenézett, megalázott, és hórihorgas vágy emelt – föl! föl! –...</i>	<i>hogyan olyan kicsik a nagyok, semmit se tudnak és erősek, s én gyöngye és okos vagyok. Minden lenézett, megalázott, de tiszteletet követelt.</i>
---	---

A Szabó Lőrinc-i „gyermeki” rácsodálkozást: *olyan nagyok a nagyok*, a poli-
szém *nagy* szó jelentéseivel való játék emeli ki a ‘magas’ és a ‘felnőtt’ értelem
predikatív szintagmában való összekapcsolását. Vörös István pedig paradoxon-
nal ötletesen fordítja ki a Szabó Lőrinc-i kifejezést: *olyan kicsik a nagyok*.

Mindkét költő megörökíti a jellegzetes gyermeki dicsekvést:

– Most **nagyobb** vagyok, mint te!   Okosabb vagyok, mint te!

Szabó Lőrinc 5. strófát indító ismétlése fokozó jelleggel szerves folytatása
a 4. versszakzáró érzelmi kitörésnek – amellyel a lírai én a lelki világára nyit
ablakot –, amely az egész felnőtt világra vonatkozik:

Negyedóra – és már **gyűlöltem**
mindenkit, aki elnyomott.

Gyűlöltem, óh hogy meggyűlöltem!...

Erőteljes indulatot sugároz az indulatszó és a befejezettséget sugalló ige-kötös forma.

Az indulattal teli lelkiállapot Vörös István versében a gyűlöletmotívum strófaíndításból a versszak közepére csúszik, ezáltal elveszti tartalmi súlyát, és ugyanakkor a lírai én indulatának köre is csupán a pizzafutárookra szűkül:

*Gyűlöltem, mennyire gyűlöltem! ...
mindig nekik van igazuk.*

Mindkét költő művében a gyermek-felnőtt viszonylat miatt bizalmas, sőt familiáris nyelvbe illő szóhasználat hitelesíti a családi légkört:

*hederített; megrakni 'megverni';
iszkölt*

*hederített; marhaság; kaja; elfutott
a méreg*

A nyugatos költő alkotásába a patetikus stílus szint is bevonódik a képekkel:

*Minden lenézett, megalázott,
és hórihorgas vágy emelt
– föl! föl! – mint az első hajóst, ki
az egek felé szárnyra kelt.*

Mindkét költemény első strófájában az élőbeszéd szituációját, izgatott állapotát igazolják a sorokra tördelt mondatok:

*– Lóci, ne kalapáld a bútort!
Lóci, hova mégy, mit csinálsz?
Jössz le rögtön a gázresóról?
Ide az ollót! Nem szabad!*

*– Misi, ne gúnyolj folyton engem!
Mért van öt ász a pakliban?
Jössz le rögtön az internetről!
Ide a mobilt! Nem szabad!*

A történetmondás ellenben hosszú, többszörösen összetett mondatok tagmondatain kígyózik át:

*Hiába szidtam, fenyegettem,
nem is hederített reám;
lépcsőnek használta a könyves
polcokat egész délután,
a kaktusz bimbait lenyírta
és felboncolta a babát.*

*Hiába mondtam, én megírom,
nem is hederített reám;
lépcsőnek használta rosszkedvem,
tévézett egész délután,
a kishúga haját lenyírta,
felbontotta a levelem.*

A strófaszerkezet követése

Mindkét vers strofikus elkülönülésű, vizuális struktúrát alkot. Ezért lehet igaza Nemes Nagy Ágnesnek: „A szerkezet..., amely amúgy is nagyon komplex tényező, megnyilvánulhat inherensen a szavak által [...], és megnyilvánulhat versszakolásban, amely szemnek-fülnek evidens” (1989: 349).

Vörös István átveszi a Szabó Lőrinc-i strofikus versszerkezetet: a nyolc soron belül a 9-8 szótagú sorváltakozást, a rímtelen sorokkal itt-ott megakasztott keresztrimes összezsengést és alkalmanként az enjambement-t. Van, hogy a versekben azonos helyre esik az átlábolás:

*Rettenetes, megint ledobtad
az erkélyről a mozsarat!*

*Rettenetes, megint kihagyta
leckéből a szebb dolgokat!*

Éles az áthajlás a tranzitív ige tárgyi vonzata miatt, valamint éles áthajlást eredményez a predikatív és a jelzős szintagma széttörése is:

*– föl! föl! – mint az első hajóst, ű
ki az egek felé szárnyra kelt.*

*tudtam, hogy felnőttem játszani
tán a legnagyobb marhaság.*

*

*lépcsőnek használta a könyves
polcokat egész délután*

A jelentést kiemelő írásjelezés

Versekben nem szokásos a gondolatjel használata. Az még elfogadható, hogy mindkét műben a megszólítás alakzatát jelöli, amelyhez természetes módon társul a felszólítás, illetve a beszédpartner megszólalása:

*– Lóci, ne kapáld a bútors!
– Most nagyobb vagyok, mint te!*

*– Misi, ne gúnyolj folyton engem!
– Okosabb vagyok, mint te!*

A Szabó Lőrinc-költeményben ezen kívül két helyen is megtöri a mondatszerkezetet a gondolatjel:

*Minden lenézett, megalázott,
és hórihorgas vágy emelt
– föl! föl! – mint az első hajóst, ki
az egek felé szárnyra kelt.*

*Negyedóra – és már gyűlöltem
mindenkit, aki elnyomott.*

Zolnai Béla, aki a látható nyelvről sok megfigyelést tett, azt állítja: „A gondolatjel funkciója ugyanaz, mint a pontozásé, de értelmibb hatású” (1957: 94).

Az összehasonlító stílselemzés következtetései

Mindkét vers a gyerekek világát 'lenéző, megalázó' felnőttvilágot láttató mű, csak míg a gyerek a Szabó Lőrinc-költeményben a felnőttek fizikális és elméleti állapota elismerésének ad hangot (*mindent tudnak és erősek*), addig Vörös István átírt verse éppen ellenkezőleg vélekedve leleplező szándékú (*olyan kicsik a nagyok, / semmit se tudnak*).

A Szabó Lőrinc-költemény a magas felnőtt és a kicsi gyermek szembenállásának motívumát viszi végig következetesen a versen. Perspektívaváltással gyermeki nézőpontból derítve fel a kicsik világát, és belső, hangtalan meditációjával tárva fel a gyerekek mikrovilágát, dinamikus érzelmi ívet írva le. Vörös István versében nincs olyan jelentésszál, amely végigfutna a művön: az okosság motívumát elvarratlanul hagyja a vers közepén, majd a pizza növekedése a téma, végül pedig a pizzafutárral kapcsolatos bonyodalmak.

Kompozicionális biztonság jellemzi Szabó Lőrinc művét: az érdekfeszítő indítást a meditáció íve köti a hatásos, csattanós befejezéshez. Vörös István versének több pontját szerkezeti törés rongálja, és ezáltal megtörik a linearitása:

*és megnőtt a gomba,
a sonka-csík, tárgult velem
a világ,
tudtam, hogy felnőttem
játszani
tán a legnagyobb
marhaság.*

*Minden lenézett,
megalázott,
de tiszteletet követelt:
fölnéztek rájuk, azt
akarták. Már több mint
egy óra letelt.*

*Gyűlöltem, mennyire
gyűlöltem!...
mindig nekik van igazuk,
ajtót nyitottunk és
fizettünk.
Jobb kaja kell? Főzünk
magunk.*

Szabó Lőrinc versélményt nyújtó műve bizonyára sok felnőtt gondolkodását formálta az elmúlt évtizedekben.

Irodalom

Nemes Nagy Ágnes 1989. *Szó és szótlanság*. Budapest: Magvető Kiadó.

Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Források

Lackfi János – Vörös István 2009. *Apám kakasa. Változatok klasszikus magyar gyerekversekre*. Budapest: Noran Kiadó.

Szabó Lőrinc összegyűjtött versei I. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

KOVÁCS HELGA

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG VÁRNEVEIRŐL¹

1. A helynevek sajátos csoportját alkotják a várak, erősségek megjelölései. Az általuk jelölt erődítmények különösen fontos szerepet töltek be mind az európai, mind ezen belül a magyar történelemben. A várnevek vizsgálata révén pedig nem csupán a középkori névadási gyakorlatról kaphatunk pontosabb képet, a nevek esetenként maguknak a váraknak a történetéről is vallanak.

A várneveket a műveltségi nevek, azaz az ember alkotta helyek megjelöléseinek egyik csoportjaként tartják számon szemben a természetes helyeket (hegyeket, folyóvizeket stb.) megjelölő természeti nevekkel. A két nagy névkategória különböző névfajtái közül jó néhány átfogó feldolgozása elkészült már. A természeti nevek közül a víznevekről Györffy Erzsébet (2011), a hegynevekről Reszegi Katalin készített monográfiát (2011) történeti névanyag alapján. A műveltségi nevek köréből hasonló feldolgozást kaptak a patrocíniumi településnevek (Mező 1996), a népnévi településnevek (Rácz 2016), valamint a *falu* utótagú településnevek (Kázmér 1970). Éppen ezért különösen szembeötlő, hogy a műveltségi nevek másik jelentős névfajtája, a várnevek – noha a névtan mellett a történettudomány szempontjából is igen jelentősnek tekintett névfajtról van szó – ezidáig nem részesültek átfogó feldolgozásban. Ebből adódik, hogy ha a kor műveltségi neveit említik, akkor általában elsősorban – feldolgozottságuk miatt, illetve már csak nagy számuknál fogva is – a településnevekre gondolnak, s azok alapján vonnak le általános érvényű következtetéseket e kategóriára vonatkozóan, noha feltehető, hogy a szintén a műveltségi nevek körébe tartozó várnevek figyelembevételével esetleg némiképpen módosulnak a kategóriára vonatkozó ismereteink. (Hoffmann István akadémiai doktori értekezésében [2007] például kizárólag a településnevek sajátosságai alapján jellemzi a műveltségi nevek csoportját). Munkám célja e hiányt látva a középkori helynevek e speciális körének, a középkori várnevek csoportjának körüljárása, nyelvi és névtani szempontú értékelése a történészi vélekedések figyelembevételével. Ennek alapján a műveltségi nevekről eddig meglévő kép is árnyalható.

A vizsgálat alapjául szolgáló névkorpuszom az Árpád-kortól 1526-ig terjedően tartalmazza a Kárpát-medence várneveit. Az Árpád-kori régi típusú várak névanyagának összeállításához Kristó Gyula *A vármegyék kialakulása Magyarországon* című (1988) munkáját, az új típusú várak első, illetve második korszakának várai tekintetében pedig a szintén történész Fügedi Erik *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon* című (1977) értekezését vettem kiindulási alapul. Az Árpád-kor vonatkozásában a vizsgált időszak legújabb

---

1 Jelen írás a *Várnevek a középkori Magyarországon* című doktori (PhD) értekezésem főbb eredményeinek összefoglalása (Kovács 2019).

összefoglalásaként Zsoldos Attila *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* című munkájára (2011) is nagyban támaszkodtam. A 14. század elejétől Engel Pál teljességre törekvő *Magyarország világi archontológiája* című (1996) munkájának adattárát is felhasználtam, mely megközelítőleg 460 vár nevét tartalmazza, továbbá Belső-Erdély területéről 35, Szlavónia területéről pedig további 100 vár adatát. E munkák főként történészek számára készültek, ennek megfelelően pontos információkat közölnek a várak típusáról, birtokosairól, várnagyairól. A nyelvészeti kutatásokhoz szorosabban kötődő ismereteket azonban csupán elvétele taglalják.

A várak korabeli névadatainak összegyűjtéséhez éppen ezért más típusú, a korabeli névanyagot közreadó forráskiadványokra is szükség van, így az Árpád-korra vonatkozóan elsősorban Györffy György történeti földrajzát (Gy.), a *Korai magyar helynévszótárt* (KMHSz.) és az *Árpád-kori új okmánytárat* (ÁÚO.), a későbbi korokhoz kapcsolódóan pedig az *Anjou-kori oklevéltárat* (AOkl.) és az *Anjoukori okmánytárat* (A.), továbbá a *Zsigmondkori oklevéltárat* (Zs.) és a Hunyadiak korából Csánki Dezső és Fekete Nagy Antal köteteit (Cs., Fekete Nagy) használtam fel. Ezek mellett azonban még számos további forráskiadvány névanyagát is áttekintettem a lehetőség szerinti teljes korpusz összeállításához. Az egyes várnevek etimológiájának feltárásához, illetve továbbélésének vizsgálatához pedig Kiss Lajos etimológiai szótárát (FNESz.) is segítségül hívtam.

A vizsgálat alapjául szolgáló névkorpuszom közel 780 várnevet tartalmaz. Ezek között nagyobb számmal szerepelnek várnevek a szlavón és horvát területekről, s nem vagy csak elvétele van jelen a szerb, illetve bosnyák részekről adatolható várnevek csoportja, melyeknek magyar vonatkozásai vannak.

Munkám három nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a várnevek kapcsán eddig megfogalmazódott tudományos eredményeket tekintem át. Elsőként a vonatkozó magyar és nemzetközi nyelvtudományi, illetve névtani szakmunkákat ismertetem, majd a történettudománynak és a régészetnek a várakról feltárt azon eredményeit foglalom össze, amelyek a várnevek szempontjából is meghatározók.

A második fejezet elméleti jellegű: a várnévnek mint helynévfajtának a kategóriáját igyekszem körülhatárolni, a kérdés körüljárása ugyanis nélkülözhetetlen ahhoz, hogy meghatározható legyen a vizsgálatba bevonandó nevek köre. Ennek részeként szót ejtek a vár mint objektumfajta sokféleségéről, s arra is kitérek, hogy az adatolás értékelése során milyen nehézségek adódnak a várnevek kapcsán.

A dolgozat legnagyobb részét kitevő harmadik egységben a várnevek névrendszertani elemzését végzem el Hoffmann István több szempontú névtipológiájára támaszkodva (1993, 1999). Az elemzés során elkülönülten vizsgálom a korai (jórészt az ispánsági rendszerbe tartozó) várak névanyagát, majd az új típusú várak neveit. Mivel az erősségek e két csoportja között több szempontból is jelentős különbségek mutatkoznak, érdemes e két típus között különbséget tenni a tekintetben is, hogy ez hatással van-e a névadásra.

2. Az ispánsági várak a magyarországi erődítmények legkorábbi csoportjába tartoznak, melyek Szent István uralkodásának idejétől a 13. század első feléig meghatározók. A Kárpát-medencében a magyarság letelepedésével új közigazgatási rendszer szerveződött, melyek központjai a várak voltak, körük épültek ki a várispánságok és a vármegyék, melyek élén a király által kinevezett első ember, az úgynevezett ispán állt. Az így létrejött várak nevet is kaptak, ebből az időből körülbelül 120 várnévvel számolhatunk. Ezek a korai keletkezésű várnevek a névadás motivációja alapján négy főbb csoportba sorolhatók. A várak több mint egynegyed része valamely személyhez fűződő viszonyt fejez ki (*Borsod, Szabolcs, Bihar, Keve, Pata, Békés, Szolnok* stb.), ezek között nagy számmal adathozható olyan várnevek, melyek magyarázatát a szakirodalom az első ispán nevéhez köti, ez a névalakulás azonban – amint az vizsgálataimból kiderült – csak néhány várnév esetében tehető fel nagyobb valószínűséggel (*Hont* vö. 1339: *Hund*, személynév stb.). A legjellemzőbb névadási mód a lokális viszonyra utalás, ide a korai várnevek több mint egyharmad része sorolható (víznévből: *Borsova, Bodrog, Krassó, Kraszna* stb., hegynévből: *Pozsega, Gora* stb., tájnévből: *Torna, Szilágy, Árva* stb., településnévből: *Úrhida, Szolgagyőr, Bánya* stb.). Nem ritka az sem, hogy a várnév más, többnyire szláv nyelvből került át a magyar nyelvbe (*Baranya* < szl. *brána* 'kapu, gát, védmű', *Nógrád* < *Novъgradъ 'új vár', *Csongrád* < szl. *Černъgradъ* 'fekete vár' stb.). Ezeken túl, de lényegesen kisebb számban egyéb névadási motivációk is szerephez jutottak: a vár kora fejeződik ki az *Óvár* és *Újvár* nevekben, színre utal a *Fehérvár* név, állatnév lehet a *Sasvár*, növénynév a *Sásvár* névben.

A dolgozatban a korra vonatkozóan az ispáni rendszerbe nem tartozó, de legalábbis problémás státuszú korai erődítmények neveit is tárgyalom: *Örsúr, Tas (vára)* ~ *Tas(vár)*, *Csákvára, Oroszvár, Orsova, Alpár, Kalocsa, Pécs, Sónvár, Hímesudvar* stb. Az ide tartozó nevek névadása hasonló vonásokat mutat, mint az ispáni váraké, csupán aránybeli eltérések mutatkoznak: legnagyobb számban személynévi eredetű vagy valamilyen személyt jelölő közszó vált a vár nevévé (pl. *Csákvára, Örsúr*). Hasonlóan nagy számban adathozható a lokális viszonyt kifejező nevek is, ám e csoporton belül főként a településnévből alakult nevek emelkednek ki (pl. *Alpár*) (vízről csupán három vár kapta nevét: *Szekcső, Sárvár, Orsova*), a korai, püspökség által birtokolt várak ugyanis kivétel nélkül arról a településről lettek elnevezve, amelyen épültek (pl. *Kalocsa, Eger, Vác, Pécs*). Az egyéb tulajdonságra utaló nevek aránya pedig összességében lényegesen kisebb.

Az erősségek neveit a fajtajelölő funkciójú névrészek tekintetében is vizsgálat alá vontam. Ennek alapján kitűnik, hogy esetükben a természeti nevekhez, illetve a műveltségi nevek köréből a településnevekhez képest az egy- és kétrészes nevek tekintetében jóval kevésbé jellemző a földrajzi közneveknek a nevekben való előfordulása. A korai erődítmények neveiben csupán a Bars megyei *Várad* földvár neve tűnik fel egyrészes alakban. Az ispánság kori várnévanyag egyötöd része adathozható kétrészes formában, e nevek második névrésze minden esetben a *vár* földrajzi köznév, mely állhat alapalakban (pl. *Ungvár, Temesvár*) vagy birtokos személyjeles formában (pl. *Abaújvára, Csákvára*).

Az ispáni rendszerbe tartozó várnevek áttekintése alapján azt mondhatjuk, hogy kevésbé változatos képet mutat, mint az új típusú várnevek, de ezen túlmenően is megállapítható még néhány sajátossága az ispánság kori várak névadásának. Bár az adatok sok esetben nem egyértelműen ítéltetők meg, mégis úgy tűnik, hogy közöttük az egyrészes nevek dominálnak. A későbbi várnévanyag ismeretében (vö. pl. Kovács 2015) ugyanakkor szembeötlő az is, hogy a magyar nyelvterületen ebben a korszakban nincsenek hegynévi eredetű várnevek, ami nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal, hogy a korai várak nem kiemelkedően épültek. Feltűnő továbbá, hogy a később jellegzetes madárnév + vár/kő szerkezetű névre is csupán egyetlen, nem túl korai példa van, és lényegében hiányoznak az egyéb állatnévből alakult nevek is.

3. Az ispánság kori várak névállományához képest az új típusú várak névállománya lényegesen nagyobb számú: ötször annyi várnévi adatunk maradt fenn ebből az időszakból, noha időben alig valamivel hosszabb intervallumról van szó (a felső határt az ómagyar kor végével, 1526-tal jelöltem ki, noha a várépítéssel szempontjából a mohácsi csata időpontja nem jelentett döntő változást), ami az adatok esetlegessége mellett egyértelműen a várak számának ugrásszerű növekedésével magyarázható. Az új típusú várakat jelölő névanyagban leggyakoribb a valamely más helyhez való viszony kifejeződése, az ide vonható nevek több mint fele jött létre ilyen módon (pl. víznévből: *Kabold*, kiemelkedés nevéből: *Csókakő*, *Tarkő*, településnévből: *Kertes*, *Fenes*, *Tamási*). A várak több esetben valamely személyről kapták nevüket (pl. *Adorján*, *Nekcse*, *Iván*). A nevek mintegy egynolcad része átvett név, melyek zömében a szláv nyelvből kerültek át a magyarba (pl. *Garadna*, *Hradek*, melyek a szl. *gradъ* 'vár' lexémát rejtik), emellett kisebb számban a német nyelvterületről is adatolhatók olyan várnevek, amelyeket a magyarok is használhattak (pl. *Kreuzburg* 'keresztvár'). A nevek mintegy 8%-a a vár valamely sajátosságára utal (pl. méretére: *Nagyvár*, színére: *Világosvár*, a környezetében lévő vagy az építéséhez felhasznált anyagra: *Kővár*, növényzetre: *Somoskő*, állatvilágra: *Hollókő*, *Saskő*), egytized részük esetében pedig többféle alakulásmódot is valószínűsíthetünk (pl. településről/személyről: *Soklós*, későbbi *Siklós*, személyről/növényről: *Gesztes*).

Az új típusú várak kapcsán 117 várnévi forma esetében fordul elő, hogy a név a forrásokban a vizsgált időszakban valamely földrajzi köznévi utótaggal szerepel. Az esetek 61%-ában alapalakban, zömében a 14. századból (pl. *Bélvár*, *Rákosvár*), a vára utótagú nevek a 15. század első felétől adatolhatók (pl. *Apajvára*, *Járavára*). Az új típusú várak hasonló szerkezetű neveiben a vár lexéma mellett néhány esetben a *palota* és a *torony* is megjelenik (pl. *Derzspalotája*, *Simontornya*).

A névkorpusz kisebb, ám jól körülhatárolható, s igen jellegzetes szegmensét adják azok a várnevek, melyekben a *kő* lexéma szerepel mint fajtajelölő köznévi elem. Mivel a lexéma eredendően hegyrajzi köznév, ezért a dolgozatban szükségesnek láttam behatóbban megvizsgálni, a névcsoport megjelenésének időbeli és területi körülményeit bemutatva, hogy mivel magyarázható a *kő* utótagú várnevek feltűnése és viszonylagos elterjedtsége a középkori Magyarországon. Én magam 42 ilyen nevet találtam a korból, melyek vizsgálata alapján látható,

hogy a névtípus megjelenése a 13. század második felére tehető, s különösen nagy számban adathozható *kő* utótagú nevek a 14. század első felében. Ebből az időből több olyan várnevet is találunk, melyek – hegyi várak lévén – hegynévből alakultak (*Dédeskőve*, Borsod; *Csókakő*, Fejér). Ezt követően a névtípus veszített a produktivitásából, de továbbra is hoztak létre ilyen módon neveket, s a 15. században olyan területeken is előtűnnek, ahol hegynévi előzmények nem motiválhatták a névadást. Ezek ugyanis már nem a meredek, sziklás hegyeken, hanem a völgyekben, kisebb dombokon épültek (*Nyestkő*, Sáros; *Kígyókő*, *Márványkő*, Vas; *Vázsonykő*, Veszprém). Ezekben az esetekben analógiás hatással is számolhatunk: ezek a várak a hegyvidékeken egymáshoz viszonylag közel emelkedtek, s így nevük azon a vidéken eleve ismert lehetett. A *kő* utótagú várnevek elterjedését a német *Stein* 'kő' utótagú várnevek motiváló hatása is befolyásolhatta. A neveket térképre vetítve látható, hogy ezeknek a kőből épült erődítményeknek az erdős hegyvidékeken (leginkább az ország északi és nyugati részén) figyelhető meg erőteljes sűrűsödése, míg az alföldi területeken lényegesen kisebb számban épültek ilyen várak.

4. Az értekezés a két vártípus neveinek összevető vizsgálatával zárul. A szerkezeti szempontú elemzésből kitűnik, hogy mindkét névanyagban az egyrészes nevek dominálnak, a névadási motívumok szempontjából pedig leggyakoribb a lokális viszonyra utalás. A személynévből való alakulás lehetősége – noha korábban lényegesen több név kapcsán is ezzel számoltak a szakemberek – a korai várnevek mintegy egynegyed része esetében tehető fel nagyobb valószínűséggel, az új típusú várak nevei esetében a ténylegesen ide sorolható nevek a névállomány 14%-át teszik ki. Hasonló megoszlást mutat a két időszakban a megnevező funkciójú átvett nevek csoportja: a korai, ispánság kori névanyagban 20% a nevek aránya, az új típusú várakat megjelölő nevek esetében feltehetően a nevek 13%-a tartozik ebbe a kategóriába. A várnevekben a belső vagy külső tulajdonságra utaló névrészek tekintetében némi eltérés mutatkozik a két vártípus nevei kapcsán. Az új típusú várak nevei esetében összességében valamivel több névadási motiváció figyelhető meg, mely részben a nevek nagyobb számával magyarázható. Adathozhatóak immár a korai várnevekben is megjelenő színre, korra és funkcióra utaló névrészek mellett a vár méretével, anyagával kapcsolatos nevek, melyek tovább színesítik a várnévállományt.

A várnevek funkcionális-szemantikai elemzése alapján megállapítható, hogy a mesterséges, ember által létrehozott helyek neveihez, így a településnevekhez képest is szegényebb a várnevekben megfigyelhető névadási motivációk köre. (Az összevetést – mivel a korabeli Magyarország teljes településnévanyagának feldolgozása egyelőre nem áll rendelkezésre – a korszak legnagyobb vármegyéje, Bihar vármegye igen gazdag névkincsének monografikus elemzése során levont tanulságai alapján szemléltettem.) Nem számolhatunk a településnevek körében jellemző foglalkozásnévi, méltóságnévi, illetve szolgáltatással kapcsolatos előzményekkel, s elve kizárhatóak az épületnevek, építménynevek is. Nem adathozhatóak olyan várelnevezések sem (vagy csak igen bizonytalanul

számolhatunk a lehetőséggel), amelyek az erősség alakjára utalnak, a látszólag ide tartozók másodlagosan, általában hegynévi közvetítéssel alakultak. Közvetve van jelen a várnevekben a törzsnévi, népnévi, patrocíniumi előzmény is, e várnevek ugyanis korábban településnevek voltak. S különbség mutatkozik a jellemző névadási motivációk arányában is, ami legszembeötlőbben a valamely személyre utalás vonatkozásában ragadható meg: míg a bihari településnevekben a nevek egyharmad része esetében számolhatunk ezzel, addig a korabeli várnevek csupán több mint egyheted része kapcsán valószínűsíthető (vö. Rácz 2005: 168).

Az összevetést mind a két várnévi korpusz, mind a várnevek és településnevek vonatkozásában a névalkotási módok alapján is elvégeztem. Az ispánság kori és az új típusú várak névanyagát tekintve egyaránt elmondható, hogy a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek mennyisége a legmagasabb, mindkét várnévanyag több mint fele keletkezett ilyen módon. Csökkent viszont az átvételek aránya az idő előrehaladtával: a régi típusú várak neveinek több mint egyötöd része alakulhatott ilyen módon, míg az új típusú várakat megjelölő nevek kevesebb mint egytized része tartozik ide. Az olyan nevek, amelyek valamely szerkezeti változással alakultak, szintén valamivel nagyobb arányban jelentkeznek a korai várnevek körében. A szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek az új típusú várnevek között jelentkeznek nagyobb számban, az ispánság kori nevek több mint egytized része sorolható ide. Mindkét vártípus esetében számolhatunk olyan várnevekkel is, amelyek morfematikus szerkesztéssel jöttek létre, ám ez a névalkotási mód a várnevek körében a többi névkeletkezési móddal szemben meglehetősen ritka. Némely várnév kapcsán többféle keletkezési mód is azonos súllyal merül fel, az új típusú várak nevei közül majd minden tizedik ide tartozik.

Részben a várnevek körében tapasztalt arányokhoz hasonló megoszlást látunk a településnevek létrejöttét vizsgálva is. Ismét csak a korabeli Bihar megyei településnévanyaggal való összevetésből kitűnik, hogy a nevek legnagyobb hányada szintén jelentésbeli névalkotással jött létre, s noha az arányokat tekintve találunk különbséget, a két névfajta közötti hasonlóságot erősíti, hogy a metonimikus névadás jellemző volta mellett a jelentéshasadás hiánya is egyaránt jellemzi mindkét névfajtát. A településnevek körében jelentős a szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek csoportja is (vö. Rácz 2005: 222), mely a várnevek esetében ugyancsak a második leggyakoribb kategória. Az egyes altípusok megjelenésében és megoszlásában ugyanakkor már mutatkoznak különbségek. A várnevek köréből hiányoznak a határozós, illetve a melléndelő szerkezetből alakult nevek, míg a településnevek körében mindkettőre találunk – igaz nem túl nagy számban – példákat. A morfematikus szerkesztéssel létrejött várnevek mindegyike helynévképzéssel jött létre, jellel és raggal való alakulásra nincs példa. Nem vagy csak elvétve és igen bizonytalanul adathozható olyan várelnevezések, amelyek metaforikus vagy indukciós névadással, illetve névköltöztetéssel keletkeztek, noha a településnevek körében erre is találunk példákat (vö. Tóth 2001: 159, Rácz 2005: 179–180).

Bár az általam a településnevek vonatkozásában elvégzett összevetés rendkívül nagyvonalú, arra mindenképpen alkalmas, hogy rávilágítson arra, hogy amikor a helynévrendszerről, a műveltségi nevekről teszünk általános megállapításokat, akkor a várnevek csoportjára is tekintettel kell lennünk. Tóth Valéria például a személynévi alapú metonimikus helynévadásról szólva jegyzi meg akadémiai doktori értekezésében, hogy „ez a névalkotási eljárás elsősorban a műveltségi nevek körében, azon belül is szinte kizárólagosan a településnév-adásban minősül alapvető névkeletkezési modellnek” (2014: 346, lásd még: 2017: 113–114). Amint láttuk, a pusztai személynévi névadás a várnevek körében szintén gyakori névkeletkezési módnak tekinthető – még ha nem is olyan nagy arányban, mint a településnevek esetében, vagy ahogy korábban feltételezték (jórészt Anonymus nyomán). A névanyag átfogó elemzése tehát – előzetes feltevéseimnek megfelelően – valóban árnyalja a műveltségi nevek kapcsán korábban megfogalmazott megállapításokat.

Források

- A. = Nagy Imre (szerk.) 1878–1891. *Anjou-kori okmánytár 1–6*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 7. Tasnádi Nagy Gyula (szerk.) 1920. *Anjou-kori okmánytár 7*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- AOKl. = Kristó Gyula (szerk.) 1990–. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta*. 1–. Budapest–Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely. 27. Piti Ferenc szerk. (2007). Budapest–Szeged.
- ÁÚO. = Árpád-kori új okmánytár. 1–12. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Budapest). 1860–1874.
- Cs. = Csánki Dezső 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Engel Pál 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1. Kronológiák, adattárak 5. Budapest: História Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.
- Fekete Nagy Antal 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 4. *Trencsén vármegye*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gy. = Györffy György 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1–4. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KMHsz. = Hoffmann István (szerk.) 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1. *(Abaúj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

- Zs. = Mályusz Elemér (szerk.) 1951–2001. *Zsigmond-kori oklevéltár*. 1–7. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 8–9. Borsa Iván – C. Tóth Norbert szerk. Budapest, 2003–2004. 10. C. Tóth Norbert szerk. Budapest, 2007. 11. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor szerk. Budapest, 2009.
- Zsoldos Attila 2011. *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Kronológiák, adattárak 11. Budapest: História Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.

Irodalom

- Fügedi Erik 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Győrffy Erzsébet 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai.
- Hoffmann István 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- Hoffmann István 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Debrecen.
- Kázmér Miklós 1970. *A „falu” a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovács Helga 2015. A kő utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 93–110.
- Kovács Helga 2019. *Várnevek a középkori Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kristó Gyula 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon. (Nemzet és emlékezet)*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Mező András 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Rácz Anita 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Rácz Anita 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Reszegi Katalin 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névévarchívum Kiadványai 21. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tóth Valéria 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névévarchívum Kiadványai 6. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Tóth Valéria 2014. *Személynevek és helynevek rendszerkapcsolatai a régi magyar nyelvben*. Akadémiai doktori értekezés. Debrecen.
- Tóth Valéria 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névévarchívum Kiadványai 41. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

ANGOL NYELVŰ TANULMÁNYOK

ÁGNES DOMONKOSI – ZSÓFIA LUDÁNYI

LINGUISTIC FEATURES OF EMAIL CORRESPONDENCE BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS AND THEIR TEACHERS¹

1. Introduction. Digital communication in student-teacher relationships

With the spreading and technical development of electronic communication, new opportunities have emerged for exchanging written messages, which also influence the practice and linguistic features of written communication (Dürscheid 2005; Bódi 2004; Érsök 2007; Dürscheid–Frehner 2013; Veszelszki 2017; Domonkosi 2017). The routines of written communication are undergoing fundamental changes, communicative practices are being transformed, and previous patterns of linguistic interaction re-evaluated, with the consequence that problematic communicative situations also arise. With the advent of email and chat (instant messaging), new forms of written communication have been created. Although they follow the textual and stylistic schemas of traditional correspondence in certain respects, they also depart from them in several ways, displaying novel linguistic features as well.

Electronic communication between students and teachers in higher education may be considered a peculiar domain for two reasons. Firstly because of the fact that in the past decades, email correspondence has become a dominant channel in this type of interaction. This contrasts with the earlier practice whereby teachers and students resolved organizational matters primarily during contact hours and office hours rather than through written communication (cf. Reder 2007). Thus, the development of electronic communication has not simply created new technical opportunities for exchanging messages; it has also broadened the sphere of social actions performed via the written medium in student-teacher relationships. Several everyday activities including such matters as the sharing of teaching material and the organization of course attendance have been relocated into the domain of written communication. Moreover, since the new technology allows for the fast and frequent exchange of messages, student-teacher communication has become more intense (cf. Bloch 2002; Chejnova 2014; Dürscheid–Frehner 2013).

---

1 This work was supported by EFOP-3.6.1-16-2016-00001 project 'Complex Development of Research Capacities and Services at Eszterházy Károly University' (Zs. L.); the Bolyai János Research Scholarship and NKFIH K 129040 grant (Á. D.).

Secondly, the communication of university students with their teachers is also a special area because students in higher education are in a peculiar social status with respect to the institutional hierarchy and their relationship with teachers (Halász 2001: 123). Teacher-student relationships are in part symmetric, as the students are trained to become experts and future colleagues, and in part also asymmetric on account of the hierarchical organization of universities. Some students first find themselves in adult linguistic roles at the scenes of communication characteristic of higher education, and consequently it is here that they acquire some of the relevant linguistic interaction practices (vö. Duff 2017). These factors make the study of online communication between university students and teachers a topical issue in international pragmatics (Hudson 2011; Merrison et al. 2012; Danielewicz-Betz 2013; Chejnova 2014) and sociolinguistics (Hariri 2017).

2. Research goals and methods

2.1 Research goals. The place of the study of email correspondence in the overall research

The present paper explores the linguistic features of email correspondence between university students and teachers as part of a comprehensive survey of addressing practices in higher education (see Domonkosi 2018a). It presents questions and preliminary results pertaining to how traditional, letter-based forms of linguistic interaction are transformed in discourses of digital written communication between students and teachers.

The phases of data collection completed so far suggest that written communication represents the most problematic area of linguistic interactions in higher education. This may result from the fact that oral communication is characterized by routinized practices to a higher extent, and it also leaves more room for negotiation and adaptation between discourse partners. The analysis to be presented here focuses on the opening and closing of interactions in emails written by students to their teachers (cf. Waldvogel 2007; Bou-Franch 2011; Spilioti 2011), and also examines the body of email texts to study linguistic operations shaping the relationship between discourse participants.

In an earlier study forming part of the overall research, we showed on the basis of overt metapragmatic reflections made in online conversations that the issue under discussion frequently becomes the focus of spontaneous, everyday metadiscourses, to an even higher extent than other questions of linguistic politeness (Domonkosi–Ludányi 2018). In reflections on the topic, there is clear evidence of the uncertainty of language users as well as their awareness of ongoing changes in linguistic practices.

Exploring interactions between students and teachers, the present paper zooms in on the following research questions: (i) what practices characterize written exchanges between students and teachers; (ii) how student-teacher

correspondence is to be situated on the scale of informality/formality; (iii) to what extent the text type of email preserves the features of traditional letters and in what ways it departs from it, i.e. how the digital medium influences the practice of linguistic interactions in the sphere of official written communication.

2.2. Research methods

Applying the principle of methodological congruence, we use several methods to see the extent to which their results converge (Bell 1976: 187–191). Based on a database compiled from university teachers' email correspondence, we explore linguistic features by studying emails written by students to their teachers. Numerous lecturers are actively involved in data collection through snowball sampling (cf. Babbie 1998: 312), and have so far contributed 680 letters to the database. Random sampling is ensured by the fact that each lecturer is required to submit, in an anonymised form, a record of their last 40 computer-mediated written discourses with students.

In order to learn about attitudes to particular linguistic features, we conducted focus group interviews, during which student groups were asked to evaluate emails selected from the database. A total of 3 conversations have been recorded so far, and preliminary results (the high number and emotional charge of students' opinions) have backed up the research hypothesis that this area is mired with linguistic problems from the students' perspective. In addition, we also rely on the results of a related investigation into addressing practices in the practice communities of higher education, which included the elicitation of opinions from students and teachers on written exchanges (Domonkosi 2018a).

All this was also supplemented by a questionnaire study involving 50 students as informants. In the productive task, students were asked to produce opening and closing formulas in emails to teachers as a function of gender, age, status, and context-dependent aspects of the relationship (e.g. kindness, the importance of the request). Our interpretation of results was also informed by personal observations and experiences about addressing practices in higher education.

In the present paper, we report on preliminary results on the basis of the first version of the database (consisting of 200 emails), observing trends that are already visible. In the discussion, we also refer to data gained by other methods which support or else demand the reinterpretation of results obtained in this way. All emails included in the first phase of the research were written to university lecturers working in teacher training and/or at the faculty of humanities. The teachers include 2 men and 3 women, each employed at one of two Hungarian universities outside of Budapest. The sample is representative for a very broad spectrum of students, however, since the teachers give courses in all types of study programs in the training of infant-care workers as well as kindergarten, elementary and secondary school teachers. Students participating in teacher training

are all the more important for the study of changing communicative practices in the speech community because this group will play a key role in institutional scenes of linguistic socialization, and thus also in the passing on of linguistic norms and customs. Due to a difference in the number of emails addressed to men and women, we have used a proportionalized sample of emails for making inferences about the role of gender.

3. Major linguistic features of teacher-student correspondence

In our study of communicative practices in higher education based on interviews with teachers, the subjects reported that the written exchange of messages (with special regard to address forms, greetings, and the casual style of letters) was clearly the most problematic area in their linguistic interactions with students. In our interviews with teachers, the opinions shown in (1) below can be considered typical.

(1)

a. *A levelezéssel már nagyobb gondok vannak, igen furcsa dolgokat tudnak írni a hallgatók.* (Int/Okt2)

'With email correspondence there are bigger issues, students sometimes write very strange things.' (Int/Okt2)²

b. *Ha idegen nyelven tudjuk nekik tanítani a levelezést, akkor magyarul miért nem?* (Int/Okt5)

'If we can teach them how to write letters in foreign languages, then why can't we do the same with Hungarian?'³ (Int/Okt5)

Based on the interviews, it seems to be a key problem that students use more informal linguistic devices than they are supposed to. A male interview subject around the age of 70 reported astonishment when he had received an otherwise very polite email from one of his students with the greeting *Kedves András!* 'Dear Andrew!', despite the fact that in spoken discourses, the greeting *tanár úr* '<address form of male teachers in secondary as well as higher education>' had been adopted as standard. In addition, teachers also noted the missing of greetings and other expressions of politeness; the use of greetings and other phrases characteristic of spoken discourse; and the use of inexplicit, insufficiently elaborate messages as impolite, strange and new aspects of students' written communication.

2 Interview details are labelled as follows: Int – Interview, Okt – Teacher, Hallg – Student, Arabic numbers refer to the ID number of the interview.

3 For details about the teaching of linguistic politeness formulas of correspondence in a foreign language, see Reder 2007.

The attitude of teachers working in higher education toward prevailing practices in email correspondence with students is also shown by texts collected from the internet (Domonkosi–Ludányi 2018: 98–104), in which teachers remark on controversial linguistic situations and also provide guidance with regard to expected linguistic behaviour.

3.1. Major trends in opening formulas

In the emails of students, the opening formula *Tisztelt Tanárnő / Tanár Úr!* is widespread independently of the status and age of the lecturer (65%). In this formula, the attribute *tisztelt* 'respected' is followed by *tanárnő* to address a female teacher or *tanár úr* to address a male teacher. To a lesser extent, the honorific attribute *kedves* 'dear' also appears (*Kedves Tanárnő / Tanár Úr!*) (31,5%). We expect that the latter device is primarily used when the distance between teacher and student is smaller (cf. Domonkosi–Ludányi 2018). Our questionnaire study included a question differentiating between familiar and unfamiliar teachers in terms of how informants would address them, and in 64% of the answers, this variable clearly set the attributes *tisztelt* and *kedves* apart, showing the dominant role of this schema.

A further point worth mentioning about the honorific attributes *kedves* and *tisztelt* is that with male informants, *kedves* occurs in only around 21% of the full sample, whereas with female informants the corresponding figure is around 34%. That is to say, the more intimate form has a higher share in emails written by women.

With regard to gender-related differences, it can also be observed that the addressing of women displays a higher degree of variability, not only in the case of informal address forms but also when it comes to novel linguistic devices. We assume that a comprehensive study of the entire database will produce further results about the correlation between address forms and gender (cf. Domonkosi 2018b).

Students also use the full name of their instructors in emails, dropping the position marker: *Tisztelt/Kedves [full name]!* The more frequent form is also *tisztelt* here, as the phrase including this attribute accounts for 4,5% of the sample, with *kedves* only at 1%. This is in line with the general tendency that position marking becomes less pronounced in interpersonal relationships. The form just mentioned is mainly used by students in writing. Address forms lacking positional markers have a more person-oriented, identifying function, and are increasingly common in impersonal, official correspondence. In the context of higher education, they may be perceived as lacking the honorific function that students are expected to express in their interactions with teachers (Domonkosi 2017: 293; Domonkosi–Ludányi 2018: 94). Indeed, they may well be considered impolite. This issue was brought up by one of the students in a focus group interview who had addressed her teacher in a letter by *Tisztelt [full name]*, only to receive the following answer (2):

(2)

Így az adóhivatal szokott megszólítani. (Int/Hallg2)

'Normally I'm addressed like this by the tax authority.' (Int/Hallg2)

In the emails under study, the form *Tisztelt* + positional marker (*Tanszékvezető* 'head of department', *Dékan* 'dean') *Asszony/Úr!* ('Madam/Sir') also appears in a low number. It is mostly documented in emails asking for favours (e.g. raising the number of admissible students for a course), or when the teacher is approached by someone who does not know him/her, and the request is related to his/her status.

The database also includes one instance of a student addressing the teacher by *Kedves [Given name]!* (0,5%).

One trend that has been evident since the appearance of new genres of written communication (email, chat) involves the adoption of opening formulas and greetings of oral communication, so that traditional formulas characteristic of letters become marginal. Such opening formulas are increasingly accepted, as shown by the fact that they occur even in official (V-type) relationships demanding politeness to a higher extent. Thus, the traditional differences between opening formulas of written and spoken discourse have become increasingly blurred (Domonkosi 2004: 9). This is very typical of the present-day generation of students.

The greeting *Jó napot (estét) Tanárnő!* is very common (*jó napot* '[I wish you a] good day', *jó estét* '[I wish you a] good evening') (1%). The use of this form generally departs from standard orthography, with the comma always missing before the address form. This form may have developed analogically on the basis of *Szia(,) [Given name]*, accepted in informal letters, and the reason of dropping the comma may be that the greeting takes the place of the attributes. Occasionally, creative and more personal forms also occur, for example *Napsugaras jó reggelt kedves [Keresztnév]!* 'I wish you a good morning with plenty of sunshine [Given name]', which is highly unusual also because the student is addressing the lecturer by her given name in a V-type relationship.⁴

Our data also include the opening formula *Jó napot kívánok!* 'I wish you a good day', which does not feature any address form. Probably this can be put down to the fact that in digital communication, the linguistic identification of discourse participants is less relevant (as a function of the underlying technology), thus the greeting function of an opening formula becomes more important than its addressing function. In our data, one example was also found for *Üdvözlöm* (literally 'I am greeting you'), which also expresses the speech act of greeting in a way that is characteristic of spoken discourse.

4 Following Brown and Gilman's (1960) dichotomous view of address introduced in their classic paper, T stands for informal, while V for formal, official, more distanced address.

An additional point worth observing is that the opening formula may be differentiated according to parts of the day: *Jó reggelt/napot/estét kívánok!* 'I wish you a good morning/day/evening'. Presumably, this reflects the assumption made by university students that their teachers are also continuously online just like them, members of the Z generation, the "digital natives" (Prensky 2011). The same interpretation is also supported by various questions raised by university students on internet forums, for example *Illetlenség egyetemi tanárnak hétvégén e-mailt küldeni?* 'Is it indecent to send an email to a university lecturer at the weekend?' (Domonkosi–Ludányi 2018: 98). The students assume that the email immediately reaches the addressee, which is presumably why they wonder whether it is impolite to send an email at the weekend, and employ a greeting adjusted to the part of day instead of a traditional address form. The assumption of continuous online presence also motivates the fact that letters sometimes start with elaborate excuses such as *Elnézést a kései levélért [...]* 'I apologize for the late message [where *late* means 'sent in the evening hours']'.

At first it might seem puzzling that the frequency of forms deviating from the traditional ones (*Tisztelt/Kedves Tanárnő/Tanár úr!*) is not particularly high in our database, and still, university lecturers consider the written communicative behaviour of students (their expression of respect/politeness) very problematic. The likely reason is that as a general feature of perception, discrepancies from the norm are more salient, they have a larger cognitive impact, with the consequence that the change may seem greater than it actually is.

3.2. Linguistic features of the letter body and the letter as a whole

The spreading of email exchanges between university students and teachers does not simply supersede traditional correspondence but also allows for much more intense communication. Emails facilitate the resolution of a range of organizational issues as well as problems encountered by teachers and students, from the justification of absences to the sharing of teaching material (cf. Weiss–Hanson–Baldauf 2008).

The fact that so many issues can be resolved by email increases the speed of administration, resulting in very short messages even in the case of letters intended to be polite. The linguistic devices of short messages bring the text type of email close to chat-based communication (cf. Domonkosi–Kuna–Ludányi 2019). The message in (3) below is a striking example of how different forms of communication are mixed in emails. On the one hand, it includes two greetings, thereby evoking spoken discourses, as these speech acts build on the simultaneous presence of interlocutors. On the other hand, it makes the action performed by the email highly explicit, and is also supplemented by a traditional closing formula.⁵

5 Here and elsewhere, the translations remain close to the original Hungarian construal rather than aiming for authenticity in an English-speaking environment.

(3)

Jó napot kívánok!

Mellékelve küldöm a dolgozatot.

*Viszontlátásra!**Tisztelettel:**[Vezetéknév] [Keresztnév] (D22)*

'Have a good day!

Attached I am sending my home paper.

Goodbye!

Respectfully,

[Surname] [Given name]⁶ (D22)⁷

Despite the brevity of emails, the letter body may include linguistic representations of the teacher being addressed in the form of various references to his/her person. In pronominal designations found in emails, the pronoun *Ön* 'you (formal)' typically occurs, its prominence enhancing the honorific function of the text. As a device contributing to polite and official construal, in certain letters it becomes more prominent than necessary. This is illustrated by (4) below.

(4)

*A nevem [Vezetéknév] [Keresztnév] és felvettem **Önnél** a Szövegtan gy. elnevezésű tantárgyat. Sajnos 2018. március 2-án, munkahelyi kötelezettségeim miatt nem tudtam megjelenni az órán. Az iránt szeretnék érdeklődni, hogy tudom e így is teljesíteni **Önnél** a tantárgyat? Amennyiben igen, megkérhetem **Önt**, hogy küldje meg számomra a vizsga követelményeket? (D1)*

'My name is [Surname][Given name], and I have taken a course in Textual linguistics **by you**. Unfortunately on 2 March 2018 I wasn't able to attend the lesson because of duties at my workplace. I would like to inquire if I can still complete this course **by you**? If so, can I please ask **you** to send me the exam requirements?' (D1)

In reference to the teacher being addressed, the pronoun *Maga* 'you (formal)' occurs in one instance (see (5)). In teacher-student relationships, this pronoun is not conventionally accepted because of the hierarchical difference involved. Its use shows the student's lack of firm knowledge about the social value attached to forms of interaction.

6 Students' emails are reproduced in an anonymised form with the designations [Surname] and [Given name] depending on whether the student used his/her full name or only one element thereof.

7 The markings refer to the database identifier of the e-mail.

(5)

*A kérdésem, hogy most 15-én hány órától meddig volna erre lehetőség, mert [Vezetéknév] tanárúr is aznap irat 2 zh-t, de nekem fontos volna, hogy javítsak a **maga** tárgyából.*⁸ (L201)

'My question is when this would be possible on the 15th because Professor [Surname] is also having us write two in-class tests on the same day but it would be important for me to improve my grade in **your** course.' (L201)

In prominent positions, within requests intended to be especially polite, the letter body also includes nominal references to the teachers, as in (6) below.

(6)

*Tisztelettel kérem **Tanárnőt**, engedje meg, hogy ebben a félévben leadjam a kurzust és jövő félévben felveszem.* (D10)

'I respectfully ask **Tanárnő** [literally, Miss Teacher] to allow me that I drop this course in this term and take it again in the next term.' (D10)

The example in (7) below is special in its choices for referring to the teacher. Whereas in the opening address form, the email's writer uses the teacher's full name to address her (which is considered less polite), the letter body includes highly polite nominal and pronominal forms.

(7)

Kedves [Vezetéknév] [Keresztnév]!

Első éves óvodapedagógia hallgató vagyok és önnel lesz dráma- és bábjáték a nyelvi kommunikációs nevelésben óráim.

*Elnézést kérek **tanárnő** a zavarásért [...]* (L69)

'Dear [Surname] [Given name],

I am a first-year student in kindergarten pedagogy and I will have a class with **you** on the use of drama and puppet play in linguistic communicative education.

I apologize to you, **tanárnő**, for disturbing you.' (L69)

The length of emails and the prominence with which the teacher is linguistically represented depend on the importance and function of the speech acts being performed. The database compiled from teachers' correspondence with students will also support a more detailed study of such correlations.

8 Emails are reproduced in their original form, including spelling mistakes.

3.3. Major trends in closing formulas

With regard to the closing of emails, the database gives evidence of the existence of two trends; in particular, a distinction can be made between one-step and two-steps closures. We speak of one-step closure when the message ends with a single closing or farewell formula. This may be a traditional formula such as *üdvözlettel* 'with greeting' or *tisztelettel* 'with respect; respectfully', but there are also unique, novel ways of expressing one's best wishes. In two-step closures, these forms are combined and the resulting speech act cluster reinforces the phatic role of communication, as in (8).

(8)

További szép napot kívánok!

Tisztelettel: [Vezetéknév] [Keresztnév]

'I wish you a nice continuation of the day.

Respectfully: [Surname] [Given name]'

Closing wishes display a high degree of variability (9). Similarly to greetings in opening formulas which are adjusted to the part of day, wishes that appear before closing formulas also indicate an assumption of online presence, as they construe transient features of the speech situation. We assume that unique, innovative expressions of good wish reflect the students' distance-reducing strategy, their role is to make the letters more personal. The interviews suggest that they specifically occur in letters which are intended to express a high degree of kindness.

(9)

Nagyon szép napot kívánok önnek! 'I wish you a very nice day'

További szép napot/estét (kívánok)! 'I wish you a nice continuation of the day/evening'

További szép estét, Tanárnő! '[I wish you] a nice continuation of the evening, <form of address directed at female teacher>'

Szép hétvégét kívánok! 'I wish you a nice weekend'

Kellemes nyári időtöltést! '[I wish you] a pleasant summer holiday'

Kellemes húsvéti ünnepeket Tanárnőnek! 'I wish you <form of address directed at female teacher> a pleasant Easter holiday'

Among wishes expressed in closing formulas, the most common is (*További szép napot!* '[I wish you] a nice continuation of the day' (4,5%), which is used as a farewell formula in both T and V spoken discourse. In the letters under study, another, partially different function can also be discerned: it can express good wish as part of a two-step closure. Beyond the presumption of continuous online presence, linguistic devices highlighting transient aspects of the speech situation (part of day, season, holidays, etc.) also indicate the fact that

the student is striving to opt for a more personal construal than is afforded by traditional formulaic expressions.

3.4. Shortening letters, the dropping of address forms and closures

In the wake of technological advances in email correspondence, multi-turn email conversations (threads) have become increasingly popular, going hand in hand with the shortening of messages. It can be observed that from the second turn onwards, addressing and closing formulas may be dropped by the student and/or the lecturer, indicating the fact that multi-turn letters become increasingly similar to conversations. The dropping of opening and closing formulas shows the influence of online, real-time communication (chatting) on electronic correspondence, and it is a general feature of emailing practices (Érsök 2007; Veszelszki 2017). Students are more likely to drop these formulas, which may seem impolite in view of the hierarchical nature of the teacher-student relationship. This is especially the case when the teacher has not dropped them yet in previous turns of the thread, perhaps even using them in a highly consistent manner. In the turns of a conversation shown in (10), the teacher and the student implement very different emailing strategies.

(10)

Kedves Hallgatók!

Legyenek szívesek visszajelezni, ki várható a holnapi alkalmon. (Nemleges válasz esetén is kérek szépen visszajelzést.) Köszönöm szépen.

Üdvözlettel

[Vezetéknév] [Keresztnév]

egyetemi adjunktus

(hallgatói válaszlevél)

Én nem tudok menni. (L44)

'Dear Students,

Please be so kind as to inform me who is going to attend the lesson tomorrow. (Please also send a message when the answer is negative.) Many thanks.

Best regards,

[Surname] [Given name]

assistant professor'

(reply from a student)

'I can't go.' (L44)

During interviews, lecturers also report the problem that home assignments are sometimes sent to them as email attachments without any accompanying message, i.e. the interpersonal relationship does not receive any overt expression (contrary to what would be expected in a letter), only the act of submitting homework is accomplished. Our data suggest that most lecturers consider this impolite; in their view, the hierarchical nature of teacher-student relationships requires more elaborate messages which also indicate the nature of the relationship. We have evidence showing that lecturers sometimes voice their concerns to students over the impolite construal of emails, considering it as an educational, socializational task inherent in teacher training to shape the students' knowledge and skills in the exchange of written messages. For example, the letter in (11) below clearly serves to educate the student about good manners.

(11)

Kedves [Keresztnév]!

Köszönöm szépen az alapos, lelkiismeretes munkájukat, kérem, tolmácsolja csapattársainak is.

Egy jó tanács a jövőre nézve, ami hasznos lehet az egyetemi életben való boldogulásához: amikor elküldi az oktatónak a házi feladatot, azt javaslom, írjon mellé néhány sort is, például valami ilyesmit: „Kedves Tanár Úr / Tanárnő! Mellékelten küldöm a XY tárgyból a házi feladatot, üdvözlettel N. N.” Higgye el, így sokkal elegánsabb, udvariasabb, és az oktatóban is pozitívabb benyomást kelt.

Sikeres félét kívánva üdvözlettel

[Vezetéknév] [Keresztnév] (L202)

'Dear [given name],

Many thanks for your thorough, conscientious work, please also pass on my message to other members of your group.

One piece of advice with a view to the future, which may be beneficial for your academic career: when you are sending homework to your teacher, I suggest that you add a few lines of text, something like this: "Dear Sir/Madam, attached please find my homework for this-and-this course. Best regards, N.N." Believe me when I'm saying that this is much more elegant and polite, making a more positive impression on the teacher.

Wishing you a successful semester,

[full name]' (L202)

4. Summary, conclusions

New forms of communication emerging in the practice of exchanging written messages follow the patterns of traditional correspondence in certain respects, but also depart from them in many ways. For interpreting ongoing developments, it is crucial to take into account the fact that written exchanges between teachers and students do not simply result from the transformation of traditional correspondence. Instead, what we witness is that short written messages have acquired a broader set of functions, and compared to previous periods, more intense communication has become possible through online presence in this type of relationship as well. The directness and immediacy of interactions pushes emailing practices toward the use of more informal and personal linguistic devices, with even student-teacher email correspondence (which can be considered official) affected by the typical linguistic devices of related digital text types (chat, comment) (Domonkosi–Kuna–Ludányi 2018).

Our preliminary results suggest that in the opening and closing of emails, acts of greeting and good wishes become prominent beside the functions of addressing and referring to persons. The data reveal that most emails follow traditional patterns. Despite the abundance of reports from both students and teachers about ongoing changes, striking, individual and innovative devices are less frequent than conventional forms of correspondence.

Our database of emails is expanding continuously, and supports our research goal of describing changes in interaction patterns. The picture that has emerged so far needs to be refined with regard to what factors, background variables influence the preference of more informal or more formal schemas. In particular, it remains an open question precisely how interaction strategies are affected by the teacher's gender, age, status and degree of familiarity; what differences show up between different study programs and practice communities in higher education.

In view of the role of higher education in socialization, it is also an important research question whether students' emailing practice is modified during the years they spend at universities. Since teacher training crucially involves the teaching of communicative skills, our goal is not only to provide a descriptive survey but also to disseminate results and to raise awareness of the functions of various linguistic devices. These aims follow from our belief that university lecturers have a role in setting patterns and passing on customs and traditions of written communication.

References

- Babbie, Earl 2008. *The Basics of Social Research*. Fourth Edition. Belmont: Thomson/Wadsworth.
- Bell, Roger T. 1976. *Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems*. Batsford. London.
- Bloch, Joel 2002. Student/teacher interaction via email: the social context of internet discourse. *Journal of Second Language Writing* 11: 117–134.
- Bódi, Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. [The language of the web.] Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bou-Franch, Patricia 2011. Openings and closings in Spanish email conversations. *Journal of Pragmatics* 43: 1772–1785.
- Chejnová, Pavla 2014. Expressing politeness in the institutional e-mail communications of university students in the Czech Republic. *Journal of Pragmatics* 60: 175–192.
- Danielewicz-Betz, Anna 2013. (Mis)use of email in student–faculty interaction: Implications for university instruction in Germany, Saudi Arabia, and Japan. *The JALT CALL Journal* 9/1: 23–57.
- Domonkosi, Ágnes 2004. Levélkezdő köszönések. [Greetings at the opening of letters.] *Édes Anyanyelvünk* 3: 9.
- Domonkosi, Ágnes 2017. A nyelvi kapcsolattartás alapformái. [Basic forms of linguistic interaction] In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. [The present and future of Hungarian.] Gondolat Kiadó. Budapest. 279–98.
- Domonkosi, Ágnes 2018a. A megszólítás változatai felsőoktatási gyakorlatközösségekben. [Variants of address forms in the practice communities of higher education.] Presentation delivered at 20. *Élőnyelvi konferencia*. Károli Gáspár University of the Reformed Church – HAS Research Institute for Linguistics, Budapest, 31 August 2019. Abstract: <http://www.nytud.hu/elonyelvi20/abs/domonkosi.pdf> (2019. 03. 12.)
- Domonkosi, Ágnes 2018b. A megszólítások és a nemi szerepek konstruálása. [Address forms and the construal of gender roles.] *Performa* 7. Accessible at performativitas.hu/a_megszolitasok_es_a_nemi_szerepek_konstrualasa (2019. 03. 12)

- Domonkosi, Ágnes – Kuna, Ágnes – Ludányi, Zsófia 2018. Az írásbeli kapcsolattartás szövegtípusainak hálózati jellege. [The network of text types of written interaction.] Presentation delivered at Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában. A nyelv *hálózatos leírása*. ELTE, Budapest, 22. November 2018.
- Domonkosi, Ágnes – Ludányi Zsófia 2018. Írásbeli kapcsolattartás a hallgató-oktató viszonyban: szokásrendek és problémák a nyelvi reflexióktükrében. [Written interactions between university students and teachers: practices and problems in view of linguistic reflections.] *Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae Sectio Linguistica Hungarica XLIV*. 89–107.
- Dürscheid, Christa 2005. E-Mail – verändert sie das Schreiben? In: Siever, Torsten – Schlobinski, Peter – Runkehl, Jens (Hrsg.): *Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet*. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 85–97.
- Dürscheid, Christa – Frehner, Carmen 2013. Email communication. In: Herring, Susan – Stein, Dieter – Virtanen, Tuija (eds.): *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. Walter de Gruyter. Berlin. 35–54.
- Duff, Patricia A. 2017. Language Socialization, Higher Education, and Work. In: Duff, Patricia A. – May, Stephen (eds.): *Language Socialization*. Third Edition. Boston: Springer. 255–272.
- Érsök, Nikoletta Ágnes 2007. *Az internetes kommunikáció műfajai: Különös tekintettel az interaktív magánéleti műfajokra*. [Genres of interned based communication. (With special regard to interactive private genres.)] PhD Thesis. ELTE. Budapest.
- Halász, Gábor 2001. *Az oktatási rendszer*. [The education system.] Műszaki Kiadó. Budapest.
- Hariri, Nisrin Ahmed 2017. *An Exploratory Sociolinguistic Study of Key Areas for Politeness Work in Saudi Academic Emails*. PhD Thesis. University of Leicester.
- Hudson, Mutsuko Endo 2011. Student honorifics usage in conversations with professors. *Journal of Pragmatics* 43: 3689–3706.
- Merrison, Andrew – Wilson, Jack – Davies, Bethan – Haugh, Michael 2012. Getting stuff done: Comparing e-mail requests from students in higher education in Britain and Australia. *Journal of Pragmatics* 44: 1077–98.

- Prensky, Mark 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon* 9/5. NCB University Press. Lincoln.
- Reder, Anna 2007. Kedves Tanárnő – megszólítások németórán. [Address forms at German lessons.] *Modern Nyelvoktatás* 2–3: 43–58.
- Spilioti, Tereza 2011. Beyond Genre: Closings and relational work in text messaging. In: Thurlow, Cripspin – Mroczek, Kristine (eds.): *Digital Discourse: Language in the New Media*. Oxford: Oxford University Press. 67–128.
- Veszelszki, Ágnes 2017. *Digilect. The impact of infocommunication technology on language*. Berlin–Boston: De Gruyter Saur.
- Waldvogel, Joan 2007. Greetings and Closings in Workplace Email. *Journal of Computer-Mediated Communication* 12: 456–477.
- Weiss, Meredith – Hanson-Baldauf, Dana 2008. Email in academia: Expectations, use, and instructional impact. *Educause Quarterly* 31/1: 42–50.

NATÁLIA NAGY

ATTITUDES TOWARDS HUNGARIAN LANGUAGE VARIETIES ABROAD¹

1. Introduction

Language use is one of the primary forms of communication that tell a lot about the speaker. At the same time, language competence can help us choose the right language variety and style for a given situation. Language adaptation makes it easy to find accordance with the current audience.

A given language lives in several variations, resulting in different, closely related linguistic varieties (Adger 2006; Borbély-Vargha 2010; Lőrincz 2011). William Labov was the first to study everyday spoken language; in his opinion, one has to start from the basic language varieties used in everyday communication (Labov 2009). According to Labov, basic language is “a language acquired in pre-adolescent years. It is an empirical observation that «basic language» is of a very regular nature. There are inherent shifts in the «base language», but the rules that govern these shifts seem more regular than the more elaborate rules that the speakers later acquire in the «higher» styles. Every speaker has a «basic language» in at least one particular language” (Labov 1988: 23).

The community in which we live, the environment significantly influences our speech style and vocabulary development. For the individual, the utterances he or she hears from childhood are natural. In sociolinguistics, the social contacts one is surrounded by are called social networking. It shows the number of members of a community, the relationship of members to one another. When members interact with each other much more intensely than with outsiders, they form a closed network in which stronger norms define behavior and there is a strong sense of respect towards their own norms. This is reported in a study by Lesley and James Milroy in Belfast, which has shown that the individual’s speech is primarily determined by the immediate environment (Milroy–Milroy 1978). Communities are bound to their own language varieties, even if they are negatively discriminated against. This is also proved by Peter Trudgill’s research in Norwich (Trudgill 1974).

---

¹ The study was supported by the Visegrad Scholarship Program (51810956).

1.1. The aim of the research

The purpose of this study is to highlight the difficulties that a Hungarian speaker born outside of Hungary has to face in terms of language use when integrating into the capital. Due to the flexibility of the individual, he/she is able to adapt to his/her environment in the use of language, so in some cases, during a long stay, the extent of the differences is hardly perceptible or noticeable. On the way to reaching this state, however, we often find comments that reflect observations of our immediate environment in relation to our speech. These comments can sometimes make one smile, but can also be offensive. In the course of the research, we examine these feedbacks and the reasons behind them.

1.2. Research methodology

During the research I worked with a quantitative method, I conducted a questionnaire survey, in which the questionnaires were filled in individually, in writing, regardless of location, via the internet.

I used Google Forms to create and complete the questionnaire, which allowed me to see the answers and the completed results I had received through its visualization tools.

The study was conducted between August and September 2018. The questionnaire was filled in by members of groups created on social network sites for university and college students.

1.3. The informants

Respondents were Hungarian-speaking youngsters of Transcarpathian, Transylvanian and Upper Hungarian descent. I consider the denomination of Transcarpathia as an important factor, because most informants defined themselves as of Transcarpathian origin, which is an important national identity factor for Transcarpathian Hungarians (Csernicsekó–Soós 2002; Molnár–Orosz 2007). More than half of the respondents were from Transcarpathia (40 people), supplemented by 10 people from each of the other regions (Transylvania, Upper Hungary and Vojvodina).

The age of the informants ranged between 19 and 30 years. The reason for the choice was that most people in this age group can report ongoing university studies, so they are more likely to meet the Hungarian written and spoken language standard. As a result, they recognize the differences and similarities between their own language varieties and the one spoken in the capital.

The year of relocation to the capital was mainly marked as 2012 (18.6%), 2014 (22.9%) 2015 (27.1%), and 2016 (11.4%). The majority of the respondents had been living in the capital for at least 2 years, but some others who relocated in the previous years also helped me in my research (see Figure 1).

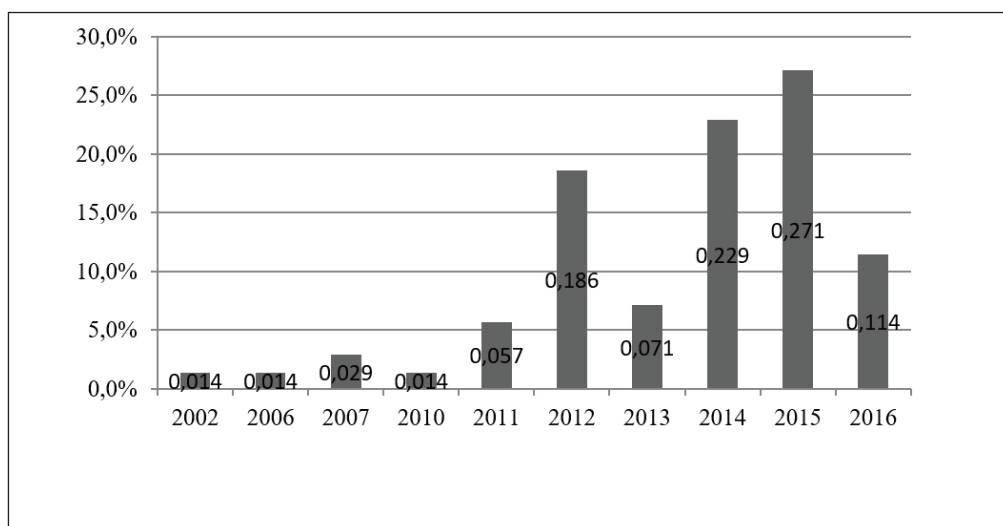

Figure 1. Year of relocation of data providers to Budapest

Respondents mostly relocated to the home country alone (65%) or with a friend or girlfriend (31.1%), with a negligible number of people moving with their family or parents (3.9%). The latter fact is also related to the age of the informants, as during the pre-family period a young person is more willing to start a new life in a new country and, in addition, doing so as a student may make his or her situation even easier (see Figure 2).

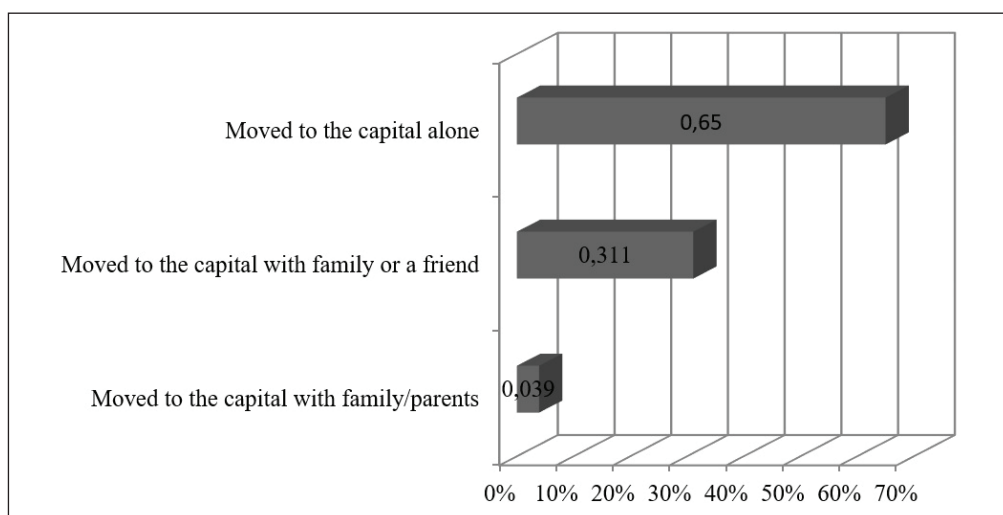

Figure 2. Answers to the question "With whom did you move to Budapest?"

1.4. Research hypotheses

With this research I wanted to confirm or disprove the following statements:

1. After their migration, Hungarians from beyond the border discover significant differences between their own language variety and the one used in Hungary.
2. They often receive comments that they speak inappropriately or strangely.
3. When communicating with speakers from Hungary, people who are from beyond the border sometimes use Ukrainian / Romanian / Slovak / Serbian words and expressions.

2. Results

As Transcarpathian, Transylvanian, Upper Hungarian and Vojvodina language varieties have already been mentioned in the literature as Hungarian language varieties abroad, the first questions in the questionnaire were related to whether the informants had problems originating from their specific Hungarian language variety. 77.1% of the responses show that, despite comments on different nationalities, varieties indicating country of origin do not pose a problem in the new environment, and only 22.9% of the informants see a problem here (see Figure 3).

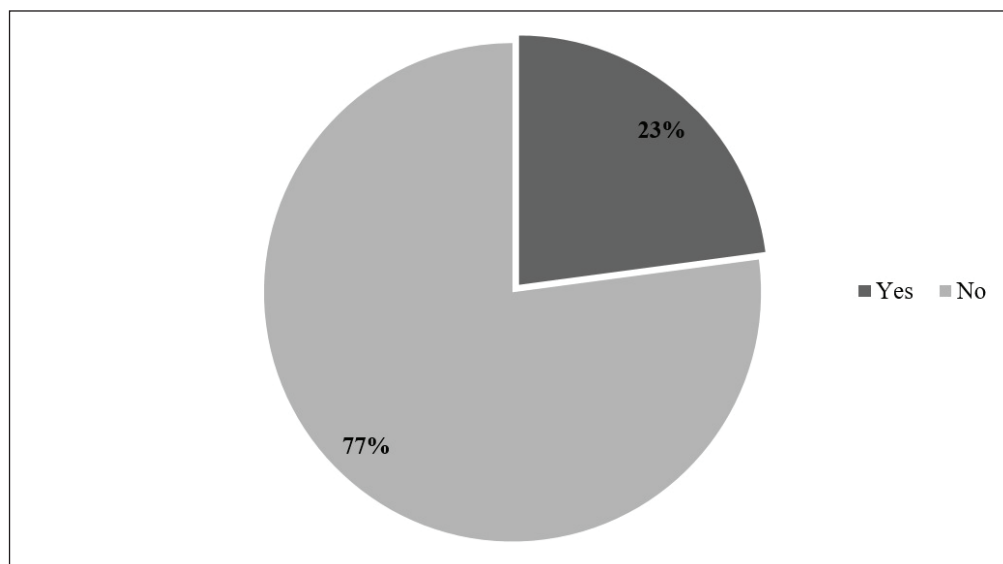

Figure 3. Did you have a problem in your new place of residence due to your specific speech?

Approximately 50% of respondents from Vojvodina experienced communication problems during the use of language. For other areas, similar feedback rates are below 30%.

It should be noted that only 6.1% reported ridicule or negative judgment, while the other cases were simply misinterpretations or miscommunications. Most (71.4%) were considered to be special because of their pronunciation (see Figure 4).

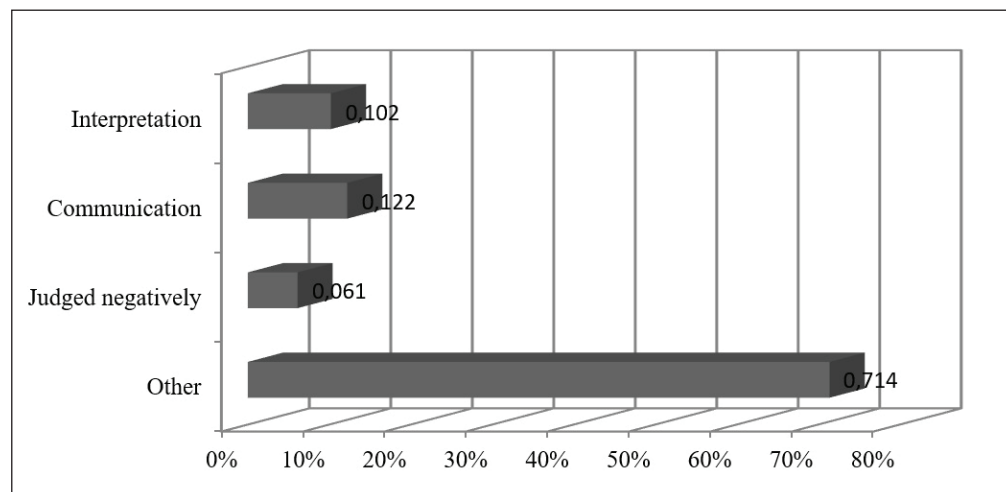

Figure 4. Feedback on speech

The next question was to reveal the feelings that came from the peculiarity of their speech. According to the results, 51.4%, the majority of the respondents never, 27% were rarely disturbed by these problems. Only 21.6% of the informants found this extremely disturbing. In other words, the migrants were not disadvantaged by their language use.

"You speak Hungarian nicely for a Ukrainian," this is what I often heard from people who learned that I live in Transcarpathia, Ukraine. This motivated the next question, which was to determine the frequency of this phenomenon. 35.7% of the respondents met this phenomenon frequently and 44.3% only occasionally. 20% never received a similar comment (see Figure 5).

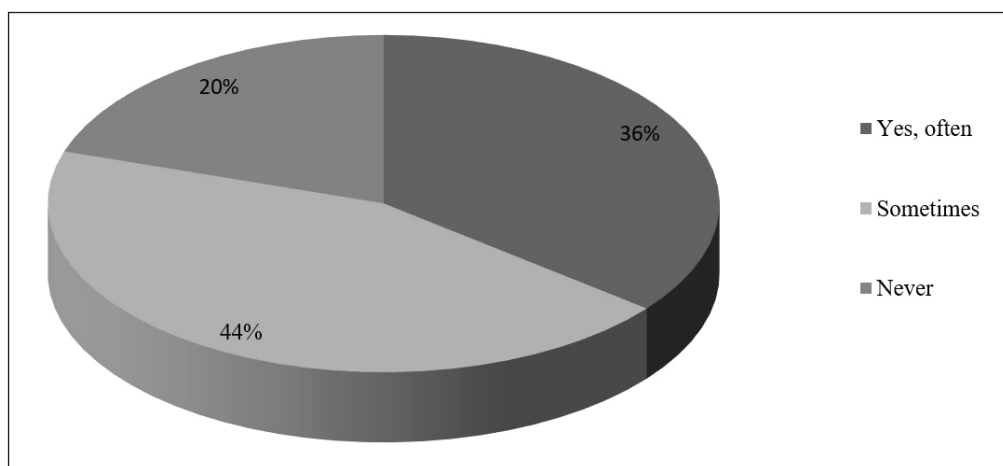

Figure 5. "You speak Hungarian nicely for a Ukrainian." Have you ever met statements like this?

About 70% of informants of Vojvodina origin reported receiving similar comments following their resettlement, while only a few similar answers came from other areas. Those who indicated in the questionnaire that they had similar experiences were given an optional question as to what this comment triggered.

67 of the 70 respondents answered the question, the majority was shocked by the reaction of the motherland speakers (28.6%), sometimes they felt disturbed by these expressions (17.1%), while the remaining 30% were not disturbed by this phenomenon. Only 5 people (7.1%) found such comments offensive.

Other answers were also given:

- (1) *Büszke vagyok arra, hogy több nyelven beszélek!* 'I'm proud to speak more languages!'
- (2) *Gyakran mondják, hogy szépen beszélek, de nem vmihez képest, hanem objektíven, anélkül, hogy tudnák, hol születtem.* 'It is often said that I speak nicely, but objectively, without knowing where I was born.'
- (3) *Eleinte megdöbbszentett, aztán egy idő után már viccesnek találtam.* 'At first I was shocked, but after a while I found it funny.'
- (4) *Engem nem zavart, de mondtam nekik, hogy figyeljenek oda és járjanak utána, mert másoknak bántó lehet* 'I wasn't bothered, but I told them to pay attention to this because it might be hurting others.'

The next question was whether the respondents had received feedback that they were speaking strangely or incorrectly. 68.6% of respondents replied that some terms they used were found strange by speakers living in Hungary, and 8.6% reported that these speakers corrected their language use – telling them

that what they said was inaccurate (mainly from Vojvodina). Only 14.3% said they had never received a similar comment from speakers living in Hungary (see Figure 6).

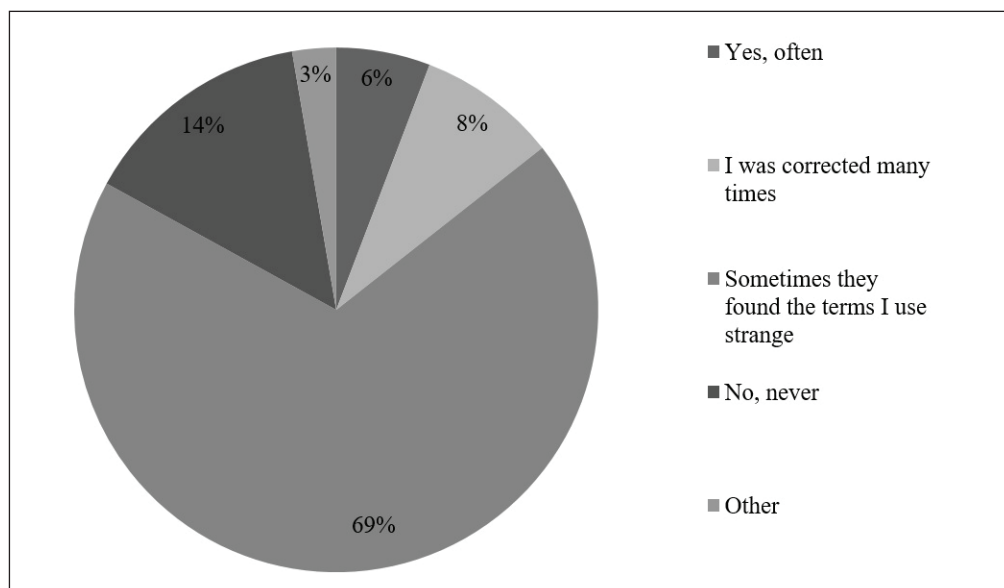

Figure 6. Have you received any feedback that you speak Hungarian strangely or incorrectly?

In other words, according to the data, speakers of the motherland often find the language use of Hungarians living abroad strange, but they do not correct it or mock it.

The respondents also stated whether they think the majority of Hungarians in the motherland speak Hungarian correctly or incorrectly. According to most of the answers, there is no big difference between the motherland and the respondents' own speech, and both language varieties were considered equally correct and beautiful (44.3%). 27.1% of the respondents feel that although the language use of the speakers of the motherland cannot be called inappropriate, it is still noticeably different from the Hungarian language varieties abroad (about 40% of the respondents in Vojvodina). A further 21.4% believe that Hungarians in the language spoken in the motherland is unpolished (mainly speakers from Upper Hungary and Transcarpathia), and 7.1% believe that the language variety spoken in the motherland is definitely incorrect. Interestingly, 80% of those who consider language use inappropriate in the capital are men.

Géza Bárczi's research, conducted in the early 1930's, concludes that the interesting features of the "speech in Budapest" may have come from the argot. However, it is by no means certain that "Pest's speech" is the same as literary Hungarian or "common language", even if these concepts are linked

to literacy, with Budapest as its center. This is because while literary language is an abstract set of rules, the “Pest language” is alive and constantly changing (Bárczi 1932). Samu Imre in his article *Where do they speak the best Hungarian?* sought an answer to the question as to which dialect is considered the most beautiful by native Hungarian speakers. He concluded that, according to the interviewees, nice speech is mainly manifested in pronunciation (Imre 1963). Miklós Kontra also reviews the problem discussed: what is nice Hungarian language and what is ugly? He found the main attributes of nice and eloquent speech to be courtesy, determination, and accuracy (Kontra 2003). In another study, Katalin Fodor and Ágnes Huszár also discuss this issue. A total of one hundred students studying in Budapest were asked which language variety they considered to be beautiful and less beautiful. They played recordings made in different dialects, including dialects in Hungary and abroad. The results showed that informants rated the language variety most independent of dialectal features as the most beautiful (Fodor–Huszár 1998).

Through the questions in the questionnaire I tried to reveal the relationship of the informants to the most beautiful Hungarian speech and their opinion about it: *Who do you think speaks better Hungarian?* 60.7% of the respondents think that Hungarian is equally beautiful everywhere, while 25% think that Hungarians living abroad speak Hungarian much nicer than in the motherland. In contrast, the number of those who would favor motherland speakers because of their nicer speech is negligible (see Figure 7).

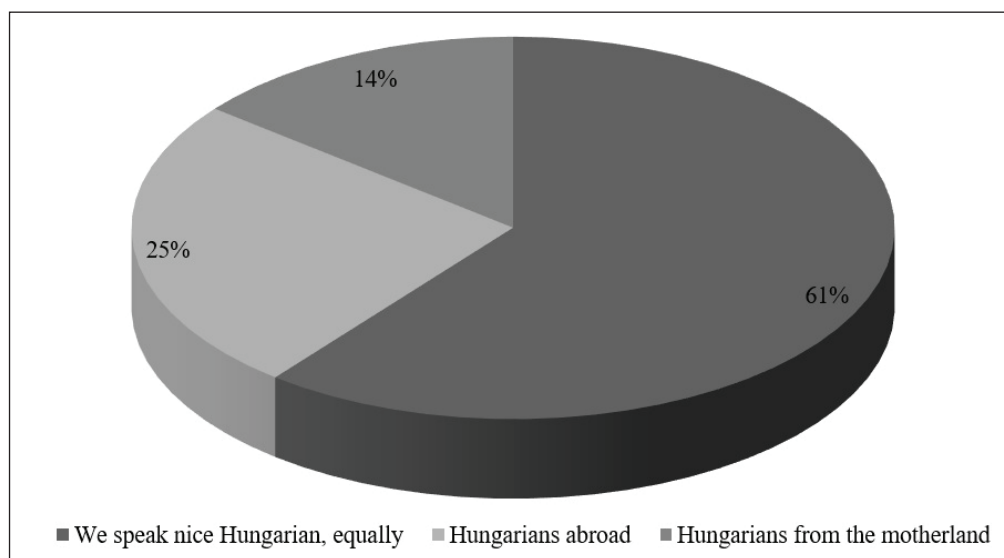

Figure 7. In your opinion, who speaks better?

More than half of the respondents said that Hungarians from Transylvania speak the most beautiful Hungarian, and it is noteworthy that Transylvanian Hungarians also consider Transylvanian Hungarian to be the most beautiful variety. This was followed by 11 answers all naming Transcarpathian Hungarian as the most beautiful, all of whom were of Transcarpathian descent. This latter conclusion is in complete agreement with the results of István Csernicskó's research *This is the most beautiful for us because we speak it*. Csernicskó stated that the Hungarians of Transcarpathia are essentially positive about their own local or regional language varieties (Csernicskó 2008). In the remaining few answers, the Vojvodina and the Upper Hungarian and the Palóc dialect were mentioned as the most beautiful. There were also respondents who noted philologists or educated people as the answer instead of their origin, but some expressed their thoughts instead of a specific answer: *no mother could pick a favorite child; every dialect is beautiful in its own way*.

When one drifts into a new environment, one's behavior is to some extent adapted to the standards of an already mature community so that it fits in as much as possible. This is no different in language use. Language use is in itself an adaptation process, as it depends on communicative needs and situations.

From a pragmatic point of view, language adaptation can involve three interrelated steps, namely choice, negotiation and adaptation, as suggested by Nóra Csontos and Csilla Ilona Dér in their work on foreign language learning (Csontos-Dér 2018).

In my opinion, we can talk about these processes not only when learning and interacting with foreign languages, but also while encountering a new language variety. These eventually result in a linguistic adaptation that helps the speaker integrate into the new language.

The answers to the following question show how the respondents feel about changes in their language, whether they have experienced any change in their language use since they migrated. 67.2% of respondents say that their speech has changed only slightly from the beginning, and that they still preserve its essential features. According to 27.1%, their language use changed significantly during their time in the capital, which is not a surprising result due to the flexibility of language use due to the age of the informants. The respondents are mainly students of Vojvodina and Transcarpathian origin. Only four believe that their speech has not changed at all since moving, accounting for 5.7% of the responses. They are mainly women of Transcarpathian origin (See Figure 8).

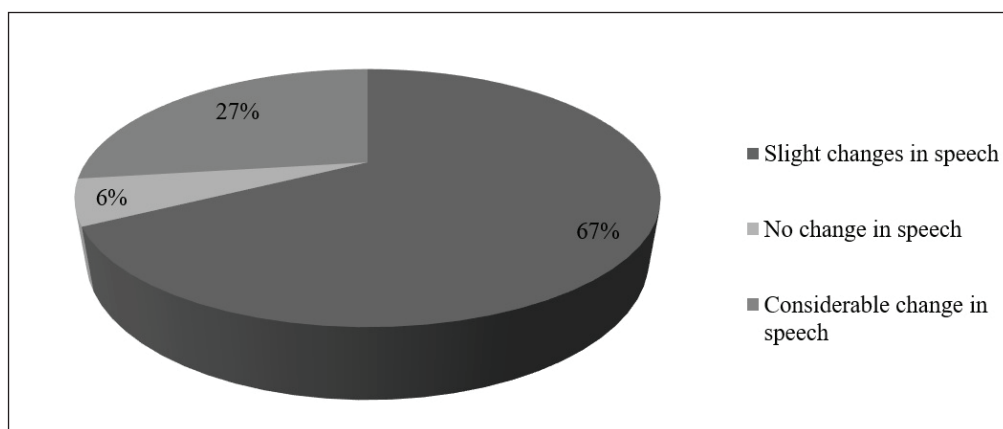

Figure 8. Have you experienced any changes in your language use since you relocated?

Those who experienced a change in their own language use had the option of answering the following question about how the changes they perceived were manifesting. It was possible to mark multiple answers.

According to the answers received, 38% of the respondents experienced changes in their vocabulary: they used new words and phrases and their vocabulary had significantly expanded. In addition, 29% of respondents indicated that they were using different words for the same terms as before. I would highlight the following answers:

- (5) *Szerintem ez foglalkozástól függ, multinacionális illetve irodai környezetben nagyobb mértékben kell odafigyelni az érthetőségre és a szavak használatára, így talán azt mondhatom el hogy néhány szó helyett az érthetőség érdekében mást használok.*

'I think it depends on the profession, in a multinational or office environment, I have to pay more attention to clarity and use of words, so maybe I can say that I use other words for clarity.'

- (6) *Kevésbé használok szlovákizmusokat.*

'I use Slovakisms less.' (See Figure 9)

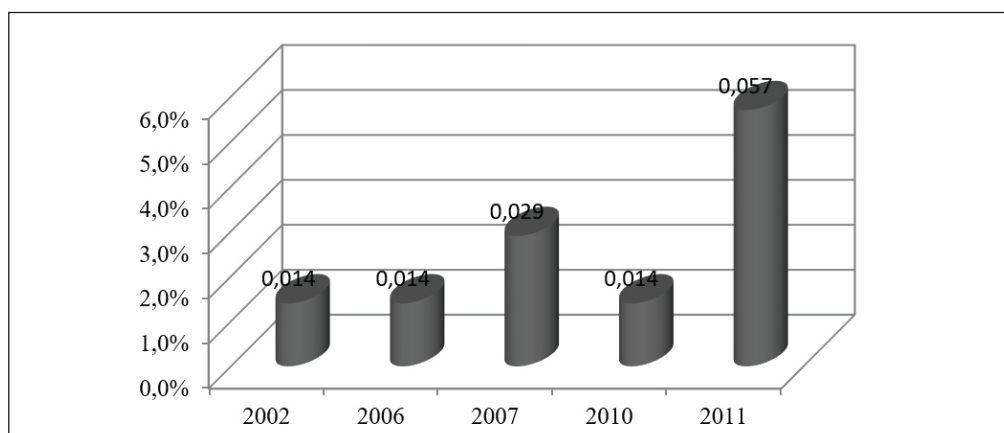

Figure 9. If your speech has changed, how do you think this manifests itself?

Returning to the various interference phenomena, the following question focused on whether respondents were using Ukrainian / Romanian / Slovak / Serbian words and expressions in their conversations with speakers of the motherland. Based on the results, more than half of respondents use foreign words learned in their home environment when talking to these speakers from time to time (57.1%), and another 14.3% use these terms very often, (about 40% of the respondents from Vojvodina). Only 27.1% say they do not use these features from their home environment (see Figure 10).

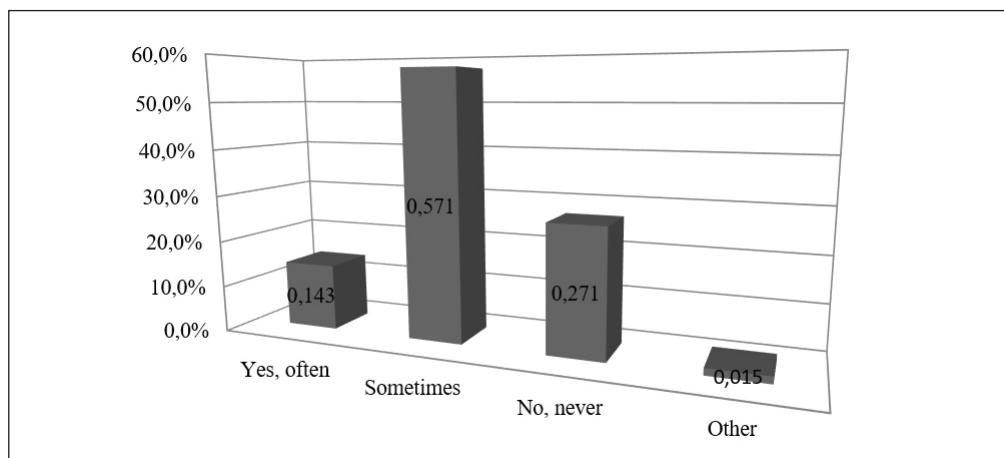

Figure 10. Do you use Ukrainian / Romanian / Slovak / Serbian words and expressions in your conversations with speakers from the motherland?

We can state that Ukrainian / Romanian / Slovakian / Serbian borrowings are used in the language of Hungarians from beyond the border when talking to speakers of the motherland.

The next question was to find out whether respondents were adapting to the speech of the speakers from the motherland.

This issue is a controversial one, as it has been a topic of debate for years if minority Hungarians across the border should really adapt in writing and speaking to the standard that is customary in Hungary, or adhere to the linguistic traditions of their region and its linguistic features due to its bilingualism. However, according to Gábor Tolcsvai Nagy, since the regional standard also exists in Hungary, he does not see an obstacle to the use of specific Hungarian language varieties across the border, especially when it comes to differences in vocabulary and pronunciation resulting from the presence of bilingualism or multilingualism. In his view, regional language can be sophisticated, and for the survival of our nation, it has to be (Tolcsvai 2004).

Most informants (40%) respond that they are not consciously adaptive, while only 20% say they are changing their language use in the company of Hungarians from Hungary on purpose. Only 7 admitted that they did not adapt at all. 50% of the informants from Upper Hungary are consciously adapting, with some reporting that they have compared their changed speech to that of the motherland. This also proves the need for linguistic awareness during speech in order to list and decide on certain expressions (See Figure 11).

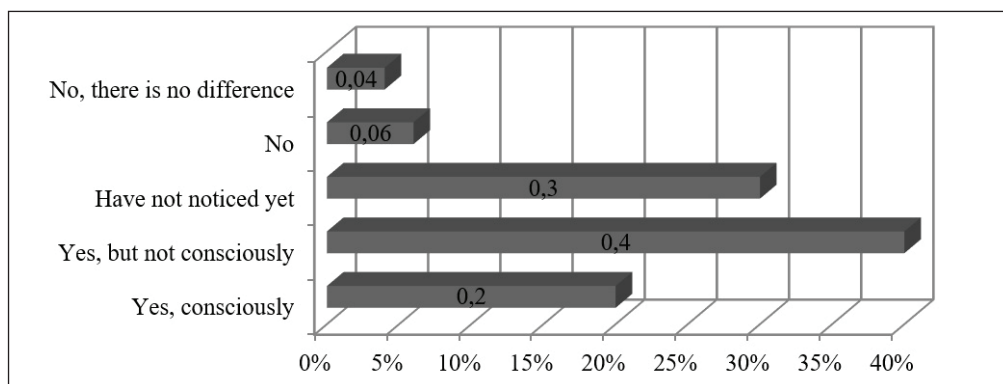

Figure 11. When talking to motherland speakers, do you adapt to their language use?

However, these results can be compared with another attitude study, which found that 90% of Palóc speakers had tried to conceal their dialect quite often or at least a few times. The reason for this in the given research was mainly to avoid some unpleasant situations (Vandová 2013).

At the end of the questionnaire, the informants had the opportunity to write down any personal story, experience with the issues they were willing to share. Of course, this was only an optional open-ended question. Only a few people made use of this opportunity. Here are some examples.

- (7) *Az anyaországi fiatalok, nem értik és ismerik a külhoni magyarok által használt mondásokat (hétköznapi bölcsességeket), nehezen tudják értelmezni azokat.*

'Young people in the motherland, they do not understand and know the proverbs (common wisdom) used by Hungarians abroad, and have difficulty interpreting them.'

Unfortunately, the author of the comment did not provide an example for the case mentioned, but based on his questionnaire we can say that this respondent is of Transcarpathian origin. The influence of the Ukrainian language in the area can also be demonstrated in language use, including phraseology. The most colorful local Hungarian phraseologisms of foreign origin include those that have only been partially translated into Hungarian, or where the Hungarian text has been varied. These include, for example, *sírva pujdes domu* ('go home crying') or *daj bozse szerencse* ('God, give good luck') (Csernicskó 2008).

- (8) *Eleinte sokszor nem értettek engem, én meg nem tudtam mi a baj, mert nálunk mindenki megértette volna ugyanazt a mondatot. De ahogy teltek az évek, lekopott ezeknek a szavaknak a nagy része a beszédemből, de a szórendem néha még más, mint amit itt használnak.*

'At first, they often didn't understand me, I didn't know what was wrong, because everyone at home would have understood the same sentence. But as the years have gone by, most of these words have fallen out of my speech, but sometimes my word order is different from the one used here.'

The comment comes from a Transcarpathian girl who moved to the Hungarian capital 4 years ago. As the questionnaire shows that she was a student of the Hungarian Grammar School of Beregszász, the reason for the incomprehensibility is inexplicable. In my experience, those who are former students of the same grammar school use almost the same variant as used in Hungary. However, the fact that the person was born and raised in Tiszaújlak based on the completed questionnaire may be an explanation. Although more than 80% of the population of this village is Hungarian, the majority of Hungarian families enroll their children in the Ukrainian school of the village. If the author of the comment went to an elementary school with Ukrainian language of instruction, this could have a big impact on her adult language use.

- (9) *Mikor felutaztam Budapestre, akkor döbrentem csak rá, mennyi szerb szót használunk otthon (vagy szerb szavakat magyarosítva). Ezeket már szinte teljesen kidobtam a használatból, ha magyarországiakkal beszélek, viszont ha hazautazom, egy-két napon belül visszaáll a régi, otthoni beszédem. Ugyanúgy megjelenik a tájszólás, megjelennek a szerb szavak. De az új, magyar szavakat is használom, amiket itt tanultam meg Budapesten. És itt nem a szlengre gondolok, hanem szépirodalmi szavakra.*

'When I travelled to Budapest, I realized just how many Serbian words we use at home (or Serbian Hungarian words). These are almost completely discarded when I speak with Hungarians, but when I go home, my old language use will be restored within a day or two. The dialect appears in the same way, Serbian words appear. But I also use the new Hungarian words I learned here in Budapest. And I do not mean slang, but literary words.'

- (10) *A „jaj, de szépen beszél magyarul, ahhoz képest, hogy...” kezdetű mondatot először Budapesten, a Bevándorlási Hivatalban hallottam az ügyintézőtől. Ez valóban meglepett, mondanom sem kell. A megdöbbenéstől röviden fel is vázoltam a családfám, és elmagyaráztam, hogy az én anyám-apám is magyar, és vagyunk még így néhányan az országhatáron túl.*

'I first heard the phrase "oh, but you speak nice Hungarian for someone who is..." in the Immigration Office in Budapest. It really surprised me, needless to say. In my amazement, I briefly outlined my family tree and explained that my mother and father are also Hungarians, and there are still some of us beyond the borders.'

- (11) *A bevándorlási hivatalban megkérdezték, hogy a „srpsko” (szerb, az állampolgárságom) az valamiféle középső név? Akkor megdöbbentem a tudatlanságon, ma már jól nevetek rajta.*

'At the immigration office, I was asked if "srpsko" (Serbian, my nationality) was some kind of middle name? Then I was startled by this ignorance, but today I have a good laugh at it.'

In both cases, the authors of the comments above are young girls of Serbian origin. From the above reports, we can conclude that they do not indicate negative discrimination, only misunderstandings due to ignorance or lack of historical knowledge, which in my view does not warrant further investigation.

These stories provide insight into only a few cases of Hungarians living abroad, but they suffice to make the reader think or remind them of the experience they had to face when moving to the capital.

3. Summary

As a result of the attitude survey after their resettlement, Hungarians from across the border discover significant differences between the motherland and the Hungarian language varieties they use.

Motherland speakers often find the language of Hungarians living abroad strange, but they do not generally correct or mock it.

During their visits at home, the respondents mostly return to their native variety, and the effect of the Hungarian language in the motherland is only partially felt in their speech.

When communicating with speakers from the motherland, those who come from beyond the border sometimes use Ukrainian / Romanian / Slovak / Serbian words and expressions.

The speech of Hungarian youngsters beyond the border will vary depending on whether they are talking to Hungarians in the motherland or to those living beyond the border.

All in all, despite their differences, young people from Hungarian minorities are very similar in some respects: they face the same challenges during their relocation to their mother country, regardless of the area they come from. They all face the fact that the topic of national identity and dialect is almost constantly on the agenda, which is why I wanted to do a survey for getting feedback on experiences similar to my own.

The question of the minority-motherland language relationship examined here cannot be considered closed at this point, since the number of young people moving across the border to the capital is increasing, and the relationship between the capital and the different dialects is constantly changing. And as a Hungarian youngster living outside of the country, I can only hope that the forthcoming times will bring a change in the acceptance of Hungarian dialects spoken in neighboring countries.

Bibliography

- Adger, David 2006. Combinatorial variability. *Journal of Linguistics* 42: 503–530. ling.auf.net/lingbuzz/000080/v1.pdf (2019. 10. 19.)
- Bárczi, Géza 1932. A „pesti nyelv” [The “language of Pest”]. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Borbély, Anna – Vargha, András 2010. Az / variabilitása öt foglalkozási csoportban: kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban [Variability of / in five occupational groups. Research on the Budapest Sociolinguistic Interview’s spoken language corpus]. *Magyar Nyelv* 106: 455–470.
- Csernicskó, István 2008. „Nekünk ez a szép, mert ezt beszéljük”. A saját nyelvváltozatokhoz való viszony a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján [“For us this is beautiful, because this is what we speak.” Relationship to one’s language variety based on the Transcarpathian Hungarian audio archives]. *Együtt. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata* 45: 69–79.
- Csernicskó, István – Soós, Kálmán 2001. *Gyorsjelentés – Kárpátalja. Mozaik. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* [Quick report – Transcarpathia. Mosaic. Hungarian young people in the Carpathian Basin]. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91–135.

- Csontos, Nóra – Dér, Csilla Ilona 2018. *Pragmatika. Magyar nyelv-tanári segédkönyvek, Károli Gáspár Református Egyetem* [Pragmatics. Hungarian language teachers' guide, Károli Gáspár University of the Reformed Church]. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Fodor, Katalin – Huszár, Ágnes 1998. Magyar nyelvjárások presztízsének rangsora [Ranking of the prestige of Hungarian dialects]. *Magyar Nyelv* 98: 196–210.
- Imre, Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? [Where do they speak the best Hungarian?] *Magyar Nyelvőr* 87: 279–83.
- Kontra, Miklós 2003. A szép magyar beszéd és a csúnya [The beautiful and the ugly Hungarian speech]. In: Kontra, Miklós (ed.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon* [Language and society in the transition period in Hungary]. Budapest: Osiris Kiadó. 321–325.
- Kontra, Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? [Where do they speak the most and the least beautiful Hungarian?] *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok [Language variation and change]. *Szociológiai Figyelő* 4: 22–47.
- Lőrincz, Julianna 2011. A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben [The place and function of variants in Hungarian]. In: *Kommunikáció – Stílus – Variativitás és anyanyelvoktatás* [Communication – Style – Variativity and L1 language education]. Eger: EKF Líceum Kiadó. 135–141.
- Milroy, James – Milroy, Lesley 1978. Belfast: change and variation in an urban vernacular. In: Trudgill, Peter (ed.). *Sociolinguistic patterns in British English*. London: Arnold. 19–36.
- Molnár, Eleonóra – Orosz, Ildikó 2009. Oktatásügy határon [Education at the border]. Ungvár: KMKSZ. 219.
- Tolcsvai Nagy, Gábor. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. Linguistic community and linguistic unity, in a minority situation. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf11057.pdf (2019. 10. 19.)
- Trudgill, Peter 1974. *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandová, Réka 2013. A palóc nyelvjárás kutatása Magyarországon és határon túl [Research of the Palóc dialect in Hungary and abroad]. In: Ladányi Mária (ed.): *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat* [Linguistic system and language use]. Budapest: Tinta Kiadó. 64–73.

TÍMEA H. TOMESZ

SPORT COMMUNICATION AS RITUAL*

1. Introduction

The paper adopts a broad perspective for the study of sport communication. It explores how sport communication can be defined, and what opportunities are offered by various schools of communication theory for the description of sport events and phenomena as well as their representations in media. The point of departure for my study is that sport has recently gained in significance both internationally and in Hungary, with the result that research on sport has broadened in scope; however, relatively few attempts have been made at describing sport communication, especially within a communication theoretic framework.

The goal of the paper is twofold. Firstly, I set out to define sport communication, and secondly, I look at which theoretical approach to communication supplies the most comprehensive framework for the description of various communicative situations in sport. After an introductory section (1), I move on to present the major schools of communication theory (2). This is followed by a discussion of sport and ritual, with the everyday role of rituals serving as a starting point (3). Finally, I offer an interpretation of sport communication within the framework of communication theory (4) before making concluding remarks (5).

2. The interpretation of communication. Schools in communication theory

Humans are social creatures living as members of communities. Life in communities requires the coordination of activities, thus the members need to be in continuous contact with each other. Social interactions do not simply follow from the demands of individuals; rather, they also facilitate coordination at the community level and thus are crucial for the proper functioning of a community.

Through frequent use, the term *communication* has acquired a very broad meaning. In a broad sense, any type of signal is considered communicative, but under a narrower interpretation, only humans communicate. Communication is a multi-disciplinary field of research, with its definition and description depending in large measure on what discipline-specific theoretical framework

---

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatja.

is adopted.¹ In addition, communication also receives a variety of interpretations within communication theory.

Early models of communication treated the transmission of information (**transaction**) as a central category. They put an emphasis on the role of the sender. In this model, the sender is seen as determining the goal of communication, which only she has access to, thus communication is an inherently asymmetric process. The sender's activity is aimed at passing on information, i.e. some kind of message, to the receiver, and communication is considered successful and efficient when information is transmitted without any omission or distortion. To reach her goal, the sender works out an action strategy on the basis of her intended effect (what I want and from whom), adjusting the features and components of communication so that this effect can be optimally achieved (Andok 2013: 18). Since the model focuses on the successful transmission of a message, it is geared toward the study of indirect communicative situations, for example when a coach informs athletes about the next week's training schedule, or when a club official makes a press announcement about some change at the club.

Interactional models foreground the process of communication, in which participants act in order to achieve a shared goal. Communication is thus symmetric, the roles are not fixed, and the goal is shared, i.e. all participants know it. The participants collectively negotiate and modify the elements and norms of the communicative situation. Shared action invariably produces a result in the form of information (Andok 2013, Balázs-H. Tómesz-H. Varga 2013, Horányi 1999). Interactional models put a premium on the process which leads to the shared goal, thus they are better suited to the description of coach-parent and coach-sportsperson interactions.

The **semiotic** school regards communication as the exchange of meanings, studying how participants assign meanings (interpretations) to signs. Its chief concern is with the message and its interpretation by a receiver who brings her own cultural experiences to bear on this process. According to this school of thought, individuals become members of a community through social interaction (Balázs – H. Tómesz – H. Varga 2013, Forgó 2010). The semiotic framework is most appropriate for the analysis of communication during a match, for example the use of tactical signals.

Özséb Horányi interprets communication in terms of level of preparedness for a problem. In her view, known as the **participational model**, people use communication in order to recognize and jointly solve problems in their lives (Horányi 1999). She starts off with the observation that people continuously face problems and it is in their vital interest to find solutions to them (e.g. how the ball can be put into the net during a match). Communication is not inter-

1 In the conception of information theory, the source transmits information with the help of signals. Psychology primarily studies effects, whereas sociology focuses on how information is transmitted between members of a society in various social systems. In linguistics, communication pertains to discourse between interlocutors.

preted as a process but rather as a possible state of an agent (the communicator), which is characterized by the accessibility of additional knowledge conducive to the recognition and solution of a problem. This knowledge needs to be legitimized and accepted by all participants (cf. strategy-making before a match, the application of rules in sport). Hence, legitimate knowledge does not exist a priori but rather has a socio-cultural origin (Andok 2013: 21). The model attributes a privileged role to the agent: communication is considered efficient when additional knowledge is most easily accessible to her and when she is granted access to the best possible kind of additional knowledge (Horányi 2006). This framework is ideal for the description of team strategy and the use of various tactical devices.

Finally, according to the **ritual** theory of communication (Carey 2003), communication is a symbolic process which serves the construction and maintenance of reality. This theory holds that the goal of communication is not the dissemination of messages in space but rather the bringing together of society within the realm of time; it is aimed not at the transmission of information but rather at the representation of shared beliefs. All communication is a drama in which we either agree or do not agree to assume certain roles, and we are not communicating in order to obtain information but rather to reinforce a world-view we already have. This theory is associated with such concepts as sharing, participation, association, fellowship, and the possession of general belief. It mainly focuses on social aspects of communication; on involvement rather than on effect or function. On this basis, the ritual model of communication is capable of describing the ritual elements of both micro-level (interpersonal) and macro-level (social, intercultural) communication. Further, it can be applied to both offline and media communication (Andok: 2017: 9). Therefore, it is equally well-suited to the presentation of coach-sportsman relations, team identity, the rituality of sport events, and communication during olympic games.

In order to offer a comprehensive picture of communication in sport, we need a theoretical framework which allows for a complex analysis. The ritual theory of communication may be such a framework.

3. Rituals in everyday life and in sport

Rituals have existed since the earliest forms of human society. They are associated with childbirth, marriage, healing, war preparations, olympic games, and so on. However, whereas in traditional societies, symbols embodying whatever can be known about the world primarily appeared in religious rituals, modern societies increasingly use them in secular ways, following changes in the form and content of public communication (Neulinger 2013: 103).

Rituals are recurring simplified episodes of communication (Alexander 2009: 26). They are characteristic forms of social behaviour, which are primarily differentiated from other communal activities by their special symbolic meaning.

Rituals bind the individual to a group and its traditions; they have expressive as well as reinforcing, structuring functions. The original (sacred) meaning of the word ('recurring custom closely associated with manifestations of religion') has broadened significantly by now (cf. Voigt 2010). On the basis of Moore and Myerhof (1977), Ágnes Neulinger (2013: 105) lists the following formal features as properties of a ritual:

- It consists in the repetition of an occasion, content, form, or a combination thereof.
- It involves active participation which primarily means the enacting of a role.
- It is instantiated through characteristic behaviour and the use of symbols, and may also feature unusual ways of putting routinized actions and symbols to use. It is crucial for ritual ceremonies to be unusual and salient by departing from everyday practice.
- It is an activity which unfolds in an organized manner on the basis of rules, with its onset and closure also regulated.
- It is an expressive presentation which requires attention and concentration. It is typically acted out with the use of symbols.
- It has a communal dimension, having a social message which is meaningful to the group as a whole.

Rituals serve symbolic meaning construction, they are formalized, publicly observable and recognizable by members of the same community; they are social acts (Andok 2017: 10). Anthropological studies demonstrate that the development of rituals is a key cohesive force and carrier of knowledge in human societies. Moreover, Vilmos Csányi suggests that the abundance and intertwining of behaviour patterns and employed symbols give rise to an active dynamic system which also facilitates the reinforced emotional acceptance and memorization of associated knowledge and beliefs (2000: 147).

Rituals are not only linked to social events, rather our everyday lives are also replete with their manifestations. These include congratulations and greetings, for instance, but the supporting of one's favourite sportsperson or team also involves ritual elements. All communicative acts belong here in which the form of execution is key to the felicitousness and success of an interaction.

Communication often has a primarily ritual function, and almost always contains a ritual element. The ritual theory of communication addresses structures, regulations, roles, norms, orientations and meanings integrated into the use of symbols. "It explores how symbolic forms function, how they regulate behaviour, how they create meaning and values" (Andok 2017: 19, my translation).

In the specialized literature, various groupings of rituals have been offered. Bourdieu considers rituals as sociological phenomena, and distinguishes between three major categories, namely legitimizing rituals (*rite de légitimation*),

consecrating rituals (*rite de consécration*) and institutionalizing rituals (*rite d'institution*) (cf. Voigt 2010: 221). Bocock (1974, quotes by Neulinger 2013: 108) also works with a threefold distinction. National rituals are bound up with the story of a nation, including its turning points. Lifecycle rituals (as well as national rituals) reveal how modern industrial societies relate, or do not relate, to the human body, to aspects of embodiment such as sexuality and childbirth, illness and death. Finally, artistic rituals reinforce the symbolic connection between a performer and the audience (on this basis, sport events can be regarded as artistic rituals). Wolin and Bennett (1984) divides rituals into celebrations, traditions and patterned interactions. The key feature of celebrations is that they are organized rarely, on a few occasions every year (they include national and religious holidays); in addition, they are held at the same time and in the same way by all members of a given culture. Traditions are more frequently enacted. These include birthdays, anniversaries and summer holidays; and they have both ubiquitously shared and idiosyncratic features. Finally, patterned interactions (such as shared meals or regular weekend programmes) unfold on a weekly or even daily basis.

Traditional customs related to turning points, landmark events and transitions of human life are called rites of passage by Van Gennep (1960/2007). These rites carry the conditions for how humans live together and adapt to each other in a community. Rites of passage have three phases. The first of these is separation, during which the individual withdraws from her previous roles and relations. This is followed by the phase of liminality, during which the individual may, for a limited time, experience a sense of community manifested in cults. Finally, the last phase is that of reaggregation or incorporation. At this stage, the individual returns to her original sphere of life but, having acquired new knowledge, she has a different, usually higher status. Van Gennep uses the metaphor of entering a room through a door to describe rites of passage; here, the door both separates and connects the old and the new world. On one side of the door are rites of separation, on the other side rites of incorporation. The passage itself corresponds to the act of stepping through the threshold. (In sport, examples of passage include the transfer of a player from one club to another or promotion from the youth team to the adult one.)

The symbolic character of rituals is also emphasized by Levi-Strauss, Mary Douglas, Malinowski and Clifford Geertz (for details, see Andok 2017, Neulinger 2013).

Mónika Andok (2017: 16) sets up two categories for the study of ritual communication: formal rites/ceremonies, which are held at designated places and times, and attract special attention (these include various competitions and matches) and formalized everyday activities (such as a morning run or daily training session).

In conclusion, the ritual theory of communication may be adequate for the study of all contexts of communication. "In couples, families and organizations alike, people define themselves with the help of ritual elements. This is how

they construct and maintain their identities, define borders in their social relations and activities, or perform a reunion" (Andok 2017: 17–18). An important function of rites is that they make time manageable and interpretable. By recurring again and again, they facilitate the functioning of a community (society), reinforce and represent group identity and also give rise to shared memories (such as the Match of the Century, when Hungary's football team beat England by 6 goals to 3 at Wembley Stadium in 1953).

Sport and its various events can be regarded as rites of traditional and modern societies (cf. Hoppál 1982: 334, Péter 2010). As components of religious rites, as games or forms of entertainment, sport activities have always been key parts of human cultures. The pursuit of sport can be considered as a cultural universal, and provides the blueprint of particular historical periods. Through the analysis of sport culture within a society, one can gain a highly accurate picture of the value system, rules and typical properties of people at a given period of time (Pólusné 2013: 25).

Sport is a playful and symbolic form of activity based on historical experiences and norms. It has an emotional charge, it transmits values, and also reinforces as well as represents identity. In sport it is possible to observe characteristic logical patterns of action, established formal organizations, institutionalized roles and a system of internal norms which reveal how a given society functions (Laczkó 2015: 17).

4. The interpretation of sport communication

In studies analysing the relationship between sport and communication, or the role of communication in sport, the focus is generally on media communication associated with sports or sportspersons, and less attention is paid to interpersonal and direct forms of communication, especially in the Hungarian literature.

This is all the more unfortunate because the quality of interpersonal relationships (between PE teachers and students, coaches and sportspersons, sport specialists and sportspersons, etc.) and the careful and adequate communication of coaches (precise formulation of instructions, motivation, evaluation) are at least as crucial for success as professional and methodological expertise, talent, endurance and disciplined work.

It is of course true that sport, and discourses unfolding in sport, can hardly be separated from the media, with the rising popularity of broadcasts, commentaries, interviews, social media groups associated with particular sport activities and even blogs promoting sport in health preservation. However, sport communication goes far beyond this; the role of communication should be studied in a broader context, not only in terms of the relationship between sport and media. In brief, the definition of sport communication cannot be restricted in scope to apply to sport-related messages only (Pedersen et al 2016: 180).

In the most general characterization, sport communication could be defined as the exchange of information closely or loosely related to sport. However, for a comprehensive account, one needs to adopt a more complex approach. If communication is considered to be a symbolic process which serves the construction and maintenance of reality, then sport communication is the process whereby sportspersons or those associated with sport create meanings by exchanging symbols in the course of their interactions. Pedersen and his colleagues explicate elements of the definition in greater detail (2016: 181–209):

Process. Sport communication can be regarded as a dynamic process of creating and indirectly or directly transmitting messages, which is active and interactive. This process involves a number of variables such as the personality of the communicator, his/her status, expertise, reliability, physical properties, and attitudes to individuals or groups. Participation is affected by the prior expectations, level of knowledge and motivation of participants. The process is shaped by the communicative situation, the content, and the reception of messages is subject to selection. In indirect forms of communication, gatekeepers may also play an important role, as their decisions influence both the content and the process of communication.

Participants. The participants of sport communication include sportpersons, sport specialists, representatives of sport clubs, media experts, and supporters as well as supporter communities with an interest in sport events.

Sport, sport activity, sport event. Pedersen and his colleagues (op.cit. 207–209) list three domains of sport communication, which are also closely related to each other. The first domain is that of interpersonal and direct communication in sport. This subsumes intrapersonal, interpersonal and small-group communication as well as the internal and external communication of organizations. The second domain is media communication, including both printed and electronic platforms. Finally, the third domain is that of activities and systems supporting sport communication, such as PR, marketing communication, crisis communication, research and science communication.

The development of symbols. For humans, knowledge is transmitted and expressed through symbols. On the one hand, symbols are carriers of knowledge; on the other, they also constitute conditions for knowledge (Geertz 1994: 47–48). In the broadest sense, symbols can be identified with words, concepts, as these help us connect our experiences and perceptions with sound sequences.²

---

2 In the literature, symbols are defined in various ways. Ágnes Kapitány and Gábor Kapitány group these definitions into two major categories: „on the one hand, human thought creates concepts, clusters of properties, and gives a name to elements of the world (this is primary symbolization); on the other, it connects these concepts (and perceived phenomena already marked by concepts, names) to others, and uses one concept to stand for another (this is secondary symbolization)” (Kapitány–Kapitány 2016: 5–6, my translation).

In sport, symbols create, reinforce and maintain identity, they produce value and shape rites (Pedersen 2016: 197). For example, narratives that strengthen the identity of a club, sport discipline or even a nation (cf. the case of Ferenc Puskás) function as symbols. Also symbolic are formalized, recurring events (e.g. the singing of anthems, the opening ceremony of olympic games), the special terminology of a given sport discipline, the strategic signals of a team, and reified symbols (e.g. olympic ring, the crest of a club).

The sharing of meanings. The rules of symbol use offer a window into thought processes. Symbols do not simply have an expressive function, they also determine how we behave (Geertz 1994: 47–48). We can truly understand the movements and behaviour of people only when we know the system of symbols underlying them. Symbols set up a community among members of a group through collective stories and rites. Some researchers believe that rites are key to creating emotional harmony, compassion and a sense of community within a group (cf. Csányi 2000). Others highlight the fact that they shape cognitive categories. In particular, they “subject cognitive categories to selection, at times they condense categories of human thought, experience and action – making them visible in key moments of social communion” (Andok 2017: 36, my translation).

To summarize, sport communication is the symbolic joint action of sportspersons and those related to sports which creates, preserves and passes on a community’s knowledge about sport.

The model developed by Pedersen and his colleagues may serve as a suitable basis for the study of sport communication. However, it needs to be supplemented by intercultural communication as an additional component for the description of sport events and activities. In particular, the impact of cultural heterogeneity on performance and success has long been recognized as a highly important issue, especially in the case of team sports. It would also hold benefits to explore cultural effects in particular sports, for example with sports embedded in Eastern cultures appearing in the Western world.

The model is also silent about communicative aspects of the relationship between politics and sport. Finally, the impact of globalization on sport may also be well worth addressing.

5. Summary

Sport is receiving more and more attention today, including both recreational sport with its health benefits and professional sport, which has created millions of jobs and become one of the leading branches of the show industry. Through the transformation of its role in society, sport has become a key area of economy and a major sector in the focus of national strategy. It is increasingly tied up with health care and education, and has an impact on financial figures in the latter domains (András 2003, Sárközy 2017). As a result, research on sport

has seen a dramatic increase. In recent years, increasing attention has been devoted (especially in the international literature) on the quality of interactions within a team, on the relationship between coaches and sportspersons (Révész et al. 2013), on the influence of cultural heterogeneity on team performance (Brandes–Franck–Theiler 2009). Today, the best-researched area remains sports media communication. By contrast, studies on the features of direct communication in sport are few and far between, they are only to be found in sport pedagogy and in research on particular sports (Révész–Bognár–Géczi 2007, Révész et al. 2013).

Each of the models of communication theory discussed in this paper may be well-suited to the description of some communicative situations and phenomena in the realm of sport. However, the ritual model has the advantage of allowing for a complex study of the role of communication in sport. It is capable of exploring the ritual elements of both interpersonal and organizational/social/intercultural communication, with both direct and indirect communicative situations falling within its scope.

Most communicative situations in sport are interactions in which the enacting of a relationship, power dynamics, and the demonstration of roles are more important than the exchange of information. Sport communication encompasses historically transmitted semantic patterns embodied in symbols, with which people maintain and continuously enhance their knowledge.

Particular models and schools of thought are not diametrically opposed; rather, they merely focus on different aspects of communication. They themselves construct what they claim to be describing.³

References

- Ács, Pongrácz (ed.) 2014. *Sport és gazdaság*. [Sport and economy.] Pécs: PTE.
- Alexander, Jeffrey C. 2009. A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. [Cultural pragmatics: social performance between ritual and strategy.] (Translated by Ágnes Gagyi.) In: Horváth Kata – Deme János (eds.): *Társadalmi performansz*. (Színház és pedagógia: Elméleti és módszertani füzetek.) Budapest: Káva Kulturális Műhely – anBlokK Egyesület. 26–69.
- Andok, Mónika 2013. A hatékonyság fogalma eltérő kommunikációs modellekben. [The concept of efficiency in different models of communication.] In: Balázs László – H. Varga Gyula (eds.): *A hatékony kommunikáció*. Budapest: Hungarovox Kiadó. 18–24.

---

3 For example, the transactional model constructs and maintains an asymmetric communicative situation in the interest of power and control, in the service of technology and bureaucracy (Andok 2013: 22).

- Andok, Mónika 2017. *A kommunikáció rituális elmélete*. [The ritual theory of communication.] Budapest: Gondolat Kiadó.
- András, Krisztina 2003. *Sport és üzlet kapcsolata. Elméleti alapok*. [The relationship between sport and business. Theoretical foundations.] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Műhelytanulmány.
- Balázs, László – H. Tomesz, Tímea – H. Varga, Gyula 2013. *A kommunikáció elmélete és gyakorlata*. [The theory and practice of communication.] Eger: Gramma Kiadó.
- Carey, James W. 2003. A kommunikáció kulturális megközelítése. [A cultural approach to communication.] In: Kondor Zsuzsa – Fábri György (eds.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég Kiadó. 252–270.
- Csányi, Vilmos 2000. A kognitív funkciók fejlődése: rítus, szabály, idő. [The development of cognitive functions: ritual, rule, time.] *Replika* 40: 145–164.
- Forgó, Sándor 2010. *Kommunikációelmélet – Kommunikációs ismeretek*. [Communication theory – Communicative knowledge.] forgos.unieszterhazy.hu/wpcontent/tananyagok/fs_komm_egyetemi/obj/ie_0055_0_0_0/0055_0_0_0.htm (2019. 10. 19.)
- Gáldiné Gál, Andrea 2007. *Sport és társadalmi nem a 21. század elején a média tükrében Magyarországon*. [Sport and social gender in the early 21st century, as reflected in Hungarian media.] PhD thesis. Semmelweis University. Budapest.
- Geertz, Clifford 1994. Az ideológia mint kulturális rendszer. [Ideology as a cultural system.] In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Századvég Kiadó. 22–62.
- Gennep, Arnold van 2007. Átmeneti rítusok. [Rites of passage.] Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Hoppál, Mihály 1982. „Parttalan folklór?” [Shoreless folklore?] *Korunk* 41/5: 330–336.
- Horányi, Özséb 1999. A személyközi kommunikációról. [On interpersonal communication.] In: Béres István – Horányi Özséb (eds.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Horányi, Özséb (ed). 2006. *A kommunikáció mint participáció*. [Communication as participation.] Budapest: Typotex Kiadó.
- Kapitány, Ágnes – Kapitány, Gábor: A szimbólumok és a szimbolizáció kérdései a kulturális antropológiában I. [Issues of symbols and symbolization in cultural anthropology.] *Antroport Lapozó*, www.antroport.hu/wp-content/uploads/2016/03/Kapitany-Szimbolizacio-I..pdf (2019. 10. 19.)

- Laczkó, Tamás – Rétsági Erzsébet (eds.) 2015. *A sport társadalmi aspektusai.* [Social aspects of sport.] Pécs: PTE.
- Moore, Sally. F. – Myerhoff, Barbara G. 1977. Introduction: Secular Ritual: Forms and Meanings. In: Moore, Sally. F. – Myerhoff, Barbara G. (eds.): *Secular Ritual.* Assen. Van Gorcum & Comp. 3–24.
- Neulinger, Ágnes 2013. Világi rítusok, családi rítusok. [Secular rituals, family rituals.] *Szociológiai Szemle* 3: 102–120.
- Pedersen, Paul M. – Laucella, Pamela – Kian, Edward – Geurin, Andrea (eds.) 2016. *Strategic Sport Communication.* (Second Edition.) Human Kinetics.
- Péter, László 2010. „Ha kell, akkor meghalunk a pályán”. A foci mint jelenség: a mai román labdarúgás mint szimbólum és társadalmi rítus. [“If we have to, we will die on the pitch.” The phenomenon of football: present-day Romanian football as a symbol and social ritual.] *Erdélyi társadalom* 8/1–2: 9–28.
- Révész, László – Bognár, József – Csáki. István – Trzaskoma-Bicsérdy, Gabriella 2013. Az edző-sportoló kapcsolat vizsgálata az úszás sportágban. [A study of coach–sportsperson relationships in swimming.] *Magyar Pedagógia* 113/1: 53–72.
- Révész, László – Bognár, József – Géczi, Gábor 2007. Kiválasztás, tehetség és pedagógiai értékek az úszásban. [Selection, talent and pedagogical values in swimming.] *Új Pedagógiai Szemle* 57/6: 45–53.
- Sárközy, Tamás 2017. A sport mint nemzetstratégiai ágazat. Előnyök és hátrányok, hosszú távú kilátások. [Sport as a sector of national strategy. Advantages and disadvantages, long-term prospects.] *Polgári Szemle* 13/4-6: 143–159
- Stocker, Miklós – Szabó, Ágnes 2012. *A nemzetgazdasági versenyképesség sportszakmai és gazdasági aspektusai. Műhelytanulmány.* [Sport and economic aspects of competitiveness on national level.] Corvinus University. Budapest. unipub.lib.uni-corvinus.hu/866/1/TM7_Stocker_Szabo.pdf (2019. 12. 19.)
- Urbán, Ágnes 1997. Sportüzlet, média és társadalom. [Sport business, media and society.] *Jel-Kép* 1: 15–22.
- Voigt, Vilmos 2010. Rítuskutatás a kortársi folklorisztikában (és ehhez némi távlatok). [Research on rituals in contemporary folklore studies.] *Magyar Egyházzene* 18/3: 219–24.

SZILVIA RÁSI

HYBRIDIZATION OF DISCOURSE CONCERNING THE TITLES OF ACADEMIC PAPERS¹

1. Introduction

Recent years have seen an upsurge of interest in academic writing as a research area (Veszelszki 2016, 2018), especially in the international literature (Altinmakas–Bayyurt 2018; Al-Khasawneh 2017; Talebzadeh–Samar–Kiany–Akbari 2013). However, the number of studies on title formation remains limited, even though this topic forms an integral part of academic writing. The current research aims to join the discourse on Hungarian academic writing.

The study reveals the trend that the titles of scientific texts increasingly give evidence of conscious planning on behalf of their authors. The data show that the hybridization of discourse is present during the process of title formation and can also be found in the titles of academic works written by teacher trainees. The research focuses on which functions titles are moving away from and which functions they are increasingly associated with. Some tendencies, directions can be discerned from the analyses which we would like to present in the present paper.

The first section of the study introduces the basic concepts of academic writing. The following chapter deals with title-formation as an integral part of academic writing. The next section describes the phenomenon of hybridization of discourse. The last chapter introduces the methods of data collection and the sample of the research.

Before beginning the research, we assumed that the hybridization of discourse is present in the titles given by the teacher trainees, which means that scientific discourse is moving towards another style.

2. Academic writing in higher education

In Hungary, it is increasingly common for teachers of L1 to teach rhetorical writing when they teach writing. The teaching of source-based writing in Hungarian public education is minimal, even though its use would greatly contribute to the development of students' writing skills (Pintér–Molnár 2017). Source-based writing as it is called in the international literature (Klein–Boscolo 2016; Kirkpatrick

---

¹ The study was supported by the project EFOP-3.6.1-16-2016-00001 'Complex Development of Research Capacities and Services at Eszterházy Károly University'.

2012; Leijten et al. 2013) is writing from sources, i.e. the production of written texts based on the specialized literature. Szilassy's (2014) research has shown that there are major shortcomings in the text-writing abilities of post-graduate students. The reason for this (among others) is that in public education there is not enough emphasis placed on developing students' communication skills including their writing skills (cf. Jánk 2015, 2016). Nevertheless, in higher education, students are expected to have the appropriate scientific literacy to be able to produce a well-structured, scientifically worded text, such as a seminar paper, an essay, a research paper or a thesis. To improve students' scientific writing skills, *academic writing* courses have been offered which focus on the scientific construction of a text. In academic writing, the author studies the problems of a particular research field and raises new ideas connected to that (Kruse 2003). According to Kruse, academic writing cannot be produced without disciplinary thinking. The author says that without disciplinary knowledge, "*content cannot be generated*" (Kruse 2013: 51). Of course, disciplinary knowledge itself does not create a part of writing competence but it is one of the most important components of writing competence. Moreover, many studies have shown that disciplinary thinking and writing relate to each other and writing shapes disciplinary thinking (Walvoord-McCarthy 1990; Langer-Appelbee 1987). There are some general features of academic writing which are the following: the use of formal language; the structure of the text is logical; every argument is supported by evidence; it answers research questions; it is based on clear critical thinking.

3. Types and habits of title formation

Title formation makes for an integral part of academic writing. The title is the part of the work that the reader reads first and on the basis of which she decides whether or not to read the whole article; therefore, all words in the title should be chosen with great care (Day, 1995). Thus, one of the most important tasks of the title is to draw attention to the text, to illustrate the author's attitude and to highlight the essence of the text (Domonkosi 2016; Tomesz 2015; Tolcsvai 2001; Szabó 2001;). Szikszainé (1999) adds two more functions of the title, namely its identifying role and its contribution to inventory building.

The relationship of the title to the text can be *deictic* and *metonymic*. When the title points to the text, we call it a deictic relationship, when the title itself represents the text, it is a metonymic relationship (Tolcsvai 2001). In addition to raising awareness, the title's other important role is the cataphoric role (Szikszainé 1999), which means that it informs the reader in advance about the text that follows.

In the division of Gábor Kemény (Kemény 1985), the criteria of stylistics and text linguistics prevail. His typology is based on how headings relate to the opening and/or closing motifs of the text. He has created four groups:

1. *opening = heading* - in this type, the text is the same as the title or the text continues the idea raised in the title;
2. *ending = heading* - these types of titles refer to the end of the text;
3. *opening = ending ≠ heading* - these titles do not refer either to the opening or the ending of the text, but as a frame the same picture is used to open and to end the text.
4. *opening = ending = heading* - in this case, the opening, the ending and the heading part are the same.

Szikszaíné (1999) classifies titles into four categories: *titles referring to the topic*, *label-like titles*, *titles with an advertising role* and *titles referring to the genre*. Titles referring to the topic make a clear reference to the content of the text. These types of titles immediately reveal the topic of writing; therefore, they are the most informative. Label-like titles are characterized by brevity, as they are usually one- or two-word titles. These types of titles are often evocative, and the text is labeled almost the same as the goods are in the stores. The main task of titles with an advertising role is to attract the reader's attention. Finally, the essential role of titles referring to genres is to immediately identify the genre of the text (Szikszaíné, 1999). Although there are titles that can be clearly assigned to one or the other group of titles, Szabó (2001) treats the following functions of titles as simultaneously present: arousing the reader's interest, expressing the author's opinion on the topic and naming the article. That is, she thinks that a good title is one in which the groups are to some extent brought to a synthesis. Of course, besides the content and the topic, the formation of a title is also greatly influenced by other factors such as place of publication, country of publication, the genre of the text, etc.

4. The hybridization of discourse

The most commonly used types of titles listed in the previous section are best illustrated in a model which has two scales: the *scale of awareness* and the *scale of informativeness*. The scale of awareness includes titles that are intended to attract the reader's attention and interest. The titles of scientific texts are on the scale of informativeness because their most important function is to inform the reader (at least on some level) about the research and the topic. However, recently the titles of scientific writings have moved closer to the scale of awareness than to the scale of informativeness. Authors of scientific texts are increasingly using title-creating techniques that earlier were specific only for titles which caught the attention. This type of discourse-merging phenomenon is called *discourse hybridization* in the literature (Fairclough 1992, 1993; Eitler 2011, 2012; Domonkosi-Ludányi 2018). The main feature of discourse hybridization is that the genre of business finds its way into the genres which are basically not classified as business genres. In the present case, the titles

which are not only informative but also efficiently awareness-raising give evidence of the process of discourse hybridization.

The key components of discourse hybridization, or discourse-merging, are the combination of conversational style with the characteristics of non-conversational style; the informalization of language (using of words of informal style); the use of imperative mood; the use of elliptical structures; the use of morphologically simplified variants (Eitler 2011, 2012).

Discourse hybridization plays a prominent role in title-formation, since titles are the elements of scientific texts that readers are most likely to encounter. We emphasize this because looking at the scientific titles we can see that they are moving towards the schema of awareness-raising titles. This phenomenon also applies to the title-forming habits of students in higher education. It is evident from the titles written by students that they are not experienced in the field of science yet. It is assumed that in the titles written by students the reasons of discourse hybridization are that students do not have much experience with academic writing and that the media has a much more prominent role in their lives than science; therefore it is easier for them to work with the language of media and/or business than with the language of science. In what follows, we supply examples that illustrate discourse hybridization in titles.

5. The method of data collection and the sample

To collect the data to be analysed the questionnaire method was used. The first part of the questionnaire was an anonymous questionnaire focusing on the personal background of the informants. In the next section, informants had to write titles for two previously created abstracts. The instructions did not specify how long the titles should be. The abstracts were chosen from the book of abstracts of *Science Communication Conference 'Tudománykommunikáció konferencia'* organized in 2018 (Veszelszki-Cser 2018). One of the abstracts was about an astronomical news portal, while the other was about promoting natural science among young people.

We found it important that the abstracts should not contain any technical terms connected to one specific area, because it would make the work of informants difficult. The questionnaires were filled in online only by the trainers, the students were given the traditional printed format of the questionnaire. The printed questionnaire had a positive benefit for the research because it allowed us to observe the formation process of each title: we could see which had been the previous versions of a title, which were later crossed and reformulated.

The sample of the study included university teachers and teacher trainees of Eszterházy Károly University in Eger. The total sample consisted of 107 people, of whom 96 (89.7%) were teacher trainees and 11 (10.30%) were teachers. The sample was selected by the random sampling method. As the number of

teachers is much smaller in the sample than the number of teacher trainees, we will now present only the results of teacher trainees.

6. Results

As mentioned above, the four most basic title types are titles referring to the topic, label-like titles, titles with an advertising role and titles referring to the genre. While analysing the data we will use this categorization. The title referring to the topic is the type of title that immediately identifies the topic and the content of the text; that is, this is the most informative type of title. Humor and the use of puns are not common in such titles, because these can be misleading for the reader; therefore, these titles are the most objective. In terms of extent, the most difficult task is to compress the content of an article into a title which is not long but informative enough. This type of title was the rarest appearing in teacher trainees' data. Titles in this group include: *Perspectives on the popularization of science in public education* 'A természettudományi tudománynépszerűsítés perspektívái a közoktatásban', *Promotion of natural sciences* 'A természettudományok népszerűsítése', *Innovative methods of promoting science* 'Innovatív népszerűsítése módok a természettudományban', *Endeavors in the education of natural science* 'Törekvések a természettudomány oktatásában'.

The next group consists of titles referring to the genre: these types of titles immediately identify the genre of the text. The following titles are included in this group: *Presentation of the Hungarian Astronomical Association* 'A Magyar Csillagászati Egyesület előadása', *Awakening piece of writing* 'Felkeltő írás', *Review of an astronomical news portal* 'Csillagászati hírportál ismertetője'. In the case of *Awakening piece of writing* 'Felkeltő írás', the reference is made to the abstract itself, while the other two titles clearly identify the genre (presentation, review).

The third group is that of label-like titles, which are characterized by very short form: these are usually one-word or two-word long titles, as if the author were to label the text with the title. Teacher trainees' label-like titles included: *Fall of news* 'Hírhullás', *Promotion of science* 'Tudománynépszerűsítés', *Talent management* 'Tehetséggyondozás', *Astronomy* 'Csillagászat', *In nature* 'Természetközelen'. In these titles we can observe that most of the informants chose one of the keywords of the abstract (e.g. science, astronomy) as the title, while others focussed on raising attention (e.g. *Fall of news* 'Hírhullás'); therefore, these titles are less scientific. That is, in these examples, scientific discourse hybridization can already be observed.

The fourth group of titles comprises titles with an advertising role. The purpose of these titles is to catch attention, while the expression of the topic is not as important as the raising of readers' awareness. In this type of title, a very common technique is when the writer catches the reader's attention by using alliteration. In the following example, not only alliteration can be observed, but also the use of capital letters and an exclamation mark along with imperative

mood, which is one of the main features of discourse hybridization: *LOVE TT!* On the one hand, the English language appears (*love*), while on the other hand the abbreviation *TT* is shorthand for the Hungarian equivalent of *natural sciences* 'természettudományok'. In this title we cannot observe scientific style but rather the style of media. It was also a very common technique to play with the word 'star': sometimes it was included in the title and sometimes just alluded to. This technique can be observed in the following examples: *News of the stars* 'Hír csillagok', *Vesper* 'Esthajnal'. Another technique is to make a title from already existing material. This subgroup is made up of titles that are already used somewhere else: sayings, proverbs (e.g. *Through hardships to the stars* 'Rögös az út a csillagokig' which evokes the Latin proverb *Per aspera ad astra*), movies (e.g. *The Intouchables* 'Éltrevalók', *Interstellar* 'Csillagok között'), talent shows (*A Star is Born* 'Csillag születik'). These procedures are also far from the scientific style, but they have a very good eye-catching power.

As we have mentioned earlier, one of the major components of discourse hybridization is the informalization of language (Eitler 2011), which includes the use of words of informal style (Domonkosi 2002) and the imperative. These elements can also be found in the examples. The imperative mood can be observed in the following examples: *Let's go for astronomy(.hu)!* 'Csillagászat (.hu)-ra fel!', *Let's go for natural sciences!* 'Természettudományra fel!', *More about astronomy!* 'Több szót a csillagászatról!'). These examples illustrate the frequent use of non-scientific language in scientific writing very well.

The development of titles can be observed very well in the questionnaires, which were printed and filled out by hand, because it can be seen which title was crossed out and which was left as final. For example: *About the Hungarian Astronomical Association's news portal* → *Fall of News* 'A Magyar Csillagászati Egyesület hírportáljáról' → *Hírhullás*'. In this case, the first version expressed the topic and the content of the text much better than the second which the teacher trainee left as final. The *Fall of news* 'Hírhullás' is a label-like title which is less informative than the previous version was. The following example also illustrates very well how the title went through the discourse hybridization process:

1. *Nature and Science* 'Természet és tudomány'
2. *Learning about nature* 'Tanulás a természetről'
3. *Teaching Nature* 'Tanító természet'

The first title was the most informative, containing the two keywords of the abstract which are essential for linking the title to the topic. The next version (2) was less informative, while the final version of the title (3) was the least informative. Although the teacher trainee used alliteration in all three versions, it is clearly observable how the title went through the process of discourse hybridization from the first version of the title to the final one.

7. Summary

The present paper has focused on the phenomenon and process of discourse hybridization in the titles written by teacher trainees. The data supports the hypothesis that discourse hybridization is present in the titles of academic papers written by teacher trainees in higher education. The data shows that students have very little experience with the language of academic writing but more with the language of media, including advertisements. Based on the data it can be stated that teacher trainees would need much more experience to master the basics of academic writing, because they will need it during their studies while writing a thesis, seminar work, research paper, essay, etc.

Although the present research does not cover the title-forming habits of teachers (as the number of teachers was not proportional to the number of teacher trainees), we intend to observe their title-creating habits in the future, because we believe that discourse hybridization is starting to spread among them as well.

References

- Al-Khasawneh, Fadi Maher 2017. A genre analysis of research article abstracts written by native and non-native speakers of English. *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 4/1: 1–13.
- Altınmakas, Derya, Bayyurt, Yasemin 2018. An explanatory study on factors influencing undergraduate students' academic writing practices in Turkey. *Journal of English for Academic Purposes* 37: 88–103.
- Day, A. Robert 1995. *How to write & publish a scientific paper? 4th edition*. Canada: Cambridge University Press.
- Domonkosi, Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban* [Address forms and elements referring to the speech partner in Hungarian language use]. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Domonkosi, Ágnes 2016. A metonimikusság szerepe a sajtónyelvi címadásban. [The role of metonymy in titles in the language of journalism]. In: Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (eds.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben* [Perspectives in contemporary Hungarian applied linguistics]. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 503–509.
- Domonkosi, Ágnes – Ludányi, Zsófia 2018. Írásbeli kapcsolattartás a hallgató-oktató viszonyban: szokásrendek és problémák a nyelvi reflexiók tükrében [Written student-teacher communication: problems and patterns in view of speakers' reflections on language use]. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Linguistica Hungarica* XLIV. 89–107.

- Eitler, Tamás 2011. Fogyasztói diskurzusok a magyar felsőoktatásban: egyetemi website-ok multimodális elemzése [Consumerist discourses in Hungarian higher education: a multimodal analysis of university websites]. In: Boda István Károly – Mónos Katalin (eds.): *Az Alkalmazott Nyelvészet Ma: Innováció, Technológia, Tradíció* [Applied Linguistics Today: Innovation, Technology, Tradition]. Budapest, Debrecen: MANYE és Debreceni Egyetem. 162–168.
- Eitler, Tamás 2012. Egyetemi online bemutatkozó filmek elemzése: a London Metropolitan University példája [An analysis of university promotional videos: the case of London Metropolitan University]. In: Molnár Katalin (ed.): *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe* [The regional and global role of applied linguistics]. Szombathely: MANYE. 197–204.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1993. Critical discourse analysis and the marketisation of public discourse: the universities. *Discourse and Society* 4: 133–168.
- Jánk, István 2016. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet digitális tananyagairól [About the Digital Curriculum of Hungarian Institute for Educational Research and Development]. *Iskolakultúra* 26/5: 123–130.
- Jánk, István 2017. Mi az a PISA-sokk, és mi ez a sok felhajtás körülötte? [What is the shock of PISA and what is all the fuss around it?]. *Nyelv és Tudomány Online folyóirat* <https://www.nyest.hu/hirek/mi-az-a-pisa-sokk-es-mi-ez-a-sok-felhajtas-korulotte> (2019. 09. 28.)
- Kemény, Gábor 1985. Kép és kommunikáció [Image and communication]. In.: Grétsy László (ed.): *Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II.* [Linguistics and mass communication I–II]. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 119–205.
- Kirkpatrick, Lori C. 2012. *Students' strategies for writing arguments from online sources of information* (Unpublished doctoral dissertation). London, Ontario, Canada: University of Western Ontario, London, Ontario, Canada.
- Klein, Perry D. – Boscolo, Pietro 2016. Trends in research on writing as a learning activity. *Journal of Writing Research* 7/3: 311–350.
- Kruse, Otto 2003. Getting started: academic writing in the first year of a university education. In: Björk, Lennart – Bräuer, Gerd – Rienecker, Lotti – Jörgensen, Peter Stray (eds.): *Teaching academic writing in European higher education*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Kruse, Otto 2013. Perspectives on Academic Writing in European Higher Education: Genres, Practices, and Competences. *Revista de Docencia Universitaria* 11/1: 37–58.
- Langer, Judith. A. – Applebee, Arthur N. 1987. *How Writing Shapes Thinking: A Study of Teaching and Learning*. Urbana, Illinois: National Council of Teachers of English.

- Leijten, Marielle – Van Waes, Luuk – Schriver, Karen – Hayes, John Richards 2013. Writing in the workplace: Constructing documents using multiple digital sources. *Journal of Writing Research* 5/3: 285–337.
- Pintér, Henriett – Molnár, Pál 2017. A forrásokra építő tanuláscélú írás: a forrásalapú írás [Source based writing: writing to learn from sources]. *Magyar Pedagógia* 117/1: 29–48.
- Szabó, Katalin 2001. *Kommunikáció felsőfokon* [Communication at the highest level]. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Szikszaíné Nagy, Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan* [Descriptive Hungarian textology]. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilassy, Eszter 2014. Egy felsőoktatási szövegalkotási felmérés tanulságai [Conclusions of a text production survey in higher education]. *Anyanyelv pedagógia* 7/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=528> (2019. 10. 19.)
- Talebzadeh, Hossein – Samar, Reza Ghafar – Kiany, Gholam Reza – Akbari, Ramin 2013. Steps to a successful abstract: A comparative genre analysis. *International Journal of Humanities* 20/ 3: 1–25.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana* [The textology of Hungarian language]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tomesz, Tímea 2015. *A tartalomhoz forma. A tömegkommunikáció szövegfajtái történeti és pragmatikai keretben* [Content to form. Types of mass communication in a historical and pragmatic framework]. Eger: Líceum Kiadó.
- Veszelszki, Ágnes 2016. Academic Writing, wissenschaftliches Schreiben, tudományos írás. Egyetemi hallgatók írásos produktumai – stilisztikai és grammatikai szempontból [Written products of university students - stylistic and grammatical analysis.]. In: Feld–Knapp Ilona (ed.): *Grammatik. Cathedra Magistrorum* 3. Budapest: Eötvös-József-Collegium. 286–305.
- Veszelszki, Ágnes 2018. Konkrétan az absztraktról [In concrete terms about the abstract]. In: Veszelszki Ágnes – Cser Nóra (eds.): *Tudománykommunikáció konferencia: absztraktkötet* [Conference on Science Communication: book of abstracts]. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet. 29.
- Walvoord, Barbara E. F. – McCarthy, Lucille Parkinson (eds.) 1990. *Thinking and writing in college: A naturalistic study of students in four disciplines*. Urbana, Illinois: National Council of Teachers of English.

Source

Veszelszki, Ágnes – Cser, Nóra 2018. *Tudománykommunikáció konferencia: absztraktkötet* [Conference on Science Communication: book of abstracts.] Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

IMRÉNYI ANDRÁS

NYELV, POÉTIKA, KOGNÍCIÓ. ELMÉLET ÉS MÓDSZER A POÉTIKAI KUTATÁSBAN.

Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.) 2018. Eger: Líceum Kiadó. 225 lap

1. Az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékéhez kötődő, de más hazai egyetemekről is számos tagot számláló ELTE Stíluskutató csoport munkájában az utóbbi másfél évtizedben mélyreható változások zajlottak le. A korábban Szathmári István vezetésével működő csoport eredetileg a funkcionális stilisztika műhelye volt, amely önmagát a hagyományos leíró nyelvtanhoz képest pozicionálta, a stílushatás mint *parole*-jelenség szempontjából vizsgálva a *langue*-hoz tartozó nyelvi kifejezéseket, szerkezettypusokat (l. Szathmári 2004). A 2000-es években azonban mindinkább teret nyert a kognitív nyelvészet szemléletmódja, amely szakít a *langue-parole* dichotómiával, a grammatikát szemantikai alapokra helyezi, a jelentést a társas megismerés közegében vizsgálja, és kiemelt szerepet tulajdonít a konstruálásnak, azaz annak a képességünknek, hogy egy adott dolgot vagy szituációt különböző módokon dolgozhatunk fel fogalmilag és nyelvileg (Langacker 2008). Mindezen elméleti belátások mentén a kutatócsoport több éven át főként a stílus szociokulturális tényezőinek szentelte figyelmét, egy olyan stilisztikán munkálkodva, amely elsősorban a szociolingvisztikával és a kognitív pragmatikával folytat párbeszédet; ennek fő eredményei Tátrai-Tolcsvai Nagy szerk. (2012)-ben olvashatók.

A jelen kötet ehhez az irányultsághoz képest egy poétikai fordulat dokumentuma: a kutatás homlokterében az irodalom – és különösen a tágan értett líra – mint a megismerés egy specifikus, de nem periférikus módja áll (vö. Simon 2018: 36). Ezáltal hangsúlyosabbá válik az irodalomtudományhoz való viszony, és a kognitív stilisztika annak terepe lesz, hogy hogyan lehet a kognitív nyelvészet eszközeivel, a társas megismerés nézőpontjából leírni az irodalmi (vagy más) szövegeket jellemző poétikusságot. A kötet alcímében szereplő „elmélet és módszer” kifejezés elhasználnak tűnhet, de messzemenően indokolt: a kutatócsoport munkája a filozófiai, irodalomelméleti reflexióktól a korpuszok annotálásának vagy éppen a kérdőíves adatgyűjtésnek a problémáiig rendkívül széles spektrumot fog át. A korpuszannotálás ezen a helyen külön kiemelésre érdemes: a kutatócsoport az ELTE Digitális Bölcsészeti Központjával együttműködve 2018-ban megkezdte egy annotált poétikai korpusz létrehozását (vö. Domonkosi–Simon 2018: 7). A kötet egy ehhez kapcsolódó kutatási tervet is bemutat (Domonkosi et al. 2018), a további tanulmányok pedig – amelyek egy 2016-os egri műhelykonferencia előadásaira épülnek – úgy értelmezhetők, mint a kutatást megalapozó munkálatok eredményei.

2. A kötet az elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányoktól halad a fokozottabban módszertani jellegűek felé. Simon Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor, Pethő József és Tátrai Szilárd egy-egy tanulmánya – ha különbözőképpen artikulálva is – de egyaránt a „Mi a kognitív poétika? Mi a viszonya más megközelítésekhez?” és/vagy a „Mit is jelent, miben áll a poétikusság kognitív nézőpontból?” kérdések megválaszolására irányul. A következő négy tanulmányban (Falyuna Nóra, Nagy Tamás, a Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes szerzőpáros, valamint Hámori Ágnes cikkében) az elméleti kérdésekből kiinduló és azokhoz visszacsatolt kvalitatív elemzés kap meghatározó szerepet. Végül Dodé Réka és szerzőtársai tanulmánya, Sólyom Réka cikke, valamint a kötet zárásaként a csoport kutatási terve még erőteljesebben a módszertani kihívásokat helyezi előtérbe.

3. A poétika és a poétikusság kognitív nyelvészeti megközelítését Simon Gábor árnyaltan kontextualizálja a szemiotika, a fenomenológia és a langackeri kognitív nyelvtan tézisei nyomán. Javaslatára szerint „egy nyelvi szerkezet [...] azáltal tud poétikusnak hatni, hogy miközben megszokott módon nyelvi jelként működik, vissza is vonódik jelszerűsége, [...] megszűnik körülhatároltsága, nyitottá válik nem konvencionális aspektusok irányába” (Simon 2018: 32–33).¹ Más szavakkal, „a poétikusság egyszerre jelentés és jelenlét [...], a nyelv és a fogalmiság előttihez való visszatérés a tapasztalásban [...], két fő mozzanata a jelentésadás (szemantika, sémákon alapul) és a meghatározatlanság, nyitottá válás (jellé válás, poieszisz ‘alkotás, formálás’)” (Simon 2018: 35). A szerző hatásosan mutat rá Oravecz Imre egy verse kapcsán, hogy a poétikusság nem feltételezi hagyományosan költői eszközöknek tekintett nyelvi megoldások alkalmazását; lényege inkább az, hogy „másként teszi láthatóvá, észlelhetővé a közös valóságot” (Simon 2018: 35).

Tolcsvai Nagy Gábor tanulmánya „a jelenkori poétika legjelentősebb magyar elméleti munkájának, Kulcsár-Szabó Ernő Metapoétikájának egy középponti tételére adandó válasz (egy lehetséges válasz)” (Tolcsvai Nagy 2018: 41). Míg Kulcsár-Szabó (2007: 13–54) felfogásában a költői nyelv alapsajátsága, hogy a nyelv mediális és referenciális (szemantikai) jellege kettéválik, és a mediális lesz a meghatározó, az önmagára vonatkozó nyelvi szerkezet adja a poétikusságot, addig Tolcsvai Nagy – a Simon Gábor-tanulmánnyal összhangban – négy irodalmi példa alapján amellett érvel, hogy „a szemantikai (»referenciális«) összetevő igen szorosan összekapcsolódhat a szűk értelemben vett poétikaival” (Tolcsvai Nagy 2018: 49). Például az István, a király című rockopera *Pusztulj, vagy meghalsz!* mondatában a *pusztul* ige különböző jelentései egyaránt aktiválódnak (‘távozik’, illetve ‘megsemmisül’), és mindez „megformáltságbeli feszültségben, vagyis poétikai hatásban végződik: a poétikai szerkezet (ellentét és azonosság)

1 E megfogalmazás kissé problematikusnak látszik. A funkcionális nyelvészeti iskolák (amelyek közé a kognitív nyelvészet is tartozik) eleve nem a nyelvi jel pontos körülhatároltságát, rögzítettségét, stabilitását vallják, hanem – a hétköznapi nyelvhasználatra vonatkozóan is – döntő szerepet tulajdonítanak az egyezkedésnek, az emergenciának (Hopper 1987), a nyelv folyamatos újraalakításának és -alakulásának.

nem létezhet a szemantikai szerkezet megléte nélkül (két szó egyszerre ellentétes és azonos jelentése az egyik poliszemiája révén)” (Tolcsvai Nagy 2018: 43).

Pethő József fő kérdésfeltevése, hogy „Melyek a poétikus metafora általános jellemzői?” (Pethő 2018: 51). Az előzetesnek szánt választ gondosan felépítve, a javaslat elemeit explicitté téve tárgyalja mind a poétikusság, mind a metafora fogalmát, majd kitér a hétköznapi és a poétikus (költői) metaforák viszonyára. A poétikusságot Domonkosi et al. (2018) alapján a nyelv olyan alkalmazásba vételeként értelmezi, amely „ugyan magyarázható a nyelvi szerkezetek általános működtetéséből kiindulva, ám a jelentésképzés mentális műveleteinek összetettségét tekintve attól fokozati eltérésekben mutatkozik meg” (Pethő 2018: 52). Ami a poétikus metaforákat illeti, Lakoff–Turner (1989) nyomán Pethő nagy hangsúlyt helyez a kiterjesztés, a kidolgozás, a kritikus kérdezés és a komponálás műveletére. Ezenkívül az újszerűség, azaz a konvencionáltság, begyakorlottság hiánya, a kontextus szerepe, a metaforák aránya, szövegbeli összjátéka, valamint a metaforák hatóköre jelenik meg fő szempontként a poétikai metaforák elemzéséhez (Pethő 2018: 61).

A poétikusság empirikus kutatása, az annotált korpusz szempontjából is döntő jelentőségű kérdéssel foglalkozik Tátrai Szilárd tanulmánya, amely az aposztrofikus fikció és a közös figyelem működtetését vizsgálja dalszövegekben. Frye (1957) és Culler (1981) javaslatainak kognitív nyelvészeti adaptálásával a szerző az aposztrofé alakzatát a líra jellegadó tulajdonságaként mutatja be. „A lírai beszédhelyzetet lényegében az aposztrofé (elfordulás) fikciója kezdeményezi, hívja elő”; erre utal, hogy a szerző által vizsgált 40 Quimby-dalszövegből 38-ban megtalálható „a fikcionális aposztrofé valamilyen megvalósulása, a dalszöveg tényleges címzettjétől való elfordulás explicit nyelvi jelölése. Ez a rendkívül magas arány egyértelműen támogatja annak feltételezését, hogy az aposztrofé egyike azoknak a tulajdonságoknak, amelyek a lírát mint prototípusulví kategóriát működtetik” (Tátrai 2018: 73). A távol lévő kedvessel (Country Joe McDonald), bizonyos tárgyakkal és állatokkal (Álmatlan dal), illetve elvont fogalmakkal (Aranykor; Sehol se talállok) a beszélő egyaránt fiktív személyes kapcsolatba, diskurzusba lép (l. Tátrai 2018: 71).

Tátrai Szilárd cikkéhez szorosan kapcsolódik Falyuna Nóráé, amely a Wellhello nevű magyar formáció 11 dalának szövegét elemzi funkcionális kognitív keretben. A szerző szerint „az aposztrofé mellett [...] további jelenségeknek is vizsgálat tárgyát kell képezniük, ezért szükségesek a részletes kvalitatív elemzések, amelyek feltérképezik, milyen jellegadó tulajdonságokkal bírnak a lírai alkotások” (Falyuna 2018: 79). Összegző megállapítása szerint „a vizsgált szövegek diszkurzív komplexitását nem az aposztrofé jelensége adja [...], hanem a megfigyeltetett jelenet tér- és időbeli kontextusának viszonyai” (Falyuna 2018: 92). Megítélésem szerint a megállapítás „nem... hanem” szerkezetét érdekesebb lett volna „nemcsak... hanem... is”-re cserélni: Falyuna írása nem mond ellent Tátrai javaslatának, inkább kiegészítő szempontokat, átfogóbb szemléletet kezdeményez. Ha a lírát – Tátrai idézett szöveghelye alapján is – prototípusulví kategóriaként értelmezzük, akkor az aposztrofé tulajdonságának kieme-

lése nem jelenti azt, hogy azt a kategória minden példányában fel kell tudni mutatni, vagy hogy annak minden esetben dominánsnak kell lennie. A szükséges és elégséges feltételek helyett a családi hasonlóság elve érvényesül.

Nagy Tamás tanulmánya Csontos Nórának (2012) az idézésekre vonatkozó modelljét terjeszti ki a genette-i értelemben vett plágiumokra és célzásokra, amely terminusok helyett, azok negatív konnotációit kiküszöbölve az „implicit idézés” megjelölést alkalmazza. A szerző a Szeretlek Magyarország honlapon közölt tíz legjobb megzenésített vers nyelvi és fogalmi struktúráit vizsgálja, „arra fókuszálva, hogy az idézők milyen stratégiákat alkalmaznak a befogadó figyelmének irányítására”, és ennek alapján következtet „az idézett és zenei elemekkel kiegészített versek kategóriájának lehetséges központi, periférikus és legperiférikusabb példányait jellemző tulajdonságokra” (Nagy 2018: 108). Mint látható, a kötet több tanulmányán végigvonul a lírának, illetve egyes lírai szövegcsoportoknak prototípuselvű kategorizációja.

Domonkosi Ágnes és Kuna Ágnes tanulmánya módszertani szempontból igen előremutató kivételt képez a kötetben belül, rámutatva a kognitív poétika szemléletének más módszerekkel kevésbé érvényesíthető implikációira. Petőfi S. János (vö. pl. Petőfi–Benkes 1992) eljárásait adaptáló empirikus kutatásuk Ady Héja-nász az avaron című versének átalakítását kérte az adatközlőktől (dilettáns vers, slágerszöveg, rap, illetve próza létrehozásával), ezáltal a beszélők intuitív, gyakorlati poétikai tudását igyekezett mozgósítani (vö. Domonkosi–Kuna 2018: 116–118). Mint a szerzők megállapítják, a kognitív poétika „a poétikusságot nem az egyes művek nyelvi tulajdonságának tekinti, hanem a befogadás, a megértés folyamatában kibontakozó minőségnek” (Domonkosi–Kuna 2018: 118). Ezt a *tudni-hogyan* típusú (azaz *know-how* jellegű) gyakorlati tudást pedig hatékonyabban, közvetlenebbül lehet vizsgálni kreatív-produktív gyakorlatokkal, mint interjú vagy kérdőíves módszerrel, amelyek interpretációs minták, fogalmi apparátusok, metaszöveg-alkotási rutinok használatát hívják elő (l. Domonkosi–Kuna 2018: 115). A szerzők az összegyűlt szöveganyag kutatói intuícióra épülő stilisztikai, poétikai elemzésére vállalkoznak; nem egy eleve adott poétikai elméletet tesztelnek tehát, hanem a kutatás során szerzett adatokból jutnak általánosításokhoz.

Hámori Ágnes tanulmánya az érzelmek elemzési lehetőségeivel foglalkozik a kognitív poétikai kutatásban és korpuszfeldolgozásban. Igen kiterjedt szakirodalmi háttérrel mozgósítva (és a különböző diszciplínák eredményeit integrálva) tárgyalja az érzelmek pszichológiai, szemantikai és poétikai vonatkozásait. Kreativitás, költői nyelv és érzelmek között szoros összefüggést feltételez, hasznosítva egyebek mellett Tsur (2002) kognitív poétikai megközelítését. Mint írja, „a poétikai folyamatok kognitív elemzése [...] három aspektusra bontva írható le: a szokásos kognitív folyamatok működése, a szokásos folyamatok egyfajta zavara és végül ezek sajátos elvek alapján történő újrendezése” (Hámori 2018: 153). A tanulmány az érzelem(kifejezés) elméleti kérdéseinek vizsgálata után – igen érzékeny és pontos – vers- és dalszövegelemzéseket, valamint a korpuszannotálásra vonatkozó észrevételeket tartalmaz. Nagy

szerepet kapnak olyan szempontok, mint a különféle sémák, forгатókönyvek, metaforák működtetése, az érzélem explicit megnevezése vagy annak hiánya, az elemi polaritás-, energia- és irányviszonyok, illetve ezeknek érzelmekkel való összekapcsolódása.

Az érzelmekkel kapcsolatos vizsgálódás nehézségeire a szerző maga is rámutat (l. Hámori 2018: 166). A nehézség többek között abból adódik, hogy igen eltérő értelmezést és érzelmi választ aktiválhat egy adott szöveghely a befogadótól függően – aszerint, hogy ki hogyan rezonál egy-egy nyelvi fordulatra. Számomra erre példa, ahogyan a szerző a *Magam adom* című Quimby-dalszöveget elemzi: mint írja, „a refrénben ismételt *magam adom* kifejezés [...] a megadás, megtöretés, az ellenállás feladásának aktusát jeleníti meg”; „a dalszöveghez kapcsolódó érzelmek negatív jellegűek, és a szomorúság, reménytelenség felé mutatnak” (Hámori 2018: 164). Saját olvasatom Hámoriétól jelentős mértékben különbözik, ami természetesen nem jelenti egyik vagy másik olvasat helyénvalóbb mivoltát.

A szöveg központi stíluseszköze a figura etymologica (pl. *nem sajnálom, nem sajnáltatom magam; elragadom, elragadtatom magam; megbabonázom, megbabonáztatom magam*); az ide tartozó alakzatok közé egy játékos „figura népetymologica” is keveredik (*megkövetem, megkövetelem*). Ezáltal a befogadó figyelme fokozottabban ráirányul a tövekre és azok elsődleges jelentésére. Ami a *megadom magam* szerkezetet illeti, annak hétköznapi jelentése valóban a megtöretéshez, az ellenállás feladásához kapcsolódik, így negatív érzelmet hív elő. Ugyanakkor a szövegben a *magam adom* kifejezés is szerepel, amely a ‘szerepjátszás helyett természetesen viselkedik’ jelentést hozza játékba, immár pozitív emocionális értékkel. A figura etymologica révén a hallgatóban felidéződhetnek további, szintén pozitív érzelmi értékű kifejezések, például a *megadom magam neki* szerkezethez formailag hasonló *odaadom magam neki, átadom magam neki* mintázatok. Erre ráerősít a *neki* tagmondatkezdő helyzete, ami a kontrasztív topikként való értelmezést támogatja (‘neki megadom magam – másnak nem’), azt is implikálva, hogy a beszélő saját elhatározásából, saját választása szerint teszi azt, amit tesz. A dal poétikussága számomra így éppen a pozitív és a negatív érzelmek összekeveredéséből (is) származik, ami a szöveget alkotó kifejezések közötti sűrűn szőtt hálózatnak, a fonológiai (pl. *megkövet/megkövetelem*), szemantikai (pl. *bánt/sajnál*) és morfológiai, azaz egyszerre fonológiai és szemantikai kapcsolatok (pl. *felkavar/felkavarodik*) feldolgozásának emergens következménye (a „morfológiai kapcsolat” itt alkalmazott fogalmához vö. Bybee 2001: 22).

Az annotált korpusz létrehozását legközvetlenebbül támogató tanulmány Dodé Réka, Ludányi Zsófia, Falyuna Nóra és Kuna Ágnes közös cikke (Dodé et al. 2018). A szerzők előbb bemutatják a korpusz fogalmának értelmezési lehetőségeit, a korpuszok típusait, majd körvonalazzák a cikk megírásakor még csak tervben létező magyar lírai korpusz összeállításának néhány kérdését, a kognitív funkcionális elméleti háttér szerepét. Végül a nemzetközi szakirodalomban megtalálható poétikai korpuszok típusait és a hozzájuk kapcsolódó kutatáso-

kat ismertetik. A készülő korpusz kapcsán kiemelhető, hogy négy alkorpuszra tagolódik (kanonikus lírai szövegek; kortárs líra; dalszövegek; slam poetry). A feldolgozás a morfológiai, szófajtani elemzésen túl a líraisággal szorosan összefüggő nyelvi jelenségek, például az aposztrofé annotálását is megcélozza. Szintén nagy szerepet kap a Stíluskutató csoport munkájában, sőt azon túl is a metaforák elemzésének és annotálásának kérdése. E területen Simon Gábor az elmúlt években egyetemi hallgatók bevonásával intenzív műhelymunkát kezdeményezett (vö. Simon et al. 2019), Kuna Ágnes pedig egy amerikai–svájci–magyar projekt résztvevőjeként az egészségügyi konfliktusok metaforaelemzésével foglalkozott (l. Kuna et al. megj. e.).

A kötet záró tanulmányában Sólyom Réka az elmúlt több mint tíz évben végzett, neologizmusokra vonatkozó kérdőíves kutatásának eredményeit összegzi, illetve reflektál a kérdőíves módszer lehetséges felhasználási módjaira, területeire a kognitív poétikai elemzésekben. A szerző elemzéseiben központi jelentőségű a fogalmi integrációk (blendek) grafikus ábrázolása. A blend poétikai szerepét Sólyom Réka egy Margaret Freemantól vett idézettel hatásosan támasztja alá. Eszerint „a poétikai ikonicitás akkor érhető el, amikor a megélt tapasztalat jelen pillanatába történő érzelmi bevonódás formába öntése a komplex blend létrehozásának formájában fejeződik ki, amely a költemény egésze” (Freeman 2012: 2, idézi Sólyom 2018: 207, Sólyom Réka fordítása).

Végül a kötet tartalmazza a Stíluskutató csoport kutatási tervét is (Domonkosi et al. 2018), amely tovább erősíti azt a benyomást, hogy miközben több szálon folyik a tudományos munka, ezek a szemléletmód és a célok mentén összehangolódnak, a világos módszertan pedig biztos alapot ad a közös kutatás eredményességéhez. Mivel a készülő annotált korpuszról a korábbi tanulmányok kapcsán is szó esett, itt már csak két fogalmat emelnék ki, amelyek a kutatás elméleti háttere szempontjából döntő fontosságúak. Az egyik a séma-rekonfiguráció (séma és megvalósulás újszerű, a megszokottól eltérő viszonya), amelyben a csoport a poétikusság kognitív szemantikai értelmezésének egyik kulcsát látja. A másik pedig a kontextualizáció, azaz a kontextus létrehozásának folyamata, amelynek poétikai szerepe abból származik, hogy a lírában „a közös, interszubjektív figyelmi aktusként értelmezett megnyilatkozás [kontextusa] összetettebb, kevésbé koherens tér-, időbeli, társas és mentális modellként bontakozik ki az elbeszélésekhez viszonyítva” (Domonkosi et al. 2018: 214). Mindebből jól látható, hogy a kutatás a poétikusság vizsgálatát a társas nyelvi tevékenység kognitív szemantikai és pragmatikai kutatásának közéjébe helyezi. A poétika/stilisztika és a nyelvléírás más területei nincsenek elhatárolva; ha hangsúlyaikban különböznek is, de egységes szemlélettel közelíthetők meg.

4. Összegzésképpen elmondható, hogy a kötet a magyar nyelv kognitív poétikai kutatásában jelentős állomás; magyar viszonylatban úttörő módon kezdeményezi a kognitív nyelvészet bevonását a poétikusság vizsgálatába. Fontos kiemelni, hogy noha a kötet célja e kutatási terület meghonosítása, a kutatócsoport – mint a szerkesztői bevezető rámutat – nem egyszerűen átvette

a nemzetközi eredményeket, hanem azok alkalmazhatóságára, továbbgondolhatóságára is rákérdezett (I. Domonkosi–Simon 2018: 8). A csoport munkájában kiemelkedő jelentőségű az ELTE Digitális Bölcsészet Központjával együttműködésben készülő, és „a későbbiekben nyilvánossá teendő” (Domonkosi et al. 2018: 218) lírakorpusz. E vállalkozás jóval túlmutat az egyetemi kutatómunka hagyományos diszkurzív keretein: más tudományterületeken is jelentős felfedezésekhez járulhat hozzá, és új utakat nyithat a magyar költészet befogadásához.

Irodalom

- Bybee, Joan 2001. *Phonology and language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csontos Nóra 2012. Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. Az idéző rész szerepe és viszonya az idézettel. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 195–201.
- Culler, Jonathan 1981. *The pursuit of signs. Semiotics, literature, deconstruction*. London, New York: Routledge.
- Dodé Réka – Ludányi Zsófia – Falyuna Nóra – Kuna Ágnes 2018. Poétika és korpusz. Hogyan nyújthat segítséget a korpusznyelvészet poétikus szövegek vizsgálatához? In: Domonkosi–Simon (szerk.): 175–196.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2018. Kreatív-produktív módszerek és kvalitatív szövegelemzés a poétikai kutatásban. In: Domonkosi–Simon (szerk.): 113–138.
- Domonkosi Ágnes – Simon Gábor 2018. Előszó. In: Domonkosi–Simon (szerk.): 7–8.
- Domonkosi Ágnes – Simon Gábor szerk. 2018. *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes – Simon Gábor – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Poétikai mintázatok korpuszalapú kognitív stilisztikai kutatása. A Stíluskutató csoport kutatási terve. In: Domonkosi–Simon (szerk.): 211–222.
- Falyuna Nóra 2018. Esettanulmány a dalszövegek líraiságának elemzéséhez. In: Domonkosi–Simon (szerk.): 79–94.
- Freeman, Margaret 2012 [2009]. Blending and beyond: Form and feeling in poetic iconicity. In: Isabel Jaén – Julien Simon (szerk.): *Cognitive literary studies: Current themes and new directions*. Austin: Texas University Press. 127–143.
- Frye, Northrop 1957. *Anatomy of criticism*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

- Hámori Ágnes 2018. Az érzelmek elemzési lehetőségei a kognitív poétikai kutatásban és korpuszfeldolgozásban. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 139–174.
- Hopper, Paul 1987. Emergent grammar. *Berkeley Linguistic Society* 13: 139–157.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2007. *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Budapest, Pozsony: Kalligram.
- Kuna, Ágnes – Bochatay, Naïke – Kim, Sara – Csabai, Márta 2020. Being in the same boat, in two different ways. Conflict metaphors in health care. In: Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita (eds.): *Figurative thought and language in action*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. (megjelenés előtt)
- Lakoff, George – Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagy Tamás 2018. Idézett és zenei elemekkel kiegészített versek fogalmi és nyelvi struktúráinak elemzési lehetőségei. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 95–112.
- Pethő József 2018. Metafora és poétikusság. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 51–64.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1992. *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém: OTTÉV.
- Simon Gábor 2018. Kognitív és/vagy nyelvészeti poétika. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 9–40.
- Simon Gábor – Bajzát Tímea – Ballagó Júlia – Havasi Zsuzsanna – Roskó Mira – Szlávich Eszter 2019. Metaforaazonosítás magyar nyelvű szövegekben: egy módszer adaptálásáról. *Magyar Nyelvőr* 143: 223–247.
- Sólyom Réka 2018. A kérdőíves felmérések szerepe a kognitív szemantikai és stilisztikai elemzésekben. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 197–210.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE.
- Tátrai Szilárd 2018. Az aposztrofikus fikció és a közös figyelem működése a dalszövegekben – társas kognitív megközelítés. In: Domonkosi-Simon (szerk.): 65–78.

Tsur, Reuven 2002. Aspects of cognitive poetics. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.): *Cognitive stylistics. Language and cognition in text analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 279–318.

Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Poétika szemantika nélkül? In: Domonkosi–Simon (szerk.): 41–50.

DOMONKOSI ÁGNES

JÁNK ISTVÁN: NYELVI ELŐÍTÉLET ÉS DISZKRIMINÁCIÓ A MAGYARTANÁRI ÉRTÉKELÉSBEN.

Nyitra, Szlovákia: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara. 2019. 236 lap

Jánk Istvánnak a magyartanári értékelések diszkriminatív jellegét feltáró monográfiájában a nyelvészeti, pedagógiai, szociológiai tájékozottság, az empirikus elkötelezettség és a módszertani körültekintés eredményesen ötvöződik a tudományos eredmények közösségi hasznosulásába vetett hittel. A kötetben bemutatott kutatás hiánypótló kezdeményezés, olyan területen vizsgálódik ugyanis a szerző, amelyről az oktatási folyamatban részt vevő szereplők mindegyikének vannak tapasztalatai, ennek ellenére a kutatási eredmények szinte teljesen hiányoznak. Azt vizsgálja ugyanis, hogy a nyelvi hátrányos helyzet hogyan realizálódik a pedagógiai értékelés folyamatában, a nyelvhasználati különbségek hogyan válnak az iskolai eredményességet, és ezáltal akár a társadalmi érvényesülést is befolyásoló tényezővé. Nagyon fontos eredménye, hogy nem egyszerűen az iskola sztenderdközpontúságát mutatja fel, és nem pusztán a nyelvi hátrány meglétének kimutatására koncentrál, hanem az értékelésre, a tanári értékelésben játszott torzító szerepre összpontosít, ezáltal a pedagógiai folyamat meghatározó mozzanatára irányítja a figyelmet.

Az iskolai nyelvhasználat társadalmilag fontos területét empirikus kutatásokra, alapos és végiggondolt mérésekre építve bemutató kötet szerzője egyaránt jártasságot mutat a nyelvtudomány, a szociálpszichológia, illetve a pedagógiai értékelés, mérés elméletének és módszertanának kérdéseiben. A monográfia szerkezete könnyen áttekinthető, jól tagolt, felosztása igazodik a tárgyalás menetéhez, a bevezető fejezet (0.) után az alapfogalmakat (1.), illetve a kutatási előzményeket (2.) tárgyaló fejezet következik. A 3. fejezet részletesen ismeretei az alkalmazott módszert, a 4. fejezet a kutatást előkészítő próbamérés, az 5. pedig az átfogó, négy országra kiterjedő adatfelvétel eredményeit, majd összegzés és utószó zárja a munka kifejtő részét.

A könyvben bemutatott kutatás háttérfelvetéseit tekintve meghatározó szerepű a nyelv és identitás összefüggésének problematikája. A nyelv és az identitás szerepének összefüggései eltérően körvonalazódnak a szociolingvisztika variációs és objektivista, azaz a nyelvet a társadalmi valóságot tükröző jelenséggként felfogó, illetve az interakcionális és társas konstruktivista, azaz a nyelvet a társas valóságot létrehozó jelenséggként értelmező (vö. Rickford–Eckert 2001, Coupland 2007) irányzataiban. A kötet identitásfelfogóban a nyelv és az identitás viszonya némileg statikusnak tűnik, a nyelvváltozat mintegy jelöli az identitást, nem pedig iteratív diszkurzív folyamatokban létrehozza, holott az iskolai gyakorlatok szocializációs szerepét tekintve fontos hangsúlyozni azt is,

hogyan a használt nyelvváltozatok és nyelvi megoldások nem egyszerűen külsődleges jelképként, hanem a cselekvésekkel való azonosulás révén válnak az identitás meghatározó tényezőjévé, azaz az identitás diszkurzív folyamatként is tanulmányozható. A tanári értékelések pedig azért különösen fontosak ebben az értelmezésben, mert egy intézményesített és presztízzsel bíró diskurzust jelentenek egyrészt az önalkotás, másrészt a kultúra fenntartásának diszkurzív folyamatában is. Az iskola szerepének vizsgálata pedig éppen azért meghatározó, mert az identitás formálódásának szocializációs keretként működő sztenderd ideológia stabilizálásának legmeghatározóbb diskurzusait.

A sztenderd működésének értelmezésében újszerű gondolat a kötetben a prototípuselv magyarázóelvként való felhasználása, amely előremozdíthatja a nyelvváltozatok modellezésének kérdését, azonban magát az érvelést még alaposabb kifejtésre, pontosításra érdemesnek érzem. A szerző a típus-példány, illetve a séma-megvalósulás fogalmának kérdését a kognitív szemantikából vezeti le, azonban a nyelvváltozatok értékelésének és értelmezésének, egymáshoz való viszonyának modellezésében, mentális reprezentációk felismerésében ezek a fogalmak tágabban, a megismerés és a kategorizáció alapvető műveleteiként értelmezhetők, érdemes lenne tehát a későbbiekben átfogóbb, általános kognitív magyarázó elvekből kiindulva kifejteni ezt az elképzelést. A szerző elgondolása a javasolt kitágított értelmezésben kifejezetten előremutató lehet a nyelvváltozatok mentális modelljeinek a magyar viszonylatban szinte teljesen hiányzó kutatásának tekintetében is (vö. Berthele 2010).

Kimagaslóak a kötet érdemei a sztenderd ideológiát érvényesítő kultúra iskolai ellentmondásainak megvilágításában. Érdemes azonban még erőteljesebben hangsúlyozni azt a paradoxont, hogy a sztenderd értéktelítettsége, kultúrahordozó és a közösség identitásalkotásában is érvényesülő szerepe miatt a tanári viselkedésben a sztenderd közvetítése mint a műveltség átadásának szándéka jelenik meg, és ezzel együtt válik mégis, akár a cselekvők számára öntudatlanul is nyelvileg diszkriminatívá. Skutnabb-Kangasnak (2000) a nyelvi diszkrimináció nyílt és rejtett, tudatos és öntudatlan, látható és láthatatlan, aktív és passzív fajtáit megkülönböztető kategóriái is jól hasznosíthatók lehetnek ezért az adott helyzet értékelésére.

A kötet tanulságait tekintve fontosnak tartom kiemelni azt is, hogy a nyelvjárási háttérből adódó sajátosságokhoz, hátrányhoz a pedagógiai gyakorlatnak célszerű másképp viszonyulnia, mint a korlátozott nyelvhasználati módból adódó hátrányokhoz. Míg a korlátozott nyelvi eszközkészlet használatának esetében egyértelműen a hiány megszüntetése, a fejlesztés, a kidolgozott nyelvhasználati módok elsajátíttatása az iskola feladata, addig a nyelvjárással tekintetben a hozzáadó, a saját, elsőként elsajátított alapnyelv megőrzését kellene az iskolai gyakorlatnak is szem előtt tartania.

A kidolgozott és a korlátozott nyelvhasználati módot a szerző kiemeli a bernsteini értelmezési keretből, és azok a nyelvi változók, amelyeket a korlátozott és kidolgozott nyelvhasználati mód jellemzőiként megjelöl, megfeleltethetők a szituatív és a kontextusos beszéd sajátosságainak. A kontextusos közlések

létrehozásának elvárása pedig felzárkóztatást, nyelvi fejlesztést igénylő pedagógiai feladat, és nem tekinthető kizárólag az identitáshoz kötődő lingvista pedagógiai gyakorlatnak. Az ismétléseket, körülírásokat, töredékes mondatokat tartalmazó korlátozott nyelvhasználat nyelvi markerei olyan nyelvi sajátosságok, amelyekhez a befogadó hétköznapi nyelvi tapasztalatai alapján önkéntelenül a bizonytalanság, a készütlenség képzetét társítja, és épp azért a nyelvi nevelésben fontos a kidolgozott szóbeli közlésmódok rutinizálására való törekvés is. Fontos ezt a különbségtétel a diszkriminatívnek tartott pedagógusi viselkedésre nézve azért is, mert a kutatás adatai azt mutatják, hogy például a magyarországi adatközlők esetében az értékelést erőteljesebben mozdította negatív irányba a nyelvhasználati mód, mint a nemsztenderd, nyelvjárási nyelvváltozat.

A szóbeli felelet emellett olyan szövegtípus, amely nyilvánosság előtti összefüggő, kifejtett közlésre való alkalmasságot is megkíván, és ezért összességében a kidolgozott nyelvhasználat elvárása természetesnek tekinthető, hiszen az iskolának, különösen a munkában vizsgált anyanyelvi nevelés területén, nemcsak információkat kell hatékonyan közvetítenie, hanem a kifejtett közlés képességének fejlesztése is a célja, tehát pedagógiai elvárásként sem csak az információmennyiség visszaadása, hanem a megfelelő közlésmód elvárása is jelen lehet. Ráadásul mindez egy olyan nyelvelméleti megközelítésben válhat gyümölcsözően értelmezhetővé, amely a nyelvi megformálást is jelentés-összetevőnek tekinti, és ezért sem az oktatás hatékonyságának, sem az egyéni teljesítménynek az értékelésében sem teszi problémamentesen szétválaszthatóvá a kötetben elkülönített változóként kezelt két tényezőt, a nyelvhasználati módot és a tartalmazott lényegi információ mennyiségét.

A pedagógiai értékelés és mérés lehetőségeinek bemutatása a vizsgált téma szempontjából azért is különösen fontos, mert a nyelvi hátrány érdemi kezelésében valójában csak az iskolai értékelési gyakorlat megváltozása, a részben diagnosztikus, részben formálni-alakítani szándékozó értékelés tűnik célravezetőnek.

Kiemelendők a monográfia módszertani erényei. Jánk István munkája ugyanis egy olyan következetesen és alaposan végigvitt kutatásról számol be, amelyben a vizsgált problémához kreatív, innovatív módon hozzáigazított empirikus kutatási módszert alkalmaz, azaz mintegy mintájául szolgálhat annak a kutatómódszertani alaptézisnek, hogy a módszernek összhangban kell lennie vizsgált problémával. Meghatározó értéke tehát a kötetnek a nagy fokú módszertani tudatosság, a korábbi kutatások eredményeire építve egyénileg kialakított módszer, a lehetséges buktatók számbevétele. A szerző által kidolgozott módszernek az ötletessége mellett nagy értéke az egyszerűsége, könnyen kivitelezhető jellege, ráadásul a próbamérés után még tovább alakította, optimalizálta szerző a vizsgálat eszközét. Gondosan megalkotottak a mintaszövegek, az eléérések típusainak alkalmazása illeszkedik a kutató hipotéziseihez. Mindemellett talán a legfontosabb hozadéka a könyvben tárgyalt kutatásnak a nagyszámú és különböző háttérű adatközlőktől származó adatok

összegyűjtése és értékelése. Mintaszerű az adatok alapos, a diákok értékelésének tekintetében statisztikai módszereket is érvényesítő, precíz feldolgozása.

A kötet legfontosabb eredménye tehát annak kézzelfogható, számszerűsített és vitathatatlan igazolása, hogy a nyelvi hátrányos helyzet a diszkriminatív pedagógiai gyakorlat eredményeképpen fokozottan járulhat hozzá az iskolai kudarcokhoz, a tanári értékelésben a használt nyelvváltozat és a közlés kidolgozottságának mértéke is szerepet kap, sőt a diákok képességeiről alkotott képet is nagyban befolyásolja.

A kutatás eredményeire építve fontos és a nyelvjárásokhoz való viszonyulás kettős természetére rávilágító további vizsgálati terület lehet annak a felderítése, hogy a nyelvjárás diszkriminációjában hogyan oszlik meg a hangzásbeli, szóképzési és grammatikai változatok szerepe, mert ahogyan a kötetből is megtudhatjuk, a hasonló német kutatási eredmények azt jelzik, hogy a legmeghatározóbb szerepük a stigmatizált grammatikai változatoknak van a megkülönböztető folyamatok kiváltásában.

Nagyon sok értékes, a jelenség működésének apróbb részleteire, összetettebb vonatkozásaira is rávilágító adatot vonultat fel a munka, mint például a felső tagozatos tanárok intenzívebbnek tűnő diszkriminatív viselkedése, az egyes régiók közötti eltérések értelmezése. Meglepő, de épp ezért fontos eredménye a munkának az a megállapítás is, hogy a határon túli pedagógusok értékelő tevékenységében több esetben a magyarországiakénál erőteljesebben érvényesül a nyelvi diszkrimináció gyakorlata. A kutatási folyamat, annak fokozatosan több országra kibővülő jellege révén nagyon nagy mennyiségű adat gyűlt össze, amelyek teljes körű, átfogó értelmezése további inspiráló kérdéseket vet fel. A vizsgált szöveges értékelések például lehetőséget teremtenek a pedagógusok véleményalkotásában szerepet játszó értékek, ideológiák feltárására is.

A kötet eredményeinek megismertetését igen fontosnak tartom pedagógusképzés minél szélesebb köreiben, mert a nyelvészeti szempontokon jóval túlmutató, társadalmi, a pedagógiai gyakorlatban figyelembe veendő következményei lehetnek például az olyan felismeréseknek, hogy „a pedagógusjelöltek a nyelvjárásban beszélő gyerekek esetében a legkevésbé biztosak abban, hogy tanulók értették is, amiről beszéltek” (109), vagy hogy a kidolgozott közléseket alkalmazó tanulók esetében inkább érdemesnek tartják a pedagógusok további kérdések felvetését. Ezek a tényezők ugyanis egyértelművé teszik a pedagógiai gyakorlat öntudatlanul is megkülönböztetéshez vezető általános mechanizmusait.

Jánk István fontos kötete olyan kérdéseket boncolgat, amelyekben a jelenlegi gyakorlat diszkriminatív, hátrányokat okozó jellegének kimutatása és tudatosítása mellett lényeges közös feladat a lehetséges jó gyakorlatok felmutatása is, azaz annak tárgyalása, hogy miképp valósítható meg a hozzáadó szemlélet az iskolában, vagy milyen tényezők vezethetnek abba az irányba, hogy a sztenдерd létének és szerepének tudatosítása ne vezessen egyidejűleg a saját nyelvváltozattól való elidegenedéshez is.

Irodalom

- Berthele, Raphael 2010. Investigations into the folk's mental models of linguistic varieties. In: Geeraerts, Dirk – Kristiansen, Gitte – Peirsman, Yves (eds.): *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 265–290.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language variation and identity*. (Key Topics in Linguistics). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Rickford, John R. – Eckert, Penelope 2001. Introduction. In: Eckert, Penelope – Rickford, John R. (eds.): *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–18.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

LUDÁNYI ZSÓFIA

KUNA ÁGNES: NYELV, MEGGYŐZÉS, GYÓGYÍTÁS. A MEGGYŐZÉS NYELVI MINTÁZATAI A 16–17. SZÁZADI ORVOSI RECEPTBEN.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 210.

Budapest: Tinta Könyvkiadó. 206 lap

Az orvoslás a kezdetektől fogva az emberi kultúra szerves részét képezi. A különféle betegségekről, azok gyógyításáról koronként és kultúránként eltérő elképzelések éltek. Ezeknek az elképzeléseknek a nyelvi lenyomatait őrzik az egyes korokban keletkezett írásos dokumentumok. Kuna Ágnes munkája a magyar nyelvű írásos orvosi irodalom kezdeti szakaszára, a 16–17. századra koncentrál, ebből a korból maradtak fenn ugyanis nagyobb terjedelmű írásos emlékek.

A vizsgálat kiindulópontja, hogy a gyógyítás és a meggyőző kommunikáció szoros kapcsolatban áll egymással, s a hozzájuk kapcsolódó nyelvi cselekvések mind az egyes ember életét, mind az emberiség történetét egyaránt végigkísérik. A frappánsan megválasztott főcímben szereplő három fogalom – nyelv, meggyőzés, gyógyítás – egyből ráirányítja az olvasó figyelmét a munka kitűzött céljára: arra, hogy a meggyőzést a megismerés, a társas-kulturális meghatározottság felől, abból kiindulva közelítse meg. A könyv a gyógyítás és meggyőzés összefüggéseit és alakulástörténetét vizsgálja a 16–17. századi orvosi diskurzustartomány legjellemzőbb szövegtípusán, az orvosi recepten keresztül oly módon, hogy bemutatja a meggyőzés jelenségét és stratégiai műveleteit, a meggyőzéshez köthető nyelvi reprezentációk mintázatait.

A kötetben bemutatott elemzés abból indul ki, hogy a történeti szövegek kommunikatív eseményekként értelmezhetők. E felfogást támogatja a szerző által választott elméleti keret, a funkcionális kognitív pragmatikai nyelvszemlélet, amely lehetővé teszi, hogy a nyelvről és a világról való tudásunkat ne válasszuk el élesen egymástól, valamint hogy a nyelvről egyben egyéni mentális és szociokulturális teljesítményként, tevékenységként gondolkodhassunk.

A kötet – a felhasznált forrásoktól (173–174), a terjedelmes bibliográfiától (175–192) és a vizsgált kéziratok filológiai adatait, illetve a kutatáshoz felhasznált kérdőíveket tartalmazó mellékletektől (193–206) eltekintve – hat fejezetből áll. Az 1., bevezető fejezet (11–20) a gyógyítás és meggyőzés kapcsolatával foglalkozik. A szerző hangsúlyozza, hogy a gyógyító tevékenységnek mindig van egy személyközi, kapcsolati oldala, hiszen a beteg és a gyógyító kapcsolatát alapvetően meghatározza a bizalom, az odafordulás, melynek nyelvi kifejezői fontos szerepet játszanak a gyógyítás folyamatában, a megerősítésben, támogatásban. A szerző világos, logikus érvekkel indokolja kutatásának tárgyát, hogy miért is érdemes a 16–17. századi gyógyító-beteg kapcsolatában a meggyőzést

vizsgálni. Nem csupán amiatt, mert a történeti szempont a gyógyító kapcsolat folyamatjellegére irányítja a figyelmet, hanem azért is, mert a gyógyító kapcsolatnak a kommunikációban való folyamatos jelenléte valóban rávilágít annak a gyógyításban, gyógyulásban való létjogosultságára, kiemelten fontos szerepére. Mindemellett a történeti megközelítés általános tendenciák leírását is lehetővé teszi. A kutatási célok, kérdések, a felmerülő dilemmák ismertetése után a szerző részletesen foglalkozik a választott elméleti keret bemutatásával, a pragmatika és a történetiség viszonyával.

A 2. fejezet (21–34) a gyógyítás 16–17. századi jellemzőit, szociokulturális hátterét, valamint a korabeli gyógyítás egyik fő szövegtípusát, a receptet ismerteti. Hangsúlyozza a gyógyítás és a hozzá kapcsolódó szöveg hagyomány rétegzettségét, azt, hogy az egyes szinteken a tudományosság más-más foka jellemző, s ebből adódóan a 16–17. századi orvosi dokumentumok vizsgálatakor feltétlenül figyelembe kell venni, hogy kik voltak / kik lehettek a szövegek szerzői, címzettjei és befogadói. A szerző a recept szövegtípusának elemzéséhez a kognitív funkcionális megközelítésből kiindulva a szövegtípust egyrészt tudásként, komplex sémaként, illetve ennek produktumaként és folyamataként; másrészt egyidejűleg társas cselekvésként értelmezi.

A 3. fejezet (35–54) a meggyőzéshez kötődő elméleti összefoglalót tartalmazza. „A meggyőzés oly mértékben szerves része az emberi kommunikációnak, hogy mindig érdemes többit megtudni róla. Többet megtudni a meggyőzésről, úgy hisszük, azt is jelenti, hogy jobban megismerjük magát az emberi természetet” – idézi a szerző a 3. fejezet elején a Virtanen–Halmari (2005: 4) szerzőpárost, s állítás beigazolódni látszik, hiszen a meggyőzés vizsgálata több évezredes hagyományokra tekint vissza. A bemutatott kutatásban a meggyőzés dinamikus folyamatként, kommunikatív stratégiai cselekvésként, társas jelentésképzésként értelmeződik a nyelvi tevékenységben. Leírásában fontos szerepet kap a kognitív nyelvszemlélet számos alapfogalma, továbbá szó esik számos más, a meggyőzéskutatás hagyományában alapvető fontosságú fogalom értelmezési lehetőségeiről (éthosz, logosz, páthosz, valamint az érték és az attitűd). Felmerül továbbá a kérdés, hogy értelmezhető-e a meggyőzés beszédaktusként. A meggyőzés folyamatában alapvetően fontos, hogy nyelvileg fogalmilag mi dolgozódik ki explicit módon; és melyek azok a tényezők, amelyek implicit módon, a megnyilatkozó, illetve a befogadó háttértudásának részeként vesznek részt a jelentéslétrehozásban. Ezzel kapcsolatban kerül előtérbe a pragmatikában központi szerepet játszó stratégia fogalma.

A kötet negyedik fejezete (55–89) a nyelvi tevékenység észleléssel összefüggő tényezői alapján a meggyőzés hat műveletét mutatja be: a polarizálást, az intenzifikálást, a metaforizációt, a perspektiválást, az interperszonális közelítést-távolítást, valamint a pozicionálást. A szerző az egyes műveleteket elsősorban az orvosi diskurzustartomány múltjából és jelenéből vett példákkal szemléleti: különféle reklámokkal (óriásplakátok, tévéreklámok, szórólapok), betegtájékoztatókkal, de hoz példát háziorvosi rendeléseken gyűjtött orvos-beteg konzultációk szövegrészleteiből is.

A két hosszabb elméleti fejezetet (3. és 4.) követi a könyv legterjedelmesebb, 5. fejezete (90–165), amely részletesen ismerteti az empirikus vizsgálat anyagát, módszerét, a meggyőző szándék nyelvi reprezentációit és mintázatait a 16–17. századi receptekben, valamint a meggyőző hatás kérdésére is kitér.

A fejezet az empirikus vizsgálat anyagának és módszerének ismertetésével kezdődik. Bár a kötet szerzője több munkájában foglalkozott egy, a magyar orvosi nyelvre vonatkozó elektronikus korpusz létrehozásának lehetőségeivel (Kuna 2016; Kuna–Kocsis–Ludányi 2017), jelenleg még nem áll rendelkezésre ilyen korpusz, így az empirikus kutatás anyagát egy összeválogatott receptes könyvekből álló gyűjtemény, illetve legkorábbi orvosi könyvünk, az 1577-es *Ars medica* adják, összesen több mint 20 000 szöveg.

Az anyag bemutatása után a kutatás módszerének leírása következik, amely tartalmazza a fogalmi-nyelvi kategóriák kialakításának módját és szempontjait, valamint az Atlas.ti kvalitatív tartalomelemző szoftverrel történő elemzés lehetőségeit. A bemutatott elemzés már csak azért is figyelemre méltó, mert a magyar nyelvészeti kutatásokban az efféle szoftverek használata kevésbé elterjedt annak ellenére, hogy kvalitatív szempontú nyelvészeti elemzésekben is kiválóan alkalmazhatók (a kötetben bemutatott vizsgálat mellett l. pl. Juhász 2009; Kaló 2012; Kuna 2015; Domonkosi–Kuna 2018). A kvalitatív tartalomelemző programok segítségével a szövegben található elemzett jelenségek (szavak, szószerkezetek vagy hosszabb szövegrészek) kategóriákba sorolhatók, amelyeket az elemző kódokkal jelöl. A szoftveres elemzés lehetővé teszi a kategóriák gyakoriságának, együttes előfordulásainak bemutatását, illetve a kódolt nyelvi reprezentációk listázását is.

A szoftver ismertetését követően a szerző bemutatja a receptbeli meggyőzés fogalmi-nyelvi kategóriáit: 1) az ÁLTALÁNOS POZITÍV ÉRTÉKEKET (JÓSÁG/SZÉPSÉG/KELLEMESÉG, CSODA/CSODÁLATOSSÁG, OKOSSÁG/BÖLCSESSÉG, FONTOSSÁG/HÍRESSÉG, SZERENCSE, EGYÉB); 2) a FOKOZOTTSÁGOT, 3) a KIPRÓBÁLTSÁGOT, 4) a BIZONYOSSÁGOT, 5) az IDŐTÉNYEZŐT, 6) A TERÁPIA EREDMÉNYÉT, 7) a HITELESSÉGET, AUTORITÁST, 8) az ÉRZELMI BEVONTSÁGOT, 9) az ÉRVELÉST, INDOKLÁST, 10) EGYÉB kategóriákat. A főkategóriák sok esetben még további (itt nem részletezett) alcsoportokra tagolódnak. A szerző minden egyes kategóriát gazdag példaanyaggal szemléltet, nézzünk meg ezek közül néhányat:

- (1) Ez orvosságot én, *Váradi Lencsés György megpróbáltam*, és igen igaznak találtatott. – A szerző a HITELESSÉG forrásaként jelenik meg.
- (2) mert Hippokratész azt mondja – Ebben a példában egyszerre jelenik meg egy harmadik személy mint a HITELESSÉG forrása, valamint az INDOKLÁS.
- (3) hamar *meggyógyítja, forrasztja* a sebet – A TERÁPIA EREDMÉNYE / GYÓGYULÁS metonímia jelenik meg.

Az elemzés arra is kitér, hogy a receptbeli meggyőző szándékhoz köthető fogalmi-nyelvi kategóriák milyen összefüggést mutatnak az elméleti részben bemutatott meggyőzési stratégiákkal. Továbbá összehasonlítja a meggyőzés kategóriáit a vizsgált anyagokban: az *Ars medicában* és a receptgyűjtemények-

ben. Mindkét anyagban a POZITÍV ÉRTÉK kategóriája jelenik meg leggyakrabban, valamint ugyancsak viszonylag nagy gyakorisággal jelenik meg a FOKOZOTTSÁG és A TERÁPIA EREDMÉNYÉNEK a kidolgozása. Ugyanakkor különbségek is mutatkoznak, például a receptgyűjteményekben több a POZITÍV ÉRTÉK, valamint A TERÁPIA EREDMÉNYÉNEK A KIDOLGOZÁSA, míg az orvosi könyvben gyakoribb a HITELESSÉG nyelvi reprezentációinak az előfordulása. Az empirikus vizsgálat összefoglalásaként megállapítható, hogy a receptbeli meggyőző szándék nyelvi kidolgozása szorosan összefügg a vizsgált szövegtípus forgatókönyvével.

Az empirikus kutatást ismertető terjedelmes fejezet utolsó alfejezete azzal az izgalmas kérdéssel foglalkozik, hogy a vizsgált korszakban vajon mennyire voltak meggyőzőek az orvosi receptekben található pozitív, meggyőző kommunikációs szándékot kifejező nyelvi formák. Természetesen ennek teljes körű rekonstruálására nincs mód, néhány lehetőség azonban akad. A szerző a választott szövegrészekre vonatkozó kérdőíves vizsgálatokkal kísérelte meg annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mennyire lehettek meggyőzőek a receptbeli kifejezések. A következtetesként megfogalmazott válaszok a kérdőíves felmérés eredményein kívül építkeznek a 16–17. századi orvoslás tényezőire és a mai orvosi kommunikációra vonatkozó kutatásokra is.

Végezetül a kötet összefoglalással és kitekintéssel zárul (166–171), a tartalmi részeket pedig két részből álló függelék követi.

A Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben című kötet rendkívül összetett munka. Egyfelől ismeretek gazdag tárházát nyitja meg mind a meggyőzés műveleteinek funkcionális kognitív megközelítésű leírása, mind pedig a gyógyítás és a meggyőző kommunikáció összefüggései iránt érdeklődőknek. Másrészt a kötet terjedelmes bibliográfiája és részletes módszertani kidolgozottsága rendkívül hasznos lehet hasonló témájú újabb kutatások kidolgozásához, tervezéséhez. A könyv fontos vonása a nagyfokú szakmaiságot tükröző, mégis világos fogalmazás, valamint a példákkal is szemléltetett magyarázatok sokasága. A kötet ábraanyaga is segíti a megértést.

A kötet izgalmas témaválasztása, új szemlélete, elméleti és gyakorlati kidolgozottsága alapján azt remélhetjük és várhatjuk, hogy a szerző az egészségügyi kommunikáció, a gyógyító-beteg kapcsolat nyelvészeti elemzésének témájában további jelentős műveket fog alkotni.

Irodalom

- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2018. Kreatív-produktív módszerek és kvalitatív szövegelemzés a poétikai kutatásban. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 113–137.
- Juhász Valéria 2009. A MaxQDA szövegelemző program. In: Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar nyelv mint európai világnyelv. MANYE XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. CDmelléklet. Budapest: MANYE – Balassi Intézet.
- Kaló Zsuzsanna 2012. *A pszichológiai ágencia kognitív nyelvészeti leírása droghasználói narratívákban*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 78–88.
- Kuna Ágnes 2016. A Magyar Orvosi Nyelv Korpusza. *Magyar Orvosi Nyelv* 16/1: 26–30.
- Kuna Ágnes – Kocsis Zsuzsanna – Ludányi Zsófia 2017. A Magyar orvosi nyelv 16–17. századi alkorpusza. Tervezet, átírás, annotálás. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 239–253.
- Virtanen, Tuija – Halmari, Helena 2005. Persuasion across genres. Emerging perspectives. In: Halmari, Helena – Virtanen, Tuija (eds.): *Persuasion across genres*. (Pragmatics and New Beyond Series Vol. 130.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 3–24.

ZIMÁNYI ÁRPÁD

**LUDÁNYI ZSÓFIA: SZABÁLYOK, NORMÁK,
NYELVSZOKÁS.**

Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalkítás köréből.
Pandora Könyvek 41. Eger: Líceum Kiadó. 2019. 198 lap

Szabályok, normák, nyelv szokás – ez az átfogó cím alkalmazott nyelvészetünk elmúlt három évtizedének egyik központi témájára utal. Az időszak rendkívül gazdag szakirodalmának ismeretében kíváncsian várhatjuk, hogy mi újat lehet még elmondani minderről, de hát a folyamatosan változó nyelv szinkrón vizsgálatai további tanulságokkal szolgálhatnak. Témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel a századforduló-ezredforduló előtti és utáni időszak. A kilencvenes évek publikációi tartalmukban, mélységükben és felfogásukban messze meghaladták a korábbiakat, a kétezres évek tanulmányai pedig a kilencvenes években születetteket. Most pedig íme, a legújabb kötet, melynek általánosnak tűnő címe az iméntiek fényében rendkívül izgalmas tematikát rejt. A táguló horizont, az időbeli távolság, a felhalmozott tapasztalat és tudás, az összefüggések felismerése a biztosítéka annak, hogy Ludányi Zsófia tanulmánygyűjteménye hasznos hozzájárulás szakirodalmunkhoz, egyszerűen időszerű és korszerű munka. A szerző ugyanis olyan – látszólag szűkebb – kutatási területeket művel, amelyek feltárása valóban új eredményekkel kecsegtet. A nyelvalkítás, az orvosi nyelv és a nyelvi ideológiák elmélyült vizsgálata a mai magyar alkalmazott nyelvészet számára feltétlenül haszonnal jár. Ludányi Zsófia e témáknak gazdag tudományos, kutatói és publikációs múlttal rendelkező, országosan ismert és elismert szakértője: az Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének adjunktusa, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának, valamint Orvosi Nyelvi Munkabizottságának a tagja. Bő egy évtizedes jelenlétét a tudományos életben immár félszáz tanulmány fémjelzi, önálló kötet szerzőjeként viszont most először méltathatjuk munkáját és munkásságát.

A kötet tematikáját jól összefoglalja a kettős cím, hiszen az írások nyelvi és helyesírási szabályokról, normákról, illetőleg a nyelv szokásról szólnak, a vizsgálat köre pedig a köznyelv és a szaknyelv. Az alcím *nyelvalkítás* szava a szabályok és a normák tudatos kialakítására vonatkozik, a *nyelv szokás* viszont az akár velük szemben érvényesülő gyakorlatra utal. A két tényező esetleges szembeállításával máris valamiféle feszültség érhető tetten, amelynek feloldását az egyes tanulmányok logikus levezetései adják. Az elmélet és a gyakorlat egységében fogant írások áttekintése előtt tisztázni kell néhány terminológiai problémát. Fontosságára való tekintettel erre már az Előszó is utal, amely mindemellett rendkívül szimpatikus önvallomás, mintegy törvényszerű fejlőd-

désrajz a szerző szemléletének alakulásáról, átalakulásáról: „A kötet alcímében szereplő *nyelvalakítás* műszót Lanstyák István [...] nyomán alkalmazom minden olyan metanyelvi tevékenységre, melynek (egyik) célja az írott és beszélt nyelvi diskurzusoknak, ill. hosszabb távon magának a nyelvi rendszernek, valamint a különféle nyelvváltozatoknak a kisebb-nagyobb mértékű megváltoztatása. Az elmúlt években többféle megközelítéssel dolgoztam. Pályám elejét – mint-hogy akkoriban elsősorban helyesírási kérdésekkel foglalkoztam – szükségesszerűen a preskriptív (előíró) szemlélet jellemezte. Később az érdeklődésem egyre inkább a nyelvhasználat, a nyelvi norma felé fordult, ám ehhez szemléletváltásra volt szükség, hiszen a nyelvhasználat kérdései egészen más megközelítést kívánnak, mint a helyesíráséi. [...] A címben szereplő *nyelvalakítás* műszó magában foglalja a nyelvművelést, a nyelvi tervezést és nyelvi menedzselést egyaránt [...]” (7) Egy évtized tudományos termését bemutató – de a korábbi publikációkhoz képest aktualizált – gyűjteményes kötetről lévén szó, az írások részben a klasszikus nyelvművelés, részben a nyelvi menedzselés elméletét és módszereit követik. Ennek a kettősségnek nem csupán az időtényező miatt, hanem más szempontból is megvan a létjogosultsága, hiszen a többirányú megközelítés sokkal hitelesebb, mint a kizárólagosságra való törekvés. Már itt az elején le kell szögezni tehát: Ludányi Zsófia érdemének tarthatjuk látásmódjának és vizsgálati módszerének ezt az észszerű rugalmasságát.

A kötet tizenkilenc tanulmánya három nagyobb témakörbe sorolható: helyesírás, nyelvművelés és szaknyelvhasználat. Ezt a felosztást követik maguk a fejezetek is azzal a megszorítással, hogy a második és a harmadik rész címe az iméntiekhez képest pontosabb, illetőleg bonyolultabb: az előzőekben vázolt kettősséget hangsúlyozandó, a hagyományos *nyelvművelés* megnevezés mellett ott szerepel a *nyelvi menedzselés* és a *nyelvi ideológiák* fogalma, az utolsó rész pedig a „(Szak)nyelvhasználati kérdések a gyakorlatban: válogatott nyelvművelő írások” címet viseli.

A könyv első fejezete ragyogó bizonyítéka annak, hogy az utóbbi évtizedek rendkívül gazdag helyesírási szakirodalma ellenére igenis lehet – sőt kell is – új problémaköröket feltárni. Éles szemű szakemberként a szerző jó érzékkel dolgozza fel az orvosi szaknyelv helyesírásának néhány időszerű kérdését. Már hosszabb ideje különös szakmai figyelem irányul az orvosi nyelvre és helyesírásra, melynek egyik kiváló fóruma a két évtizedes múltta visszatekintő Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat. A bevezetőben már jelzett MTA-bizottsági tagságokon kívül Ludányi Zsófia e lap szerkesztőbizottságának is tagja, több írás, vitacikk szerzője. Jelen kötet első fejezete három orvosi nyelvi témájú, a szűkebb szakterületi problémát tágabb nyelvészeti és helyesírási kontextusba helyező tanulmányt tartalmaz. Az első: A szótagszámlálás szabálya az orvosi helyesírásban, különös tekintettel az idegen prefixumos összetételekre (22–36). A szerző körületekintő munkamódszerének bemutatása végett erről a cikkről kissé részletesebben szólnunk. A szótagszámlálás szabályát a többszörös összetételek esetében alkalmazzuk, ezért a cikk mindenekelőtt részletesen megvizsgálja akadémiai helyesírási szabályzatunk idevágó pontjait, nem csupán a jelenlegi,

hanem a korábbi kiadásokat, a Helyesírási és tipográfiai tanácsadót, majd az Osiris Helyesírást. A széles körű áttekintés végigvezeti e szabály grammatikai háttérének alakulását, ehhez szükségesek az utóbbi fél évszázad főbb leíró nyelvtanai (A mai magyar nyelv rendszere, Magyar grammatika, Strukturális magyar nyelvtan). Az akadémiai – tehát általános – szabályozás pontjai után következnek a különös, azaz a szaknyelvi példák, egyrészt az Orvosi helyesírási szótár alapján, másrészt az orvosi helyesírási gyakorlat elemzésével (pl. *immunglobulin-transztláció*, *proteoglikán-receptor*). Végül: a korábbi szakirodalomban tárgyaltakhoz képest sokkal nagyobb korpusz igénybevételével a szerző kialakítja saját álláspontját (32–35). A további tanulmányokban is ezzel a tudományos igényű elemzési-kifejtési technikával találkozunk, ennek köszönhetően sokoldalúan használható, szakmailag hiteles munkát dicsérhet a recenzens. – A második orvosi nyelvi írás a szemészeti kórlapok rövidítéseiről és azok helyesírásáról szól (pl. o. s. 'oculus sinister, bal szem'; it ~ it. 'idegen test'), a harmadik pedig időszerű témát tárgyal: Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre (*isiásszerű* → *isiásszerű*; *morfindühvel* → *morfindühvel* ~ *morfindühhel*).

A fejezet további írásai az orvosi után más szaknyelveket érintenek. Az újdonság erejével hat a Korpuszneveink helyesírásáról című tanulmány (62–68). Többek között rávilágít arra, hogy még szabályozatlan területről van szó, és így többféle írásmód él egymás mellett: *Magyar Nemzeti Szövegtár*, *Magyar történeti szövegtár*, *Történeti Magánéleti Korpusz*, de: *Ó- és középmagyar történeti magánéleti korpusz*, *Budapesti Szociolingvisztikai Adatbázis*. Egyedi címek lévén a végig kis kezdőbetűs megoldást javasolja a szerző: *Magyar nemzeti szövegtár*, *Magyar történeti szövegtár*. – Az oktatás, a felsőoktatás és a tantárgy-pedagógia szempontrendszer is megjelenik a kötetben: többek között arra válaszol az Online segédeszközök a helyesírás tanításának szolgálatában című írás, hogy miként hasznosíthatók az interneten mindenki számára szabadon elérhető segédeszközök (pl. az MTA Nyelvtudományi Intézete által fejlesztett és üzemeltetett *helyesiras.mta.hu* nevű online nyelvi tanácsadó portál) a helyesírás tanításában. – A téma folytatása az Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai című beszámoló. Bár manapság az oktatókkal, kutatókkal szemben támasztott alapkövetelmény a megfelelő szintű digitális műveltség, itt a szerző másokhoz képest előnyben van, ugyanis mindkét tanulmányban hasznosíthatja a mérnök informatikus diplomájának köszönhető mélyebb szakmai ismereteit. – Visszatérve a nyelvészeti vonalhoz: Ludányi Zsófia nyelvtudományi intézetbeli tudományos munkatársi tevékenységének eredménye A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján című dolgozat. – Végül: hangsúlyosan fel kell hívni a figyelmet a mozgószabályokról szóló rendkívül alapos, sok mindent tisztázó helyesírás-elméleti áttekintésre (11–21).

A második fejezet négy tanulmányában közös a nyelvi ideológiák kérdésköre, és ez már pusztán a címekből is kiderül: Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a 21. századi szervezett orvosnyelv-alakításban; Egy sajátos tankönyv-

típus: „A magyar orvosi nyelv tankönyve” nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében; Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvről szóló vélekedéseiben; Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében. A fejezetben mindenekelőtt – de nem mindenek fölött, azaz nem öncélúan – kulcsfontosságú az elméleti alapozás, de végig az azt követő gyakorlati(as) cél, haszon érdekében. E tanulmányokat ugyancsak összefoglalják a következő kulcsfogalmak: nyelvművelés, nyelvalkítás, nyelvi tervezés, nyelvi menedzselés vagy nyelvmenedzselés (ezek kapcsán természetesen még a norma, a standardizáció és a kodifikáció), illetőleg szűkebben: orvosnyelv-alkítás, orvosnyelv-menedzselés, orvosterminológia-alkítás. Meghatározásuk vagy inkább körülírásuk több tanulmányban megjelenik (7; 97–99; 126–127; stb.). A fogalmak közül a legújabb a nyelvmenedzselés, ami a nyelvi problémák feltárását, elemzését és kezelését foglalja magában, a nyelvalkítással pedig már az Előszó fentebb idézett része is foglalkozott.

Az egyes írások részletes ismertetése helyett összefoglalóan tekintsük át a nyelvi ideológiák témakörét. Nyelvi ideológiáknak tartjuk a nyelvvel kapcsolatos olyan gondolatokat, gondolatrendszereket, amelyeket gyakran használnak legitimáló, igazoló vagy magyarázó célzattal (138). A fejezet első tanulmánya (97–114) a következő csoportosításban elemzi a szervezett orvosnyelv-alkításban előforduló nyelvi ideológiákat: a nyelv mibenlétével és tulajdonságaival, a nyelvek értékével, a nyelvekhez való viszonyulással, a nyelvi változatossággal, a két- és a többnyelvűséggel, valamint a nyelvek érintkezésével kapcsolatos nyelvi ideológiák. Ezekben például és hozzájuk kapcsolódó elemzést, értékelést találunk többek között a nyelvi deskriptivizmus, hierarchizmus, homogenizmus, moralizmus, kolonializmus kérdésével, a majd a nyelvhelyességi ideológiák közül érinti a nyelvi elitizmus, purizmus, autonomizmus, racionalizmus stb. eseteit, mindegyiket konkrét példával szemlélítve. Történeti hagyományunkban gyökerező, illetőleg szembeszökő volta miatt a purizmus, illetőleg az idegen szavak megítélésének kérdésköre részletesebben szerepel a következő két tanulmányban is (120–121; 131–133).

A különböző szempontból észrevételezett, túlhaladott vagy egyes esetekben tévedésen, tájékozatlanságon, túláltalánosításon alapuló nyelvi ideológiák helyett általános alapelveként – a szerző javaslata szerint – egyrészt a nyelvi pluralizmus (113), másrészt a szituacionalizmus ideológiáját (114) lenne célszerű érvényesíteni. Ezeknek köszönhetően ugyanis kellő figyelmet kaphatna például az orvosi szaknyelv rétegzettsége, valamint a kontextus. A különböző nyelvi ideológiákra egyébiránt azért is érdemes rávilágítani, hogy tudatosuljon a szakemberekben: nézeteiket nagyban befolyásolja előzetes tudásuk, valamint hiedelmeik, nyelvi ideológiáik és beállítottságuk. Ahogy a szerző kifejti: az a nyelvalkítás, nyelvmenedzselés a kíváncsi, amelyik a beszélők nyelvi problémáival foglalkozik, vagyis maguk a beszélők döntenek el, mi számít nyelvi problémának, nem pusztán egy szűkebb közösség vagy annak tagjai, jelesen akár a köznyelvvel, akár az egyes szaknyelvekkel foglalkozó nyelvművelők.

A kodifikáció egyelőre mégsem a valós nyelvhasználaton, hanem strukturalista megfontolásokon, valamint különféle nyelvi ideológiákon és mítoszokon alapul.

A fejezet három orvosi nyelvi tanulmányát olyan írás követi, amely a nyelv-tudományi intézeti tanácsadó munka tapasztalatait összegzi (135–148). A dolgozat újszerűsége a tanácsadást bemutató és elemző korábbi publikációkhoz képest éppen a nyelvi ideológiai keret. Az ilyen szempontú vizsgálat szükségességére már más szakemberek is felhívták a figyelmet a magyar nyelvstratégia cselekvési tervében. A nyelvi tervezésnek, a szociolingvisztikára alapozott nyelvművelésnek ugyanis része a nyelvi igazgatás, a nyelvi menedzsment is, azaz a nyelvi tanácsadás szervezetének és nyelvtudományi háttérének kialakítása, ehhez viszont ismerni kell a tanácsadás jelenlegi formájának nyelvideológiai háttérét.

A harmadik fejezet hét szaknyelvi, nyelvhasználati vagy helyesírási jelenség rövidebb, de az eddigiekhez hasonlóan szakszerű és példákban gazdag bemutatása: Az *egy* névelő (egy) rút germanizmus?; A létige + határozói igenév szerkezet és a nyelvi norma; Tulajdonnévi jellegű alakulatok helyesírása az orvosi nyelvben; Nyakon csípjuk és számonkérjük a helyesírási logikátlanságot?; Nem tervezem eldönteni; Redundancia az orvosi nyelvben: szabad-e vagy kerülendő?; Orvosi nyelvünk fölösleges (?) „töltelékelemeiről” (151–180). Közülük igen figyelemre-méltó az első, a névelőhasználattal kapcsolatos, logikus levezetésekkel tartalmazó vitacikk, hasonlóan: mindkét helyesírási témájú dolgozat, valamint a *tervez* ige segédigészerű használatának elemzése.

A hagyományos nyelvművelés korszerűsítéseként létrejövő nyelvi menedzselés, valamint a nyelvszemléletünket átszövő nyelvi ideológiák ismerete a nyelvészeken kívül közvetlenül érinti a pedagógusok szélesebb körét. Sem pedagógusképzésünk és -továbbképzésünk, sem anyanyelv-pedagógiánk nem képzelhető el az ilyen szellemű és ilyen szemléletű alapozás nélkül. Az orvosi nyelv terminológiájának és helyesírás-szabályozásának kutatása is csak látszólag szűk szakterületi kérdés: a szerző minden esetben tágabb összefüggéseket tár fel, a szaknyelviség általános jegyei és helyesírási rendszerünk egésze felől közelíti meg témáit. Ezért a könyv kiválóan használható a felsőoktatásban is, mivel kutatómódszertani szempontból mindegyik tanulmány remek mintát ad az egyetemi hallgatóknak a problémafelvetés és megoldás területén: széles körű kutatás és adatgyűjtés, sokoldalú érvelés, következtetések, értékelés, véleményformálás, a továbblépés irányai stb. Dicséretes és példaértékű az egyes résztemák kifejtése, a világos okfejtés, a logikus magyarázatok, a történeti áttekintés után a különböző érvek felsorakoztatása, de kiváltképpen az, hogy minden esetben ott van a szerző határozott állásfoglalása is. A konklúzió, az önálló véleményt is tükröző állásfoglalás a helyesírás-szabályozás, a nyelvalakítás és más részterületek számára előremutató megállapításokat tartalmaz. Ugyancsak az elismerés hangján kell szólni a szakszerű, egyszersmind gördülékeny tudományos stílusról. A szakmai hitelesség biztosítéka, hogy a szerző igen nagy magabiztossággal mozog a nyelvtudomány különböző területein, kiválóan kezeli a gazdag példaanyagot, és jól megkülönbözteti a lényeges és kevésbé lényeges vizsgálati elemeket.

A gondosan kidolgozott témák ugyan kerek egészek, mégsem tekinthetők véglegesen lezárt egységeknek. A nyelvváltozás következményeként magukban hordozzák a továbblépés, az újabb kutatás lehetőségét. Ennek elősegítéseként is értékelhetjük a rendkívül gazdag, 237 tételből álló szakirodalom-jegyzéket (184–198), amely valóságos kincsesbánya a témában elmélyedni kívánó egyetemi hallgatók, doktoranduszok vagy kutatók számára. Az angol-, német- és hollandnyelv-ismerettel rendelkező szerző dicséretére legyen mondva, hogy a bibliográfia több mint harminc idegen nyelvű tételt tartalmaz, amelyek szükséges tartalmi elemei vagy a rájuk való utalás – erősítve az elméleti háttérrel – ott szerepelnek beépítve a tanulmányokban. Az Eszterházy Károly Egyetem Pandora Könyvek sorozatának 41. darabja joggal tarthat számot szélesebb érdeklődésre.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
MAGYAR NYELVŰ TANULMÁNYOK.....	7
Imrényi András	
Az állítmánytól a magmondatig	9
Murányiné Zagvai Márta	
A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel II. A nem reduktív ritkább szóalkotási módok.....	23
Lőrincz Gábor	
Identitásjelölő elemek egy délnyugat-szlovákiai kisváros nyelvi tájképében	39
Ludányi Zsófia	
Nyelvi tanácsadás nálunk és más nemzeteknél	53
Domonkosi Ágnes	
A nézőpont szerepe az attitűddeixis műveletében.....	75
Szikszaíné Nagy Irma	
A parafrázisban tükröződő hagyomány. (<i>Szabó Lőrinc: Lóci óriás lesz – Vörös István: Misi óriás pizzát vesz</i>).....	93
Kovács Helga	
A középkori Magyarország várneveiről.....	105
ANGOL NYELVŰ TANULMÁNYOK.....	115
Domonkosi, Ágnes – Ludányi, Zsófia	
Linguistic features of email correspondence between university students and their teachers	117
Nagy, Natália	
Attitudes towards Hungarian language varieties abroad	133
H. Tomesz, Tímea	
Sport communication as ritual.....	149
Rási, Szilvia	
Hybridization of discourse concerning the titles of academic papers.....	161
ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK	171
Imrényi András	
Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban. Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.).....	173
Domonkosi Ágnes	
Jánk István: Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben.....	183
Ludányi Zsófia	
Kuna Ágnes: Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben.	189
Zimányi Árpád	
Ludányi Zsófia: Szabályok, normák, nyelvszokás. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből.....	195